

VÆKKELSESBEVÆGELSERNES
MØDE MED
FÆRINGERNES ENHEDSKULTUR

En analyse
ca. 1850–1918

GERHARD HANSEN

Duss. Rindol.
1904

Føroya Fróðskaparfelag
Tórshavn 1984

ANNALES SOCIETATIS SCIENTIARUM FÆROENSIS

S U P P L E M E N T U M X

VÆKKELSESBEVÆGELSERNES MØDE

MED

FÆRINGERNES ENHEDSKULTUR

EN ANALYSE

ca.1850-1918.

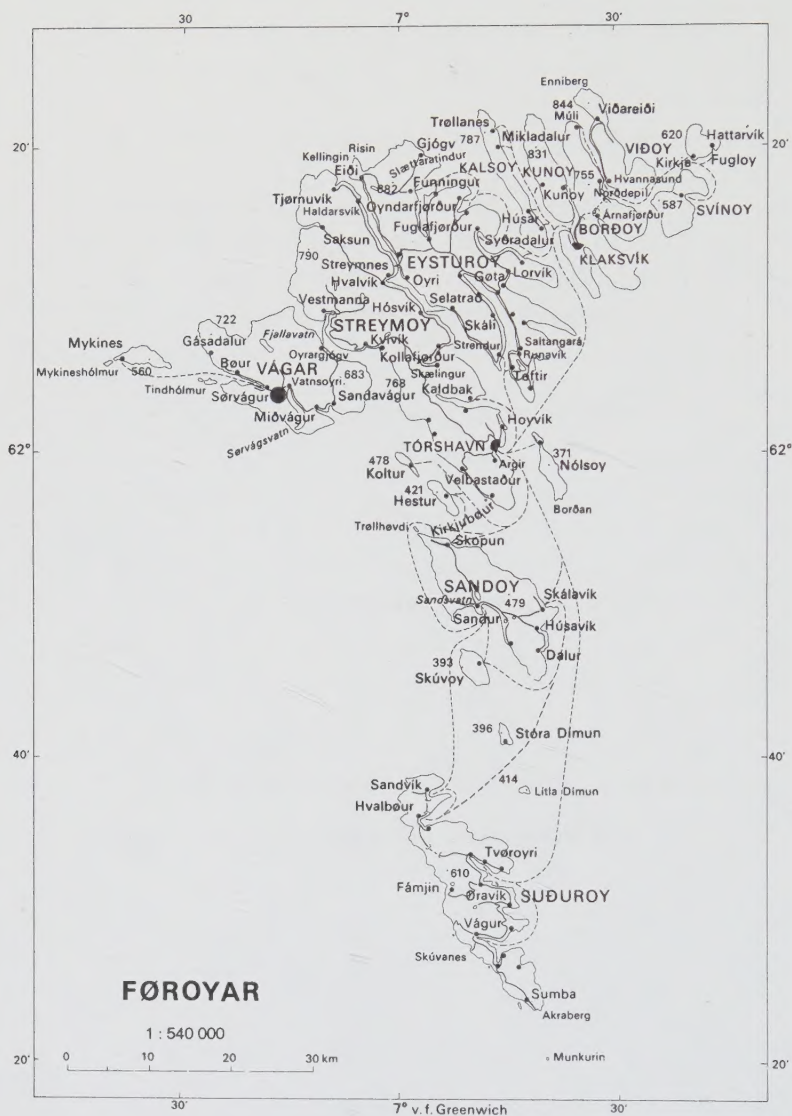
GERHARD HANSEN

MIT EINER DEUTSCHEN ZUSAMMENFASSUNG

við føroyskum samandrátti

Føroya Fróðskaparfelag

Tórshavn 1984

© Copyright Geodætisk Institut, Danmark.
Gengivet med tilladelse (A.325/84).

Printed in Sweden
Studentlitteratur
Lund 1984

FORORD

Denne afhandling er udarbejdet under dygtig vejledning af professor, Dr. Ingmar Brohed ved Kirkehistorisk Institut i Lund.

Jeg takker min vejleder samt medlemmerne af Forskar-seminariet for positiv kritik og meget værdifuld assistance under udarbejdelsen af afhandlingen. Også professor, Dr.A. Gustavsson ved Etnologisk Institut i Lund takker jeg hjertelig for mange gode råd og vejledning. Afdøde bibliotekar Erik Hoppe, Flensburg står jeg i dyb taknemmelighed til for hans utrættelige hjælp ved fremskaffelse af litteratur og andet materiale. Dr. J.Runge, Flensburg og Dr. A.Endriss,Rendsburg takker jeg for uvurderlig hjælp til oversættelsen af det tyske sammendrag samt universitetslektor P.M.Rasmussen,Tórs-havn for gennemgang af det rent faglige og hjælp til det fær-øske sammendrag. Pastor H.P.Simonsen takker jeg for korrektur-læsning af manuskriptet og lærer T. Jóansson for hjælpen med det engelske.

Rendsburg i september 1984

Gerhard Hansen

I N D H O L DINDLEDNING

Forskningsopgave og metode	1
Afhandlingens disposition	4
Kildemateriale	7

AFSNIT ISamfundsforholdene før og efter monopolhandelensOPHÆVELSE:

1. Erhvervs - og sociale forhold før handelens frigivelse	10
2. Kulturlivets ytringsformer	12
3. Samfundsstrukturen efter handelens frigivelse	14
4. Fra hjemmeundervisning til ordnet skolevæsen- en analyse af undervisningsforholdene i det 19.årh.	23
5. National - og højskolebevægelsen	29
Noter til Afsnit I	40

AFSNIT IIEn analyse af færingernes kristendomsforståelse:

1. Den kristne forkyndelse i prædikener, salme- sang og katekismer - en analyse	47
2. En skildring af færingernes fromhedsliv	80
3. Supranaturalisme	101
4. Konklusion	106
Noter til Afsnit II	111

AFSNIT IIIVækkelsesbevægelserne - respektive PlymouthbrødreneOG Indre Mission:A. PLYMOUTHBRØDRENE

1. Historisk baggrund	122
2. Plymouthbrødrenes doktrin	123
3. "Baptisterne" på Færøerne	124
4. Plymouthbrødrenes pioner på Færøerne	125
5. Bevægelsens missionsindsats	126
6. Memorabilier i Plymouthbrødrenes historie	128
7. Plymouthbrødrene får flere missionærer	130
8. De færøske Plymouthbrødres organisation og dogmatik	133
9. Plymouthbrødrenes forhold til "Enhedskulturen"	135
10. Plymouthbrødrenes virke frem til slutningen af 1.verdenskrig	142

B. INDRE MISSION

1. Historisk baggrund	146
2. Indre Missions pionertid	150
3. Indre Mission etablerer sig i det færøske samfund	155
4. Indre Missions antipati mod det bestående	157
5. Indre Missions program og vurdering af de åndelige forhold	159
6. Affæren i Menighedshuset	165

7. Indre Mission får medvind	175
8. Indre Mission bliver politisk orienteret og udøver dansk kulturpres	178
9. Indre Missions definitive opgørelse med Ply- mouthbrødrene	182
10. Indre Missions virke frem til slutningen af 1. verdenskrig	184
Noter til Afsnit III pkt.A:Plymouthbrødrene	187
Noter til Afsnit III pkt.B:Indre Mission	192
KONKLUSION	200
Noter til Konklusion	207
Zusammenfassung	208
Samandráttur	229
Kilder og litteratur	249
Personregister	266
Forkortelser	269

I N D L E D N I N G

FORSKNINGSOPGAVE OG METODE:

Formålet med foreliggende afhandling er at undersøge vækkelsesbevægelsernes, henholdsvis Plymouthbrødrenes og Indre Missions, møde med færingernes enhedskultur, fra deres fremkomst respektive 1865 og 1895 frem til slutningen af 1. verdenskrig. I forbindelse hermed er der mange spørgsmål, der dukker op. Hvordan skal disse vækkelsesbevægelser placering i den færøske samfundsudvikling forstås? Kan de opfattes ud fra en sammenhæng med samfundets struktur, især de økonomisk-soziale opsving, som netop fandt sted i disse år? Hvordan var reaktionen på vækkelsesbevægelserne? Fulgte færingerne den impuls under påvirkning udefra, som kom med disse vækkelsesbevægelser?

Ved den forkyndelse, der kom til at lyde henholdsvis fra de skotske Plymouthbrødre og den danske Indre Mission, fik færing-er noget absolut radikalt nyt ind på livet, som for dem var svært at forstå og som stod i skarp kontrast til den lutherske ortodoksi, der sad i højsædet.

Gennem generationer havde det folkelige fællesskab stået sammen med menighedens fællesskab, og kirken havde generation efter generation stået i bygdesamfundet som Guds synlige tegn på hans nærværelse efter deres opfattelse. Det var i denne kirke, færing-er havde fundet deres faste livsgrundlag og den tryghed, som hjalp dem til at klare og overleve tilværelsens hårde kamp med livet bestandigt som indsats. Det var ikke kirken som bygning eller som institution, der gav færing-er denne tryghed, men det, den stod for.

Men vækkelsesbevægelsernes pionerer fandt dette, færing-ernes grundlag at bygge deres liv på, ikke tilstrækkeligt. I deres forkyndelse pegede de på det enkelte menneskes skrøbeligheder og synd og betingede frelsen af, at man skilte sig ud fra førnævnte folkefællesskab, som jo også var menighedens fællesskab, vendte det ryggen, der før havde været udtryk for en naturlig og menneskelig udfoldelse af livsglæde. På denne måde skulle

man bekende, tilkendegive, sin nye livsholdning. Vækkelsesbevægelserne var snævre i deres normer for tolkning af Bibelen og for sand kristen livsførelse. Målbevidst appellerede de til den enkelte for derved at få ham til at miste sin individualitet og opstå som en bestemt type i samfundet uden dog at have fællesskab med dette.

På det tidspunkt, da vækkelsesbevægelserne fremkom i det færøske samfund, fandtes der en "sociologisk situation" for at bruge P.G.Lindhardt's terminologi, men succesen udeblev. Den tesis, der bliver gjort forsøg på at bevise i foreliggende afhandling, er, at vækkelsesbevægelserne kom til at fungere som et fremmedelement i det færøske samfund ved deres fremkomst eller opståen.

Da P.G.Lindhardt kom med sin første udgave af bogen "Vækkelser og kirkelige retninger", blev Indre Missions formand C. Bartholdy meget forbitret over, at P.G.Lindhardt lod det sociale element gå ind i selve definitionen på en vækkelse.

Ingen kirkehistoriker i vore dage kan undgå at interessere sig for spørgsmålet, om der er en sammenhæng mellem vækkelsesbevægelserne og den samfundsmæssige struktur og i givet fald hvorledes. Heller ikke i denne foreliggende afhandling vil der blive undgået at foretage en sådan vurdering.

De resultater og fortolkningsmetoder, som P.G.Lindhardt og Hal Koch i Danmark, Carl Henrik Martling og Anders Gustavsson i Sverige, Martin Scharfe, Tübingen og Pétur Petursson fra Island har lagt frem for en dag, bruges som sammenlignings- og vurderingsgrundlag til forståelsen af det konkrete forskningsproblem, vækkelsesbevægelserne og deres placering i det færøske samfund byder på, samtidig til konstatering af, at kirkehistorikerens opgave er, så vidt det kan lade sig gøre, at beskrive den historiske virkelighed med dens særpræg og udfoldelse af metoder, der ikke uden overvejelse og modifikation lader sig flytte fra en forskningssituation til anden. Konsekvent at overføre en definition på vækkelsesbevægelserne og generelt vurdere sådanne derudfra er næppe rådeligt. Forholdet mellem vækkelsesbevægelserne og den samfundsmæssige struktur kan i den hi-

historiske forskning ikke betragtes som et princip, der er fastlagt en gang for alle, men må stå som et åbent problem, der må løses i hver enkelt forskningssituation. Kun på denne måde kan man nå frem til et nogenlunde tilfredsstillende svar og løsning.

I det færøske samfund fandtes der, som nævnt, en "sociologisk situation" på det tidspunkt, vækkelsesbevægelserne optog et arbejde dér, d.v.s., at de forudsætninger, der i al almindelighed, og især efter P.G. Lindhardt's opfattelse, betegnes som betingelser for vækkelsesbevægelseres opståen, vækst og konsolidering i et samfund, var til stede.

Handelen var blevet frigivet, og samfundet blev efter ganske kort tid omdannet fra et bondesamfund til et moderne fiskeri- og handelssamfund. Folkevæksten var eksplosiv uden nogen immigration. Men vækkelsen udeblev, idet termen her skal forstås som udtryk for folkebevægelse. For Plymouthbrødrenes vedkommende kunne de, efter 35 års virke, ikke præstere flere tilhængere end 0,2 % af den samlede befolkning. Også hvad Indre Mission angår, gik det småt i starten, og man kan i realiteten først tale om en egentlig vækkelse efter 1. verdenskrig, nærmere bestemt først i tyverne. Dette samme gør sig også gældende for Plymouthbrødrene. Men det ligger uden for det tidsrum, som denne afhandling beskæftiger sig med. Al sandsynlighed taler for, at den nationale bevægelse på Færøerne reddede enhedskulturen fra at gå til grunde i den rivende udvikling og derfor kom til at fungere som et bolværk mod nye religiøse strømninger eller kom til at være et funktionelt alternativ til de religiøse vækkelsesbevægelser.

Foreliggende afhandling er derfor et forsøg på at bevise, at til trods for at den færøske almue blev socialt, økonomisk, erhvervsmæssigt og politisk myndig efter monopolhandelens ophævelse 1856, bevarede den sin traditionelle åndelige afhængighed af kirken i mange årtier, ja langt ind i vort århundrede, så man end ikke i dag kan tale om en sekularisering i en sådan grad som i de andre nordiske lande. Derfor kom vækkelsesbevægelserne, på det tidspunkt, de fremstod og mange år fremover, til at fungere som et fremmedelement i det færøske samfund. Det fær-

øske samfund fik vækkelsesbevægelser - eller rettere sagt - repræsentanter for disse, men ingen vækkelser - succesen udeblev.

AFHANDLINGENS DISPOSITION:

Afhandlingens disposition er ganske naturligt bestemt af formålet med samme hvilket fremgår af forskningsopgaven. I afsnit I gives der en redegørelse for samfundsforholdene før og efter monopolhandelens ophævelse 1856. D.v.s. først belyses erhvervs-og sociale forhold i første halvdel af 1800-tallet, ligeledes gives der et indblik i kulturlivet og dets ytringsformer. Dernæst redegøres der for samfundsstrukturen efter, at handelen var frigivet, hvor det gamle bondesamfund går sin opløsning i møde og omdannes til et fiskeri-og handelssamfund. Der peges ligeledes på den eksplosive folkevækst, erhvervsfordelingen, almuens nye sociale stilling, der efter ganske kort tid gjorde den erhvervsmæssigt, økonomisk, socialt og også delvis politisk personlig myndig.

Dernæst belyses funktionen af færingernes undervisningsforhold med hjemmeundervisning samt en vurdering af denne og udviklingen frem til et ordnet skole-og undervisningsvæsen. Da det må betragtes som et led i almuens myndiggørelse, gives der ligeledes et overblik over nationalbevægelsen, der efter handelens frigivelse begyndte at gøre sig alvorligt gældende, og som førte til oprettelsen af en færøsk folkehøjskole 1899.

I afsnit II lægges hovedvægten på at belyse færingernes kristendomsforståelse. Først er der gjort et forsøg på at give en detaljeret gennemgang af den kristne forkyndelse, der har lydt gennem postiller og salmesang op i gennem årene og indtil ind i vort århundrede. Dernæst skildres færingernes fromhedsliv, sådan som det kom til udtryk i hjem og kirke, ude og inde, i hverdag og fest, i glæde og sorg under livets skiftende kår.

Det ville være et urealistisk billede af færingernes kristendomsforståelse, vi fik, om ikke deres forestilling om

det ydre liv og overnaturlige fænomener blev taget med i vurderingen af denne. Derfor bliver der gjort et forsøg på at give et kort indblik i deres supranaturalisme. Til sidst gives der så en konklusion på, hvad færingernes kristendomsopfattelse var på det tidspunkt, da vækkelsesbevægelserne begyndte at gøre sig gældende i det færøske samfund.

I afsnit III bliver så vækkelsesbevægelserne - respektive Plymouthbrødrene og Indre Mission - objekt for en analyse.

Under punkt A gives der først en baggrundsorientering om den skotske brødrebevægelse, der kom til at tage et arbejde op på Færøerne. Denne bevægelses doktrin og forhold til den officielle kirke bliver belyst. Dernæst gives en redegørelse for betegnelsen "baptisterne" på Færøerne for derefter at tegne et billede af Plymouthbrødrenes pioner og hans virke i de første år.

Endvidere skildres Plymouthbrødrenes historie kronologisk. Bevægelsens missionsindsats belyses, de begivenheder, der knytter sig til denne, også når de med årene øger antallet af repræsentanter og begynder at vinde indpas blandt befolkningen om kun i beskedent omfang. De færøske Plymouthbrødres organisation og dogmatik bliver ligeledes belyst, samt deres aggressive fremtræden, der med årene medførte et ret så spændt forhold til den færøske enhedskultur. Til sidst under dette punkt gives der så en kort oversigt over bevægelsens virke frem til slutningen af første verdenskrig og en vurdering af dette.

Under punkt B bliver der, ligesom for Plymouthbrødrenes vedkommende, givet en baggrundsorientering for den danske kirkelige vækkelsesbevægelse, der kom til at tage et arbejde op på Færøerne. Især bliver der lagt vægt på at skildre Indre Missions formålsparagraffer, hvad Indre Mission er og vil og dens missionsmetoder, da disse forhold ikke har gennemgået væsentlige ændringer gennem årene. Den første spæde begyndelse på et Indre Missions arbejde på Færøerne bliver dernæst skildret og de vanskeligheder, som var forbundet dermed bl.a. hvad sproglige problemer angik og den ringe forståelse for færingernes enhedskultur og specielle kristendomsopfattelse, som Indre Missions pio-

nerer havde, samt tiden frem til at Indre Mission fik etableret sig i det færøske samfund med en fastansat rejsemissionær og oprettelsen af en indremissionsk navigationsskole foruden den indremissionske præst, de havde i forvejen.

Indre Missions tendens til at ville danisere, bliver der også rørt ved, især dens antipati mod det færøske sprog og nationalbevægelsen, ligeledes dens fordømmelse af det bestående.

Ret indgående belyses Indre Missions vurdering af de åndelige forhold på Færøerne samt af gejstligheden og dens sympati med Plymouthbrødrene. Endvidere berettes der om Indre Missions kamp mod færingernes kristendomsforståelse, som den kaldte for vanekristendom, som det gjaldt om at bekæmpe med alle midler, der også resulterede i den af forfatteren kaldte "Affære" i menighedshuset i Tórshavn.

Herefter følger nu underafsnittet om det, som man for denne bevægelses vedkommende kan kalde for "dens medvind", idet der heri berettes om, hvordan Færøernes første indremissionær, som var teol. cand., bliver ordineret til hjælpepræst for den i forvejen indremissionske præst i Hvalba. Hermed fik Færøerne samtidig en indremissionsk rejsepræst. Indre Missions yderligere indsats med store møder m.m. bliver også belyst i dette afsnit.

Selv om der på et tidligere stadium har været rørt lidt ved Indre Missions holdning til de specielle færøske forhold, skildres nu denne bevægelses indblanding i færøske politiske anliggender og stillingtagen til færøsk politik. Relevant er at nævne dens indblanden bl.a. i kirkesprogsdebatten m.m.

Den sympati, som Indre Missions repræsentanter i starten havde overfor Plymouthbrødrene, kunne ikke holde i længden. De stridigheder, der opstår, belyses samt Indre Missions hårde angreb mod Plymouthbrødrene, der førte til en definitiv opgørelse med denne ukirkelige vækkelsesbevægelse, der samtidig gjorde, at Indre Mission fik fastslået sin status som en kirkelig vækkelsesbevægelse, der uden tvivl blev til gavn senere hen.

Til sidst under dette afsnit bliver Indre Missions virke frem til slutningen af 1. verdenskrig belyst samt en vurdering af samme.

Til allersidst i afhandlingen drages der en konklusion, der skal forstås som bevis for foreliggende afhandlings thesis.

KILDEMATERIALE:

Opmærksomheden skal først henledes på, at der ikke findes nogen kritisk gennemgang af færøsk kirkehistorie, som kan være vejledende og udgangspunkt for, hvor man kan finde forsvarligt egnet materiale til et afhandlingsemne, som foreliggende afhandling beskæftiger sig med.

Føroya Landsbókasavn, Statsbiblioteket i Århus, Det Kongelige Bibliotek i København, Bispearkivet, Rigsarkivet, Indre Missions arkiv i Fredericia m.m. er blevet gennempløjede uden, at jeg dog gør krav på at have fundet det hele, som kan være relevant for denne afhandlings vedkommende. Dog er det materiale, der er indsamlet, så fyldesgørende, at det absolut må anses for at være forsvarligt og holdbart til at bygge en afhandling på i håb om, at den må inspirere andre til at fortsætte og tage yderligere problemer op, som endnu ligger udforskede, til behandling.

Når det drejer sig om at belyse det gamle bondesamfund og dets kultur med dets ytringsformer samt at give en detaljeret gennemgang af færingernes fromhedsliv, der kan lede frem til forståelsen af deres kristendomsopfattelse, er vanskelighederne ikke så store. Her findes et ret bredt udvalg af litteratur, der kan belyse disse forhold, både på færøsk og dansk. Der findes også en hel række artikler og rejsebeskrivelser m.m. af forfattere, der selv er indlevende i de færøske samfundsforhold netop i de år, som afhandlingen strækker sig over. Der findes også pjesesamlinger, dagbogsnotater, breve og journaler, der er med til at give grundlag for en analyse af færingernes kulturelle forhold. Om samfundsforholdene efter monopolhandelens ophævelse findes der også en hel del litteratur som f.eks. Færøerne I-II udgivet af Dansk-Færøsk Samfund samt en hel del færøsk litteratur. Foruden

disse er også relevant at nævne bl.a. Sammendrag af statistiske oplysninger om Færøerne i Danmarks Statistik, Statistiske Meddelelser fra 1918.

En overvejende del af det kildemateriale, der ligger til grund for afsnittet om Plymouthbrødrene og Indre Mission, består af avisartikler, tidsskrifter og bevægelsernes egne organer. Den betænkelighed, man kan have til avisstof, ophæves, når man ved, at de færøske aviser faktisk fungerede i mange år som en slags diskussionsorganer, hvor der var plads for alle meninger, og hvor det indsendte materiale tilsyneladende ikke har gennemgået nogen kompliceret redaktionsproces, hvor man har omredigeret eller afskåret artiklerne eller læserbrevene. Hvad Færøsk Kirketidende angår, så har det været præget af den til enhver tid siddende redaktør; dette er taget med i betragtning og det medtagne stof vurderet derud fra. Af danske aviser og tidsskrifter kan bl.a. nævnes Kristeligt Dagblad og Præste Foreningens Blad, der er af stor betydning for en vurdering af andres syn på færøske forhold. Kirkesynsprotokollerne for de færøske kirker fra 1834-1914 samt de regnskabsbøger, der findes, gør, at man med ret stor sikkerhed kan fastslå, hvor udbredt Brochmands postil har været m.m.

Relevant for en helhedsforståelse af Plymouthbrødrene er Petur Hábergs foredrag på Academia Færoensis 12. oktober 1978 (utrykt kilde), hvori han bl.a. citerer fra William G. Sloans dagbog, som han som tilhænger og tillidsmand i bevægelsen gennem utallige år har haft adgang til, men som ellers ikke er tilgængelig for offentligheden endnu. Endvidere har Petur Háberg en hel del af William G. Sloans første prædiken på Færøerne med i sit foredrag, hvis manuskript, han så venligt har stillet til rådighed.

Kirkelig Forening For Den Indre Mission I Danmark har udvist den venlighed at stille deres arkiv på Korskarvej 25 i Fredericia til disposition. Der findes mange utrykte kilder af betydning for en helhedsforståelse af Indre Missions pionertid samt virke gennem mange år på Færøerne. Den ret fyldestående korrespondance, flere af brevene er, hvad længden

angår, hele afhandlinger og strækker sig fra 1905-1911, der fandt sted mellem Indre Missions repræsentanter på Færøerne og Indre Missions formand i Danmark eller selve hovedbestyrelsen for Indre Mission i Danmark, er af uvurdærlig betydning for en bedømmelse af deres syn på færingernes kristendomsforståelse, de kirkelige forhold og færøsk kulturliv. Ligeledes kan nævnes de årsindberetninger, der kom fra indremissionærerne på Færøerne først i 20-erne ned til Indre Missions hovedbestyrelse, og som også er af stor betydning, idet de delvis fungerer som bevismateriale for denne afhandlings tesis.

De utrykte kilder, som breve, protokoller, indberetninger m. m., får i de fleste tilfælde lov til at tale for sig selv, dog uden at være direkte citerede bortset fra enkelte tilfælde, hvor det skønnes nødvendig for en helhedsforståelse af sagen, idet det her for det meste drejer sig om personer, der direkte er involverede i de forhold, der søges belyst, og at der kun på denne måde kan skabes et så eksakt billede som muligt. Hvad den øvrige litteratur og trykte kilder angår, der indgår i afhandlingen, er der i hvert enkelt tilfælde foretaget en vurdering af stoffet især, hvis dette er skrevet af folk, der ikke selv er født og opvokset i det færøske samfund, men kun har haft deres virke deroppe nogle år eller eventuelt kun har været på omrejse nogle få dage eller uger.

De fra færøske tekster medtagne citater er så vidt muligt ordret oversat uden videre omskrivelser, for at helhedsmeningen ikke skal gå tabt.

Iøvrigt henvises til fortegnelsen over det kildemateriale og anvendt litteratur, der indgår i selve afhandlingsarbejdet.

A F S N I T I

SAMFUNDSFORHOLDENE FØR OG EFTER MONOPOLHANDELENS OPHÆVELSE:

1. ERHVERVS-OG SOCIALE FORHOLD FØR HANDELENS FRIGIVELSE.

Det færøske samfund havde ligget isoleret fra omverdenen og som således erhvervsmæssigt og socialt set udviklet et eget særpræg, så man med rette kan sige, at Middelalderen på Færøerne varede lige indtil 1856, da den kongelige monopolhandel blev ophævet ved lov.¹

Det færøske samfund havde igennem alle tider været et udpræget bondesamfund. Bønderne var samfundets store. Den færøske bonde havde altid været en fri mand, derfor var ordet "bonde" et hædersnavn på Færøerne. Der fandtes to slags bønder, odelsbønder og kongsbønder. Odelsbønderne ejede omtrent halvdelen af jorden. Kongsbønderne besad gerne store gårde, som de kun skulle betale en beskeden afgift for, og som ovenikøbet altid var arvefaste, der udelt gik i arv til den ældste søn. Odelsbøndernes jord derimod blev delt mellem arvingerne.² Den, der ikke var af bondeæt, havde ikke store muligheder for at ernære sig. De jordløse havde derfor ikke andet valg end at gå i tjeneste hos bønderne, som til gengæld heller ikke kunne klare at drive landbruget og den drift, der var forbundet med gården, uden karle og piger. Landbruget var det altafgørende og vigtigste erhverv, men også hjemmefiskeriet var af stor betydning, selv om det i forhold til landbruget kun var sekundært.³ Men også dette forudsatte et fællesskab, idet de fleste gårde ikke var i stand til selv at bemane en båd. Dertil havde jordbesidderne også ret til at lade udskrive mandskab til deres både. Der fandtes et såkaldt "Båtsband", der påbød de jordløse at være med til at bemane bøndernes både en vis tid af året.⁴

Præster og storbønder foranledigede, at en kongelig forordning trådte i kraft, der sagde, at ingen kunne gifte sig uden at have rådighedsret over et vist mål jord, således at han var i stand til at forsørge en familie.⁵ Årsagen til denne forord-

ning har jo været den, at dette lukkede land ikke kunne ernære flere end tilfældet var. Ikke engang bønderne selv kunne få så mange børn, de ville.⁶ Denne lov om indskrænkning i retten for ubemidlede til at indgå ægteskab trådte i kraft den 21. maj 1777.⁷ Forordningen blev ophævet ved plakat af 11. november 1846.⁸ Et tidligere forbud for ubemidlede til at indgå ægteskab fandtes også før loven af 1777 trådte i kraft, hvilket fremgår af det såkaldte "Seydabrævid".⁹ D.v.s. at i over 500 år har på Færøerne retten til at sætte eget bo været betinget af, at man besad et mindestmål af jord.

Gårdene bestod af små huse, som for det meste var bygget af sten og græssvær samt en smule træværk på selve facaden. Når man kom udefra, trådte man først ind i "Røgstuen" (Roykstova), der var gårdens midtpunkt. I dette rum fandtes der ingen vinduer, og der var intet loft, men oppe i taget var der et såkaldt røghul "ljóari"¹⁰, hvor røgen kunne komme ud, da der ingen skorsten var, og som samtidig sendte lysstråler ind i det ellers mørke rum. I røgstuen fandtes der et åbent ildsted (grúgva), og det var også her, man tilberedte maden til gårdens folk. Langs væggene var der bænke og bagved disse alkovesenge, hvor gårdens tjenestefolk sov. I forlængelse af røgstuen (i de gårde jeg har set) var der gerne en såkaldt glasstova d.v.s. en stue med glasvinduer på siden, og som havde loft modsat røgstuen. Denne var gerne af træ i bedre stillede gårde. Glasstovan fungerede som soveværelse for bonden og hans hustru, og her modtog bonden gæster af finere rang. Det var også i dette rum, de gemte deres kostbare ting. I fortsættelse af røgstuen til højre (kunne også være i forlængelse af glasstuen) lå udhuse s.f.eks. hølader, stalde (kunne også stå frit omkring huset) samt hjallar (hjallur)¹¹, d.v.s. et forrådshus, hvis vægge består af lodrette tremmer med mellemrum, og hvor især kød og fisk vindtørres ved luftens træk.

Vanemæssigt og traditionsbundet gik det daglige liv sin gang år ud og år ind, generation efter generation. Der var nok at tage fat på for alle hænder. Alt, hvad man brugte, skulle man selv tilvirke. Naturalhusholdningen gav derfor arbejde til mange

hænder. Og jorden skulle røgtes og fårene passes. At have mange får gav også meget arbejde så at sige hele året rundt undtagen midt på sommeren. Men da var der til gengæld andre ting at tage fat på med høhøsten m.m. Det var også denne tid af året, at pigerne to gange i døgnet måtte "fara til neyta" d.v.s. ud i fjeldene for at malke kørerne.

Arbejdet var meget alsidigt. Hjemmefiskeriet "útiróður" var måske det, der var hårdest, skønt det kun var et bierhverv som før nævnt. Man udnyttede enhver lejlighed, som vejret tillod, men mange gange skete det, at uventede storme brød løs og truede disse små fiskerbåde. Ikke så sjældent skete det, at både ikke nåede til land, og bygdesamfundet derved blev berøvet mange arbejdsdygtige mænd. Andre arbejder, der var meget farlige, som f.eks. fuglefangst og grindedrab, blev trods det betragtet som en slags sport.¹²

2. Kulturlivets ytringsformer:

Bondegårdene var celler, som det færøske samfund var bygget op af. Og det var også i dette miljø, befolkningen fik sin kulturelle opdragelse.

Om vinteren, når alt udendørs arbejde var til ende, samledes gårdens folk i røgstuen for at hygge sig. Disse aftensammenkomster kaldte man "kvöldsetur". Nogle kartede, andre spandt med rokken eller strikkede, og så gik man i gang med at fortælle. Man opfriskede de mundtligt overleverede sagn og fortællinger vedrørende Færøernes historie og livet i gamle dage, således som det blev fortalt generation efter generation.¹³ Der stilledes store krav til fortælleren. Han skulle holde sig til overleveringen ordret, alle gårdens folk lyttede, og mange gange kom der også gæster, så kontrollen var stærk. I røgstuen blev også de gamle kvæde og viser foredraget.¹⁴

Også den færøske dans hørte med til kulturlivets ytringer. Føroyskur dansur d.v.s. den færøske kædedans er beslægtet med den kædedans, som blev danset i hele Vesteuropa i senmiddelalderen.¹⁵ Oprindeligt er den opstået i Frankrig, hvorfra den bredte sig ud over hele Europa i det 13.-15. årh.¹⁶ Færøsk

kædedans danses i en sluttet kæde, hvor de dansende holder hinanden i hånden under afsyngelse af viser. Dansen består af seks simple rytmiske trin. Hvert trin tager lige lang tid. Dansevælgelserne består i, at alle de deltagende tager to skridt til venstre og derefter et skridt indad i kredsen (eller til højre). D.v. altså sige v.h., v.h. - h.v. osv. Man har en, som "skipar" d.v.s. synger for. Det er hans opgave at skabe den rigtige rytme og stemning, som altid skal stå i relation til visens indhold. Allerede som ganske små skulle børnene lære dansetrinene. Alle forældre sørgede for, at deres børn kunne "stev" (dansetrinene).¹⁷ Dansen foregik som regel i røgstuen. Man havde en bestemt tid at danse i, den kaldte man for dansetiden. Den varede fra anden juledag til fastelavnsmandag. Ellers blev der danset ved alle forskellige festlige lejligheder. I fastetiden var der ingen, der kunne finde på at danse. Var der dødsfald i bygden, blev der heller ikke danset, og de pårørende (aller nærmeste) dansede ikke før der var gået et år.¹⁸ På Færøerne har man i over 900 år holdt traditionen ved lige, ved at slægt efter slægt har draget til Tórshavn, Færøernes hovedstad, for at fejre helligholdelsen af Olavsdagen den 29. juli "Ólavsvøkudag", som er til minde om Olaf Haraldssøn eller Olav den hellige, der faldt i slaget ved Stiklestad år 1030.¹⁹ Ved denne lejlighed, hvor man kom sammen for at feste og handle m.m., var dansen en fast bestanddel, som alle så frem til med glæde og forventning lige som til den gudstjeneste, der fandt sted Ólavsvøkumorgen, hvor embedsmændene (præster, lagtingsmænd m.m.) i procession fra Tinghuset ned gennem byens centrum mødte op i kirken for at overvære gudstjenesten.

Den færøske dans kan på ingen måde regnes for idræt eller leg. Til dette formål fandtes der danselege, også kaldet "bandadansur". Når Janus Össursson skal skildre dansen, gør han det med Jørgen-Frantz Jacobsens ord og rammer dermed plet, når han giver udtryk for, at dansen, der hvor den når op til fuldkommenhed, er en andagt.²⁰ Det, som har givet den færøske dans dens kulturelle værdi, er den folkeviselitteratur, der har knyttet sig til denne. På samme måde som de øvrige nordiske folk, havde færinger også

deres egen folkeviselitteratur, der går tilbage til det 14.-15. århundrede og i enkelte tilfælde helt tilbage til det 13. årh.²¹ Når P.H. Winthereik siger, at den færøske dans opdrog færinger til demokrater, har han uden tvivl ret.²² Den var i den grad fællesskabsdannende. Bønderne og de jordløse, høje og lave, rige og fattige, børn, unge og gamle af begge køn, tog hinanden ved hånden og trådte dansen, som forsangeren gav liv, og hvis indhold de alle sammen oplevede intenst, og som de alle sammen også gav udtryk for i deres bevægelser, alt efter hvad indholdet af visen var, uden at afvige fra dansens grundtrin.

Den færøske dans blev forkædet af vækkelsesbevægelserne, d.v.s. af Pl. og IM og fordømt som synd. Frelste mennesker måtte ikke deltage i sådan en syndig forlystelse, som den færøske dans var. Denne indstilling har overlevet blandt mange af dem, der har tilsluttet sig disse bevægelser, lige op til vore dage.

N. Djurhuus giver også disse vækkelsesbevægelser delvis skylden for, at dansen stagnerede efter århundredskiftet og siger, at talrige visesamlinger, både trykte og håndskrevne, endte i komfurilden på lægprædikanternes inkvisitoriske magtbud.²³

3. Samfundsstrukturen efter handelens frigivelse:

De sidste årtier af første halvdel af 1800-tallet var brydningstider. En ny tid var ved at opstå for den færøske befolkning. Den, der frem for alle andre optog kampen i disse år, for at færinger skulle opnå frihandel, var Niels Christopher Winther (1822-1892).²⁴ Han havde taget juridisk eksamen i København og ville gerne have fortsat sine studier, men mistede statsunderstøttelsen på grund af sine hårde udtalelser mod den kongelige monopolhandel og imod embedsmændene.²⁵ Tilmed havde han forlangt, at færinger skulle have deres eget lagting (genoprettelsen af det gamle lagting).²⁶ Niels Winther stillede op til folketingsvalget den 1. juli 1851 sammen med tre andre, nemlig landfoged Lunddahl, faktor J.D. Nolsøe og sysselmand H.C. Müller. Niels Winther vandt valget og blev færingernes repræsentant i folketinget.²⁷ Efter ordre fra indenrigsministeriet udarbejdede fire af de

øverste embedsmænd på øerne sammen med elleve folkevalgte mænd (4 sysselmænd og syv bønder) et forslag til en kommunallov for Færøerne. Dette gik Niels Winther imod i et lille skrift, hvori han peger på den ringe betydning, det ville få for Færøerne at få et lagting, hvor embedsmændene havde magten.²⁸ Det, som han ville, var, at færinger selv skulle bestemme og have ansvaret. Niels Winther var langt fra tilfreds med det forslag, der skulle danne grundlaget under det nye lagting.²⁹ Han ville nemlig have et demokratisk valgt lagting, der selv skulle vælge sin formand,³⁰ og at lagtinget skulle have den magt, amtmanden gerne ville beholde for sig selv.³¹

Niels Winther udarbejdede nu selv et forslag til en kommunallov.³² Resultatet af behandlingen af sagen blev, at Rigsdagen dannede et nødforlig mellem forslaget fra det færøske udvalg og Niels Winthers forslag. Ved lov af 26. marts 1852 lykkedes det så for Færøerne at få genoprettet det gamle lagting. Lagtingsloven fik sin endelige form den 15. april 1854.³³

Niels Winther, der havde opholdt sig i Danmark, kom til Færøerne i foråret 1852, idet der skulle være valg til det ny-genoprettede Lagting den 30. juni s.å. Allerede i 1851 havde han anskaffet sig maskiner til trykning af et blad, som han ville udgive under navnet "Færingetidende". Nu var tiden inde til at han kunne gøre brug af disse, og den 13. maj 1852 kom det første blad, der var trykt på Færøerne ud til befolkningen, just i rette øjeblik, hvor han havde behov for at komme i tale med sine vælgere.³⁴

I sin tale inden valget på selve valgdagen, sagde Niels Winther bl.a.,³⁵ at han havde ladet sig opstille for Eysturoy, fordi embedsmændenes indflydelse var så stærk i Tórshavn, at folk ikke turde stemme på ham dér, for ikke at komme i unåde hos de herrer. Han lovede stadig at have sine landsmænds vel for øje. Nogle syntes at frygte ham, siger han, og beskyldte ham for at være de fattiges ven og den, der ville ødelægge bønderne. Men dette er ikke hans hensigt. Han ønsker kun, at alle de mange hidtil uopdyrkede områder skal opdyrkes og mener ikke, at bønderne bør få lov til at forhindre dette. Det er kun af misundelse

og p.gr.a. fordomme, at de gør det, siger han. Endvidere fortæller han i Færingetidende, at han blev afbrudt i sin tale af sysselmanen, der bad folk om ikke at lytte til, hvad Niels Winther havde at sige, idet han kun ville sætte splid mellem øvrigheden og folket.

Niels Winther blev trods modstand valgt ind som lagtingsmand for Eysturoy.³⁶ Tinget samledes første gang Olajdagen samme år.

Endnu et valg stod for døren, idet der skulle være valg til Folketinget den 16. juli s.å. Og endnu engang appellerer Niels Winther til sine vælgere.³⁷ Han lover, såfremt de vil betro ham det betydningsfulde hverv, at være deres folketingsmand, at arbejde på samme måde som før. Han vil stadig have sine landsmænds sande vel for øje og den opvågnende friheds fordringer, som han udtrykker det. Desuden lover han at gøre alt for at få monopolhandelens trykkende lænker løst og handelen frigivet. Han vil endvidere arbejde for, at Lagtinget kan opnå den selvstændighed, der er nødvendig for, at det skal kunne fungere uden embedsmændenes indflydelse. Undervisningen ligger ham også på hjerte samt opdyrkelsen af den hidtil udyrkede jord, som han tidligere har talt om m.m. Niels Winther blev genvalgt som færingernes repræsentant i Folketinget,³⁸ men i 1856 frasagde han sig dette hverv.³⁹ Niels Winther arbejdede imod alt det, der kunne hindre fremgang blandt hans landsmænd, og han havde store forventninger til det færøske folk. Men det var en skuffelse for ham, at provsten og amtmanden skulle være fødte medlemmer af tinget. Især amtmandens usømmelige fremgangsmåde bød ham imod. Endvidere havde han håbet, at færingerne ville vælge frisindede mænd ind på tinget, men det modsatte blev tilfældet.⁴⁰ Han har nok følt, at det opnåede resultat var såre beskedent. Men eftertiden vil til alle tider holde hans minde i ære for det store arbejde, han gjorde for at "gøre færingers selvstændige", selv om der i denne forbindelse også bør nævnes andre, der har ydet en indsats på dette område s.f.eks. brødrene C.L. og F.F. Tillisch, begge amtmænd, ligeledes amtmand Pløyen og sorenskriver Hunderup m.fl.

Amtmand Bærentsen sagde på 50-års mindedagen for Lagtingets genoprettelse Ólavspøkudag 1902 om Niels Winther:⁴¹

"Ham skyldes fremfor alle Æren for, at Færøerne opnåede sit nye Lagting ved Loven af 26. Marts 1852. Det var hans store Fortjeneste, at Lagtinget oprettedes, inden endnu Reaktionen under det Ørstedeske Helstatsministerium atter havde vundet nogen Magt i Danmark, og at Tinget fik en så forholdsvis frisindet skikkelse, at det (med uvæsentlige Ændringer ved Loven af 15. April 1854) har kunnet bestå til den Dag i Dag."

Færingerne var endnu på dette tidspunkt umyndiggjorte i deres eget land, men Niels Winther kæmpede for at rive dem ud af disse lænker og har sin store andel i, at Færøerne ved lov af 21. marts 1855 den 1. januar 1856 fik den lange omstridte frihandel og at den kongelige monopolhandel derved blev ophævet.⁴²

Monopolhandelens ophævelse medførte, at Færøerne gik en ny tid i møde både socialt, erhvervsmæssigt, økonomisk og ikke mindst nationalt og politisk set. Med handelens frigivelse blev der åbnet for strømninger udefra, og i de følgende år kom det færøske samfund ind i en rivende udvikling, der medførte at det gamle bondesamfund hurtigt gik sin opløsning imøde og relativt hurtigt blev omdannet til et fiskeri- og handelssamfund. Bondens position i samfundet blev svagere, og storkøbmænd og redere afløste bønderne som de ledende i samfundet. De jordløse, der udgjorde ca. 25% af befolkningen, fandt deres fremtid i fiskeriet ligesom mange af småbønderne. Flere af storbønderne investerede i skibe, og efterhånden udviklede landbruget sig til kun at være et bierhverv.

Som det fremgår af nævnte oplysninger, skete der et radikalt erhvervsskifte på Færøerne i årene efter handelens frigivelse.

Følgende skitse viser erhvervsfordelingen samt det radikale erhvervsskifte der fandt sted i disse år.⁴³

Erhvervsfordelingen - skiftet på Færøerne fra 1870-1911

	1870	%	1880	%	1890	%	1901	%	1911	%
Fiskeri - søfart	3060	30,6	3427	30,5	4864	37,5	6119	40,2	9515	52,9
Landbrug	4684	46,9	4623	41,2	4385	33,9	4393	28,8	3315	18,4
Håndværk - industri	630	6,3	807	7,2	967	7,5	1686	11,1	1871	10,4
Handel - samfærdsel	479	4,8	487	4,3	831	6,4	1412	9,3	1435	8,0
Embedsmænd, læger, lærere osv.	266	2,7	256	2,3	361	2,8	344	2,2	371	2,1
Daglejere og tyende osv.	342	3,4	1321	11,8	1229	9,5	774	5,1	959	5,3
Kapitalister, pensionister osv.	395	3,9	233	2,1	184	1,4	365	2,4	186	1,0
Offentligt understøttede og uangivet	136	1,4	66	0,6	134	1,0	137	0,9	348	1,9

Befolkningstallet iflg. folketællingen de resp. år

9992	11220	12955	15230	18000

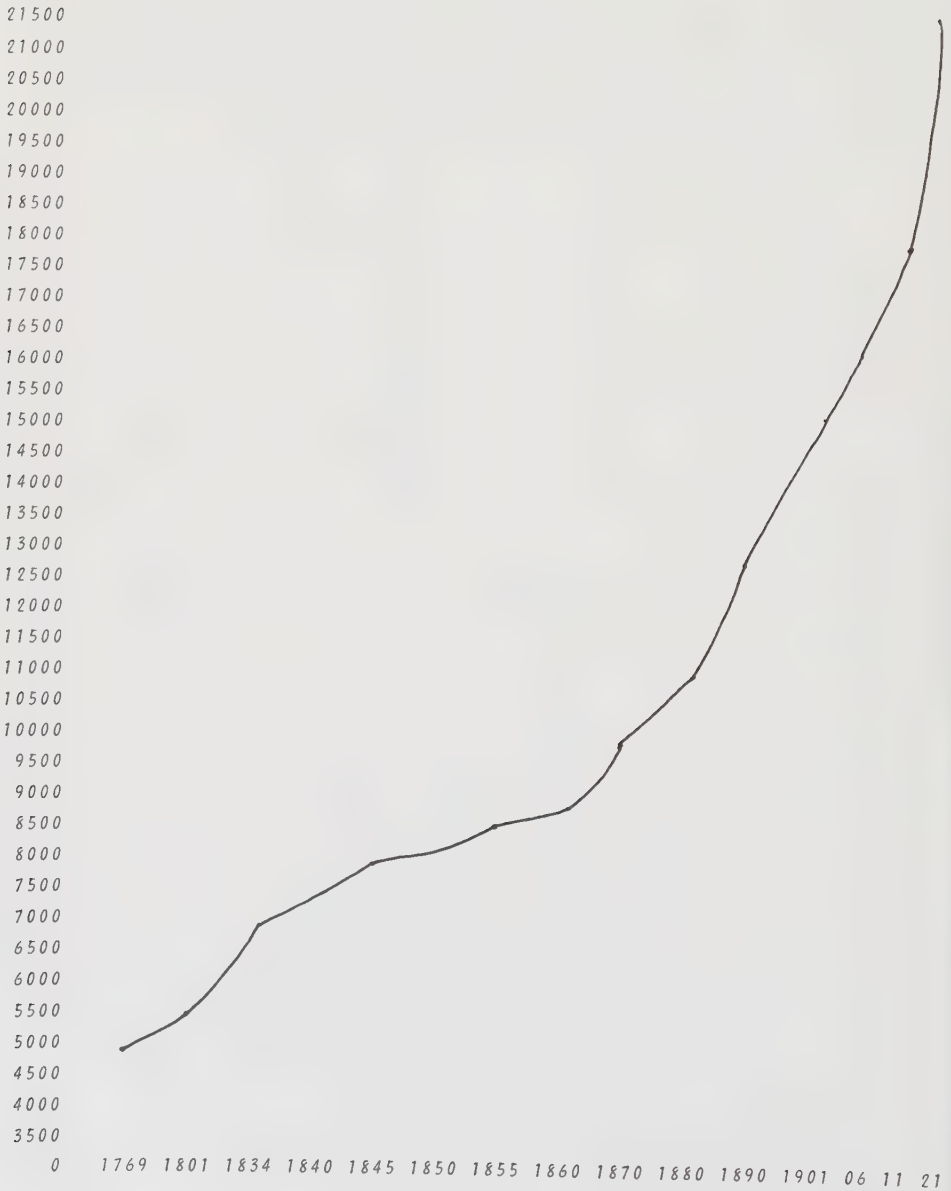
Færøernes befolkningstal voksede eksplosivt efter handel-
ens frigivelse uden nogen immigration.

Loven om indskrænkning i retten for ubemidlede til at ind-
gå ægteskab var som allerede nævnt blevet ophævet, og de nye
erhvervsmuligheder gav de fleste grundlag og mulighed for at
sætte eget bo. Folketallet var i 1855 kun 8651. Ved de følg-
ende folketællinger ser vi, hvor hurtigt det voksede. Befolk-
ningstallet var de respektive år følgende: ⁴⁴

1860	8922 indb.
1870	9992 "
1880	11220 "
1890	12955 "
1901	15230 "
1906	16349 "
1911	18000 "
1921	21352 "

Färöernes folketal fra 1769 til 1921

förste folketälling 15/8-1769

Erhvervslivets økonomiske fremskridt ses også på den voksende kapital, der indsættes på konti i Færø Amts Sparekasse:

i 1870	kr. 32.400,00	fordelt på 291 konti			
1878	" 44.000,00	" "	277	"	
1883	" 66.750,00	" "	299	"	
1888	" 110.600,00	" "	383	"	
1891	" 152.560,00	" "	437	"	
1898	" 261.770,00	" "	1074	"	
1901	" 336.544,00	" "	1229	"	
1906	" 478.500,00	" "	1527	"	
1911	" 727.212,00	" "	1892	"	
1914	" 947.331,00	" "	2198	"	
1915	"1.053.983,00	" "	2348	"	
1916	"1.271.654,00	" "	2543	"	45

I 1906 fik Færøerne endnu et pengeinstitut, nemlig A/S Føroya Banki, hvis omsætning var på 2,5 mill.kr. det første år, og allerede året efter var vokset til 4,2 mill.kr..⁴⁶

Det er ikke foreliggende afhandlings opgave at give en detaljeret analyse af samfundsstrukturen efter monopolhandelens ophævelse, men blot at pege på den radikale omvæltning, der fandt sted i disse år, samt den rivende udvikling, samfundet befandt sig i med totalt nye erhvervsmuligheder og et kollossalt økonomisk opsving.

Kr. x 1000   Færø amts sparekasse

år	1873	1878	1883	1888	1891	1898	1900	1906	1911	1914	1915	1916
antal konti	291	277	299	383	437	1074	1229	1527	1892	2198	2348	2543

4. Fra hjemmeundervisning til ordnet skolevæsen - en analyse af undervisningsforholdene i det 19. århundrede.

Der har igennem tiderne eksisteret en tradition på Færøerne vedrørende hjemmeundervisning, da man relativt sent fik en lov, der sørgede for et ordnet skolevæsen med lærere, nemlig først 1872.⁴⁷

Der er ingen tvivl om, at hjemmeundervisningen har været effektiv og sikkert den form for undervisning, der var den ideelle for datidens bondesamfund.

Lucas Jacobsøn Debes (1623-1675), der var præst i Tórshavn fra 1651 og provst fra 1670 til sin død,⁴⁸ siger, at størsteparten af alle mandfolk i landet kunne læse bøger. Lucas Debes roser også færingerne for deres store kundskaber i religion og konkluderer, at magen til kan man ikke finde i Danmark.⁴⁹ Ligesom i andre danske købstæder blev der, i det 17. årh., oprettet en latinskole i Tórshavn.⁵⁰ Lucas Debes nævner, at en del af dem, der kom ud fra denne skole fortsatte deres studier og vendte tilbage til Færøerne som præster.

J.Chr. Svabo (1746-1824), der var præstesøn fra Midvágur, foretog en rejse til Færøerne med økonomisk støtte fra Renteskammeret⁵¹ og opholdt sig deroppe fra den 22. maj 1781 til 1. sept. 1782. Om færingerne siger han bl.a., at de i al almindelighed er veloplyste i deres kristendom, gudfrygtige og har ærbødighed for deres præster, når de mener, at de er "retskafne og retsindige". Der fandtes også mange velbelæste i Bibelen, siger han. Det var også almindeligt, at de stillede deres præster spørgsmål, der kunne give dem mere end nok at tænke på. Befolkningen læste også flittigt i loven, og Norske Krønike, Holger Danske m.fl. var velkendt og almindelig læsning for dem.⁵²

Jørgen Jørgensen Landt (1753-1804), sognepræst i Norðstreymoy præstegæld fra 19. august 1791 til 22. februar 1799⁵³, lavede for Naturhistorie Selskabet i København en beskrivelse over Færøerne. Om færingernes kundskaber og deres undervisning siger han bl.a., at færingerne er veloplyste, og at deres bibelkundskab er stor. Han synes, at selve undervisningssystemet,

d.v.s. hjemmeundervisningen, hvor forældrene selv underviser deres børn, er noget af det mest naturlige og også mest gavnlige for både børn og forældre. Han roser befolkningen for dens store læselyst. Det er ikke kun i kristendommen, befolkningen er vel-funderet, men også har de kundskaber på diverse andre områder, nævner Landt.⁵⁴

Joachim Begtrup, sognepræst i Norðstreymoy præstegæld fra 22.februar 1799 til 24.januar 1800 og sognepræst i Suðurstreymoy præstegæld fra 24.januar 1800 til 27. maj 1808, viceprovst fra 24.december 1802 til 19.juni 1807,⁵⁵ er stort set enig med sin forgænger Jørgen Landt i hans vurdering af undervisningen i al almindelighed og af færingernes kundskaber. Han mener også, at netop dette system med hjemmeundervisning af børn er det ideelle og naturligste for det færøske samfund. Som en, der er kendt med færøske forhold gennem sit mangeårige virke som præst og provst, ønsker han ingen forandring, d.v.s. skoler eller skoleholdere, men vil at forældrene fortsat skal undervise deres børn, opmuntret dertil af præsterne.⁵⁶

Også englænderen Georg Stuart Mackenzie, der besøgte Færøerne i 1814, roser befolkningen for dens læselyst og iver efter at lære. Han understreger forældrenes stræben efter at undervise deres børn.⁵⁷

H.C.Lyngbye, der har bemærkninger (se note 57) til den danske udgave af Mackenzie's bog, siger, at på Færøerne er børnene i almindelighed lige så dygtige til at læse og skrive som børnene i Danmark.

Foruden færomtalte latinskole, fandtes der også i det 17.årh. en såkaldt dansk skole for de elever, der ikke var i stand til at lære latin. Den blev nedlagt 1770⁵⁸, men blev genoprettet 1806, og Tórshavn har siden da haft en almueskole.⁵⁹

Inden kommunalloven om et ordnet skolevæsen trådte i funktion 1872, var der gjort flere forsøg på at opretholde et vist skolesystem. Oftest stod præsten bag disse forsøg og havde selv givet lærerne (vandrelærere) den nødvendige baggrund for at kunne fungere. Men allerede på dette tidspunkt fandtes der en enkelt lærer, der havde fået en seminarieuddannelse.⁶⁰

Johannes Petersen, bondesøn fra Vágur, Norðoyar (nu Klaksvík) tog i 1840 seminarieeksamen fra Jonstrup Seminarium. Samme år blev han ansat som vandrelærer for bygderne "Stränder, Skåle, Solmundefjord, Lamhauge, Glibre, Tofte og Næs". Han holdt skole en uge ad gangen på hvert sted. Beboerne i bygderne betalte selv hans løn i form af fri kost og logi, ligeledes modtog han 50 Rigsdaler om året af staten. I året 1844 byggede man i bygden Saltnes et skolelokale og beboelseshus til skolelæreren. Det blev bygget af traværket fra den gamle kirke på Nes, der blev revet ned til fordel for en ny. Om lærerens nye skole- og lønforhold lader vi hans datter Johanne Petersen, Tøftir selv fortælle.⁶¹

Undervisningen bestod af: religion (Balles Lærebog, Birchs Bibelhistorie), læsning, regning (helst hovedregning, skrivning (gotiske bogstaver). Nævnte skole i Saltnes samt andre lignende skoler rundt om på øerne blev afskaffet ved lov 1854.⁶² Sognepræsten for Eysturoy, tillige provst bosiddende på Nes, Otto Frederik Christian Jørgensen (1808-1858)⁶³ var en af dem, der var med til at afskaffe skolen, og det skabte stor sorg blandt befolkningen og lærerne, mener Johanne Petersen.⁶⁴ Vi må betragte Johanne Petersens bedømmelse af denne sag som subjektiv og således ikke generel for den færøske befolkning, hvilket vi skal vende tilbage til, idet familiære anliggender er impliceret i sagen, som også for den part hun mener har tabt, fik økonomisk-erhvervs-mæssige konsekvenser.

Provisorisk Reglement for Almueskolevæsenet på Færøerne af 28. Mai 1845⁶⁵ siger i l. kap. § 1, at der efterhånden, d.v.s. så snart omstændighederne tillod det, skulle oprettes skoler i det nødvendige omfang, så alle skolepligtige børn kunne få den undervisning, som dette reglement bestemte. Ved børnenes undervisning skulle der tages hensyn til, at de skulle uddannes til "gode, retskafne og gudfrygtige Mennesker i Overensstemmelse med den evangelisk-christelige Lære".⁶⁶ Læreren blev også pålagt grundigt at lære børnene at forstå og tale det danske sprog. Færøsk kunne benyttes i det omfang, det var nødvendigt for børnenes opfattelse af undervisningen.⁶⁷

Foruden de obligatoriske fag, som tidligere nævnt, kunne der gives særskilt undervisning til opmuntring for de "flittige og sædelige børn" i geografi, især "Fædrelandets", "og dermed forbindes det Vigtigste, og, til at danne Børnenes Sindelag, Tienligste af Fædrelandets historie." ⁶⁸

Nævnte reglement, der påbød at undervisningen skulle være dansk, og at børnene skulle kende deres fædrelands historie, d.v. s. Danmarks, har ikke taget hensyn til, at de børn, dette reglement var bestemt for, havde færøsk som modersmål, og at deres fædreland var Færøerne og ikke Danmark.

Tilfredsheden med Provisorisk Reglement for Almueskolevæsenet på Færøerne var ikke særlig stor. Ikke kun fra befolkningens side, hvilket vi vender tilbage til, men også fra den officielle repræsentation kom utilfredsheden til udtryk. En tidligere embedsmand på Færøerne, sorenskriver Niels Hunderup, der repræsenterede Færøerne på Ständerforsamlingen i Roskilde som kongevalgt medlem, giver udtryk for stor tilfredshed med færingernes gamle undervisningssystem. Han siger bl.a., at erfaringen viser, at ungdommens undervisning ikke bliver slet besørget på denne måde som det praktiseres på Færøerne, d.v.s. gennem hjemmeundervisning. Endvidere siger han, at enhver der kender til forholdene deroppe ved, at den færøske almue i åndelig udvikling fuldkommen kan ligestilles med, ja endog i en vis henseende kan stilles over den danske almue. ⁶⁹

Hunderup siger endvidere, at med det kendskab, han har til færinger, frygter han for, at en streng gennemførelse af den foreliggende anordning med hensyn til faste skolars oprettelse vil virke skadelig, idet den vil fremkalde uvilje mod skolevæsenet som helhed, og det anså han for at være et beklageligt resultat, skulle det ske. "Det er ogsaa en anden omstændighed, som komiteen har fremhævet, og som jeg tror bør komme i betragtning, den nemlig, at beboerne, naar ses hen til deres isolerede stilling, maa anses for at være vel oplyste, og de har særdeles interesse og omsorg for deres børns undervisning i hjemmet, saa at der ikke synes at være nogen paatrængende nødvendighed af at træffe foranstaltninger til oprettelse af skoler paa landet." ⁷⁰

Niels Hunderup mente dog, at reglementets paragrafer skulle

træde i funktion for Tórshavns vedkommende.

Den tilfredshed med "Provisorisk Reglement for Almueskolevæsenet på Færøerne", som Johanne Petersen gav udtryk for, idet hun mente, at dets ophævelse havde skabt stor sorg blandt befolkningen, er vanskelig at skimte. (se note 64)

Niels Hunderup havde ret, da han frygtede, at oprettelsen af faste skoler ville medføre uvilje mod skolevæsenet (se note 69). Det viste sig også meget snart, at uviljen bredte sig, dog især på bygderne, og de ved reglementet skabte skoler blev opfattet som danske tvangsskoler.⁷¹ Der opstod også en stor uvilje mod skoleskat og i det hele taget formåede lærerne ikke at skabe det fornødne forhold til hjemmene. Også præsterne begyndte så småt at klage over, at børnene ikke mere var så dygtige, og at deres kundskaber i det hele taget var meget mindre i forhold til dengang, da forældrene selv havde ansvaret for undervisningen.⁷² Fra bygden Nólsoy blev der sendt en lang skrivelse til Stænderforsamlingen i Roskilde⁷³, hvori de beklagede reglementets gennemførelse, uden at færingerne selv havde haft lejlighed til at komme med udtalelser om sagen. De fremhævede den hidtidige hjemmeundervisning og ønskede ikke nogen fast skole, før beboerne selv stemte derfor. En anden begrundelse var den, at de ikke kunne undvære børnene så mange timer midt på dagen så at sige hele året rundt, da de havde brug for deres arbejdskraft. På bygderne var timetallet fastlagt til 6 timer dagligt i tiden 1. april til 1. oktober, og fra 1. oktober til 1. april 5 timer dagligt.⁷⁴ Skoleforholdene var fortvivlede, og der herskede en uorden uden lige allerede et par år efter Provisorisk Reglements ikrafttræden. En mængde skoler blev lukket, og samtidig var hjemmeundervisningen ved at falde bort.⁷⁵

Resultatet af den store utilfredshed, der medførte en mængde forhandlinger, som vi ikke skal komme nærmere ind på, blev en ny "Lov om Ordningen af Skole- og Undervisningsvæsenet på Færøerne af 1. Marts 1854".⁷⁶ Denne nye lov siger, at nævnte lov træder i stedet for "Det provisoriske Reglement for Almueskolevæsenet på Færøerne af 28. Mai 1845", som dermed er ophævet.⁷⁷ Ved denne nye lov af 1854 fik landets beboere frihed til selv at ordne

deres undervisningsvæsen med den klausul, at der strengt skulle passes på, at ethvert barn over syv år fik tilstrækkelig færdighed i læsning samt den fornødne religionskundskab.⁷⁸ Samme lov påbød også, at der i Tórshavn skulle være en realskole for drenge.⁷⁹ Denne skole blev dog først oprettet 1861. Senere, i 1891, fik den tillige lov til at afholde præliminæreksamen.⁸⁰ Også i Realskolen fik religion en fremtrædende plads, idet loven påbød, at Bibelen skulle bruges som grundlag for undervisningen, især skulle der læses i Det Nye Testamente.⁸¹

Efter at Provisorisk Reglement af 1845 ved den nye lov om ordningen af skole- og undervisningsvæsenet af 1854 var ophævet,⁸² skete der en stor omvæltning i det færøske samfund som tidligere nævnt under pkt. 3. Lov om ophævelse af den Kongelige Monopolhandel på Færøerne af 21. Marts 1855⁸³ gav Færøernes handel fri fra 1. januar 1856.⁸⁴ Dette medførte en kolossal omvæltning i dette lille samfund. Kravene blev større og større, og som en naturlig ting begyndte folket selv at få øjnene op for, at nu var tiden inde til at oprette skoler. Hjemmeundervisningen sang på sit sidste vers efter at have gjort tjeneste gennem mange generationer. En ny tid var oprundet, der stillede større krav til den enkelte, end hjemmeundervisningen på nuværende tidspunkt kunne magte. Dette indså befolkningen, og det var også derfra initiativet kom, der resulterede i kommunal-loven af 28. Februar 1872.⁸⁵ Denne lov sagde, at alle børn over syv år var skolepligtige. Fagene, der skulle undervises i, var: religion (katekismus og bibelhistorie), dansk læsning, regning, skrivning, Danmarks historie og geografi samt sang. Skolenævnet med præsten som formand skulle have tilsyn med undervisningen.

Nu blev der bygget mange skoler rundt omkring, og staten og de enkelte kommuner var fælles om at bære udgifterne både til opførelse af skoler og til lærerlønninger.⁸⁶

Året før Kommunalloven af 28. Februar 1872 trådte i kraft, blev der oprettet et seminarium i Tórshavn nemlig 9. februar 1871,⁸⁷ så man var i stand til at skaffe dygtige lærere til de mange nye skoler.

Formålet med dette afsnit er ikke at give en detaljeret gen-

nemgang af Færøernes undervisnings-og skoleforhold i det gamle bondesamfund og årene efter dets opløsning, selv om det også til dels er tilfældet, men at tilbagevise de urigtige påstande fra vækkelsesbevægelsernes repræsentanter om, at den færøske befolkning var uoplyst og deres kundskaber meget ringe, især på det religiøse område, idet de ikke skulle have vidst, hvad kristendom var for noget. Under afsnittene respektive Plymouth-brødrene og Indre Mission finder vi deres holdning og syn på færingerne og deres livsstil m.m..Der skal her kun ganske kort nævnes nogle af deres kritiske bemærkninger.

Plymouthbrødrenes pioner William Gibson Sloan var jo kommet til det resultat, at den sande religion måtte være "at a very low ebb".⁸⁸ En anden repræsentant for samme bevægelse mener, at "uvidenheden om Guds rige var meget stor".⁸⁹ Plymouthbrødrene beskyldte også præsterne for at holde folket nede i uvidenhed og mente, at folket kun gjorde som præsterne sagde. Underforstået kan der konkluderes, at folket ikke var i stand til at tage en afgørelse selv.

Også Indre Missions pioner Einer M.Riise angreb færingernes viden og religiøse forståelse med ret hårde vendinger. Han sagde bl.a., at deres kamp kom til at stå mod århundreders vanrøgt og menneskelig besmittelse af det religiøse begreb.⁹¹ Endvidere nævnte han, at børnenes almene kundskaber var uhyre ringe. Men denne deres uvidenhed skyldtes, siger han, at børnene kun ganske sjældent besøgte skolen. Hvad kristendommen angik, så fandt han ikke ret mange færinger, der vidste, hvad det var for noget.⁹²

5. National-og højskolebevægelsen

Det er en kendsgerning, at ingenting i historien sker uden en vis forberedelse, og ingen ændring er så radikal, at den ikke står i en vis sammenhæng med det foregående. Når vi sætter 1856-Monopolhandelens ophævelse-som en slags grænse mellem bondesamfundet og det nye fiskeri-og handelssamfund, kan dette ikke gøres konsekvent. På enkelte punkter blev der skabt noget absolut radikalt nyt, medens der til gengæld på mange andre områder fandt-

es og blev ved med at være en kontinuitet, som vi endnu i dag kan skimte.

Noget radikalt nyt skete med monopolhandelens ophævelse, idet færingerne begyndte at opdage deres særkende som folk. Under påvirkning og indflydelse af alt det nye stod færinger-nes sprog, livsstil og kultur i fare. Men det var også omkring denne tid, at færingerne begyndte at blive nationalt bevidste.

Officielt opstod nationalfølelsen først blandt færingerne i København. Det var blevet ret almindeligt, at man samledes til fester "føyroyingaveitslir", og netop på en af disse fester i 1881 opstod forslaget om at stifte en færøsk forening. Dette forslag blev til en realitet, idet den første færøske forening, som fik navnet "Føringafelag", blev stiftet 23. september s.å.. Formålet var: at knytte færinger i Danmark sammen til åndeligt samliv og at vække lyst hos dem til færøske anliggender.⁹³

Også på Færøerne var nationalfølelsen ved at vågne, og fra forskellige kanter, begyndte røster at gøre sig gældende. Bl.a. findes der i Dimmalætting en artikel med overskriften "Vor Nationalitet", som er underskrevet: "En færing". Han skriver om den nedværdigelse, der er overgået færingerne, idet de, der har hersket over øerne de sidste århundreder, ikke har anset færingerne for værdige til et eget kirke-skole- og retssprog. Han kalder det en ulykke, at kirkesproget ikke har været færøsk, men dansk, da færingerne ikke på daværende tidspunkt var i stand til at forstå en dansk prædiken. Han nævner også, at i modsætning til, hvad tilfældet var i andre lande, hvor reformationen blev indført, fik færingerne et fremmedsprog som kirkesprog. Præsterne, d.v.s. de danske præster på Færøerne, beskyldte han for ikke engang at beflitte sig på at forstå, endsige at tale færøsk, skønt de vidste, at befolkningen ikke kunne forstå dem. Han appellerer til sine landsmænd, alle dem der agter og ærer det fra fædrene nedarvede, om at slutte sig sammen og sætte sig til modværge mod dem, som prøver på at indføre fremmede sæder og skikke, der efter hans mening vil medføre, at Færøerne "slettes ud af nationernes tal".⁹⁴

Dog har ikke alle de danske præster på Færøerne haft så ringe

forståelse for færøsk sprog og kultur, som det fremgår af nævnte avisartikel. Hans Rudolf Lorentzen Jensen (29.3.1832-24.8.1874), der var hjælpepræst i Tórshavn fra 7.8.1865-18.10.1870 og sognepræst på Sandoy 19.10.1870 til sin død 24.8.1874,⁹⁵ sendte V.U. Hammershaimb (25.3.1819-8.4.1909), der var provst på Færøerne 1867-1878,⁹⁶ diverse optegnelser fra Sandoy bl.a. også en selvbiografi.⁹⁷

Hans Rudolf Lorentzen Jensen fortæller heri, at han i sine kandidatår begyndte at lægge sig efter det oldnordiske og fik kort undervisning heri. I 1865 kom han til Færøerne, hvor han virkede som lærer i Tórshavn og samtidig blev ordineret som medhjælper hos den daværende provst Andreas Djurhuus (30.8.1817-17.3.1879), der virkede fra 1854-1867.⁹⁸ Pastor Jensen fortæller endvidere, at han i sin fritid syslede med færøsk. Han forsøgte at skaffe det oldnordiske en plads ved realskolen, men det mislykkedes på grund af modstand. Desuden kom han med et forslag om, at oldnordisk skulle være undervisningsfag for vordende lærere på seminariet, da han mente, at færøsk sprog på den måde ville komme til sin ret. Men også dette forslag blev forkastet. Efter at være blevet sognepræst på Sandoy, siger han: "er jeg blevet befæstet i den tro, at en levende kristelig eller folkelig oplysning ingensinde vil kunne udbrede sig blandt færingerne, førend der opgår lys for dem over deres eget mål." Pastor Jensens optegnelser er skrevet i præstegården i Todnesi og dateret 14. februar 1873.

I embeds medfør, efter endt gudstjeneste på øen Stóra Dímun, snublede han på stien på vej ned til båden, faldt over skrænten og døde (24.8.1874). M.A. Jacobsen beklager dybt denne tragedie, som netop skulle vederfares ham, der ejede det fremfor de fleste af hans embedsbrødre, at han havde lyst til og forstod sig på de åndelige værdier, der lå gemt i det færøske sprog.⁹⁹

I mange år fremover kunne man læse avisindlæg, hvor der klagedes over den skæbne, det færøske sprog havde fået. I en avisartikel med overskriften "Vort Modersmål" siger J. Patursson bl.a.¹ at det oldnordiske sprog blev frataget os i kirken og på tinge, og for at sætte kronen på værket, har man nu indført dansk

skoleundervisning, som, hvis forholdene ikke ændres, vil undergrave den sidste rest af færingeres sprog og nationalitet.

Disse tanker vedrørende færingeres nationalitet, som fremgår af diverse avisindlæg, og som deltes af en hel del færinger, kunne ikke andet end føre til en national bevægelse. Nogle initiativtagere satte en annonce i Dimmalætting, hvor de inviterede til et offentligt møde anden juledag 1888, hvor der skulle forhandles om, hvad der kunne gøres for at bevare færøsk sprog og færøske skikke.²

Mange mennesker deltog i mødet, der blev afholdt i Tinghuset. De krav, der blev lagt frem på dette orienterende møde den 22. december 1888, var:³

- 1) I kristendomsundervisningen skulle al udenadslære på dansk afskaffes og det læste pensum gengives på færøsk.
- 2) Når de nødvendige undervisningsbøger kunne skaffes, skulle færøsk være obligatorisk skolefag.
- 3) I historieundervisningen skulle der lægges vægt på færøsk historie.
- 4) Det skulle tillades præsterne at bruge færøsk både i kirken og udenfor denne.
- 5) Færøsk skulle anerkendes fuldt ud som talesprog både blandt befolkningen og myndighederne.
- 6) Der skulle arbejdes for oprettelsen af en færøsk højskole.

Endnu et orienterende møde blev afholdt inden den stiftende generalforsamling fandt sted. Man samledes denne gang i Afholdsforeningens hus i Tórshavn 6. januar 1889.⁴ Endnu flere var mødt op denne gang, og forsamlingen gav sit bifald tilkende ved at istemme flere nationalsange. Et stort antal meldte sig som medlemmer i den forening, der skulle stiftes, og i formålsparagraferne for foreningen blev det vedtaget:

- 1) at skaffe det færøske sprog den position, det havde oppebåret.
- 2) At virke for enhed og fremskridt blandt færinger, der kunne lede til selvstændighed.

Foreningen fik navnet "FØRINGAFELAG".

Stiftende generalforsamling blev så afholdt i Tinghuset 27. januar s.å., hvor man godkendte foreningens love.⁵ I den valgte bestyrelse kom Rasmus Effersøe, der blev formand, malermester Djóni Isaksen, købmand Jens Olsen, bonde Júst Jacobsen og Sigrid Jacobsen.

Der er ingen tvivl om, at det blev Jóannes Patursson (6.5.1866-2.8.1946), der blev drivkraften i den færøske nationalbevægelse. Forudsætningerne havde han som få. Han var født og opvokset i bygden Kirkjubøur, som endnu idag ved sine fortidsminder vidner om en kulturel storhedstid. Det var magtpåliggende for hans fader, at få sønnen til at lære noget. Kun 15 år gammel blev han sendt til Norge på landbrugsskole i 1882. Da han senere skrev sine erindringer og så tilbage på sit livsværk, var han meget taknemmelig for de formaninger, han havde fået af sin moder og fader i den tid, han befandt sig udenlands. Han siger selv, at det var dem, der var med til at skabe det sindelag, der banede vej for den kurs, han i sin livsgerning skulle sætte.

Hans moder skrev til ham 2. oktober 1883: "Kære barn, Du må vente dig mange ubehageligheder om ikke at sige modgang, for sådan er verden. Dog når vi have den indre tilfredshed, når vi føle at alt som møder os har en vis hensigt, og Guds forsyn våger over os, så ville vi trøstigt gå vor vej, ti vi vide at alle ting tjene dem tilgode, som elske Gud. Glem det ikke mit barn".⁶

Jóannes Patursson fortæller, at hans fader havde fået det i arv af sin bedstefar Nólsoyar Páll, at have en inderlig trang til at tjene sit fædreland. Han formaner sin søn gang på gang at holde kurs og at gå fremad i tjeneste for sit land. Jóannes Patursson modtog allerede 2. juli 1892 brev fra sin fader, hvor denne minder ham om den mulighed, han nu har fået for at forberede sig til det livsværk, han og fædrelandet forventer:⁷"Har du nu takket alle tings bestyrer og herre for at du lykkelig og vel er kommet til det sted på jorden, som næst Guds hjælp af dine kærlige og omsorgsfulde forældre blev udset til dig og dine landsmænds fremtidige vel, da håber jeg, at du tifold får

årsag til at skønne på hans faderlige godhed og almakt, når han efter sin store nåde atter vil føre dig fri og frelst til fædre-hjemmet og Kirkebøgården, hvilket kald forsynet nærmest synes at have bestemt dig til". Det har ligget hans fader meget på sinde at gøre sønnen til et kultiveret og retskaffent menneske. Den 6. september s.å. skriver han bl.a. til ham om at behandle alle mennesker lige, havd enten de er rige eller fattige, store eller små, thi alle er lige overfor Gud.⁸ Efter en hel del skriven frem og tilbage mellem far og søn, ønsker faderen for ham og for sig selv, at al deres skriven må blive Gud til ære og Færøerne til nytte og velsignelse.⁹ Senere på året (1883) modtog Jóannes Patursson endnu en appel¹⁰, hvor faderen i slutningen af brevet siger til ham: "Glem ikke at bede dit fadervor andægtigt og i en fast tro på et kærligt forsyn og bed om visdom og forstand til at udføre dit jordiske kald til Guds ære, til dit, familiens og fædrelandets held, så får du hjælp og trøst, og opfyldelse af dit kalds pligter skulde da vel lykkes for dig, brave **Johannes!**"

Færingernes kristendomsforståelse skinner ganske tydeligt igennem alle disse breve. Det var af afgørende betydning, at man tog Gud med i alt det, man foretog sig. Det var også på dette grundlag J.Patursson byggede sit liv og virke. Dette til orientering, idet røster på et senere tidspunkt netop satte spørgsmålstejn ved denne side i national- og højskolepolitikken, som J.Patursson var en forkæmper for. Jóannes Patursson beviser også, at han gerne fulgte faderens råd.¹¹ Dette viser han ved at gentage i sine erindringer begyndelsen af et nytårsbrev fra faderen i 1884, hvor denne starter med at gengive sin søns hilsen: "Jeg skal begynde mit brev med at gentage begyndelsen af dit brev "Gud give at det nye år må bringe velsignelse, fred og glæde i vore boliger, et år hvori alle vore bestræbelser ved hans hjælp blive kronede med held for os og vort lille fædreland"". Jóannes Patursson fortæller også om den store betydning brevvekslingen mellem ham og faderen havde for hans senere liv og virke.¹²

I 1888 møder vi Jóannes Patursson som en af initiativtagerne

til mødet anden juledag¹³, hvor der skulle tales om, hvad der kunne gøres for at bevare færøsk sprog og **færøske skikke**.

Et af de krav, der blev stillet på nævnte møde anden juledag 1888 var, at der skulle arbejdes for oprettelsen af en færøsk højskole¹⁴. Dette var der i årenes løb ikke blevet talt meget om, måske på grund af **den** modstand, den færøske forening havde fået. Men i 1895 er der en lærer S.M.Zachariasen (1853-1931),¹⁵ der i en artikel i FT berører højskolesagen.¹⁶ Han mener, at der ikke bør ventes med at gå i gang med en færøsk højskole med færøsk sprog, modersmålet, som grundlag for undervisningen, uden at det danske derfor skal udelukkes.

Den grundtvigske vækkelse kom aldrig til at gøre sig gældende på Færøerne, selv om der igennem årene var en del præster, der var **påvirkede** i den retning. De har tilsyneladende aldrig følt trang til at gå yderligere til værks for at sprede Grundtvigs kirkelige tanker. Måske er årsagen at finde deri, at netop på Færøerne eksisterede der en kristendomsforståelse, hvor det kirkelige og folkelige gik hånd i hånd, og som var en integreret del i færingernes hverdag, noget man ikke kunne skille ad. Med andre ord kan man sige, at "Grundtvigs ånd" til en vis grad levede på Færøerne længe før Grundtvig selv var født, uden at færingerne har været sig dette bevidst.

Den første færing, vi ved om, der kom i forbindelse med og blev påvirket af en **decideret** grundtvigsk vækkelse og livsopfattelse, så det gjorde et sådant indtryk, at det ikke kunne andet end sætte sine spor, var en ung pige fra Tórshavn, Ellen Elisabeth Cathrine Jacobsen (død 1904)¹⁷. Hun opholdt sig en tid i Jylland for at lære husholdning. Netop på den egn, hvor hun opholdt sig, fandtes der en stærk grundtvigsk vækkelse. Rasmus Rasmussen siger, at hun fandt "grundtonen i den grundtvigske livsopfattelse". I 1873-74 rejste de første færøske elever til danske højskoler, alle mere eller mindre påvirket af nævnte Ellen Jacobsen. Præsten Hans Rudolf Lorenzen Jensen¹⁸, der var stærkt påvirket af grundtvigianismen og personlig bekendt med ledende højskolefolk i Danmark, som f.eks. Ernst Trier og Jens Nørregård, havde fuld forståelse for den betydning der lå i, at

færingerne fik del i det åndelige liv, der foregik på højskolerne.¹ Under et ophold i Danmark kontaktede pastor Jensen kultusministeriet med det resultat, at der for fremtiden ville blive givet færingerne samme understøttelse til højskoleophold som andre, der trængte til det i Danmark.²⁰

Den højskole, der blev færingernes frem for alle andre, var Vallekilde. De blev godt modtaget der, og lederne havde stor forståelse for færøsk ånds- og kulturliv. Bl.a. sagde Ernst Trier i Vallekilde, at det aldrig blev godt på Færøerne, før de deroppe fik deres forkyndelse på modersmålet, både i kirken og skolen.²¹

Selv om statsunderstøttelsen ikke var ret stor, har der dog gennem årene, efter befolkningstallet at dømme, været forholdsvis mange, der har søgt danske højskoler, inden det blev til en realitet med en færøsk. De nye tider, færingerne havde oplevet, stillede deres krav, folket følte behov for at udvide deres horisont, og netop på de grundtvigske højskoler fandt unge færinges det, de havde brug for, og som uden tvivl har passeret til deres psyke. Der findes en oversigt over dem, der har modtaget statsunderstøttelse, og da der næppe har været mange, der er rejst uden denne, kan vi nogenlunde danne os et billede af hvor mange, der har besøgt de danske højskoler i de første år.²²

Det er ikke den færøske højskoles historie, der skal skrives, men blot nogle tanker om den enormt store betydning, den fik, idet den var med til at hindre, at færingerne kulturelt gik til grunde i den rivende udvikling, der skete i disse år. Ligeledes for at understrege, at højskolebevægelsen formåede at bevare kontinuitet med gamle folkelige og kirkelige traditioner, trods det, at den i sit væsen var noget ganske radikalt nyt. Højskolebevægelsen skabte i sit virke et nyt åndsliv, der bevarede sin tilknytning til det nordiske åndsliv, som havde været færingernes særkende gennem århundreder. Herved tænkes der på den gamle middelalderdans, kvæder, viser, det færøske sprog og færingernes kristendomsopfattelse. De, der realiserede højskoleideen i det færøske samfund, så den kom til at fungere

efter formålet, skønt den var en importeret plante, var Símun av Skardi og Rasmus Rasmussen.

Símun Pauli úr Kunoy har et meget smukt mindeskrift om Símun av Skardi (3.5.1872 - 9.10.1942),²³ ikke blot om ham, men om hele befolkningen i bygden Skardi, hvor han voksede op. Af forskellige årsager eksisterer bygden ikke mere. Han siger, at Símun av Skardi voksede op i et åndeligt rigt hjem. Historie og litteratur var ikke fremmed for ham, da han som ung i 1893 rejste til Tórshavn for at læse til lærer på seminariet. Bygden Skardi bestod kun af almindelige fiskere, men disse havde selv skaffet sig forskellig litteratur, både fra Island, Danmark og Norge, og var meget veloplyste og-orienterede.²⁴ Inden Símun av Skardi påbegyndte sine studier, havde han arbejdet som lærer i alle tre bygder på øen Kunoy i skoleåret 1892/93.²⁵ I Tórshavn kom han til at tage del i det åndelige og nationale liv, der foregik i den færøske forening "Føringafelag". Símun av Skardi tog lærereksamen i september 1896. Samme år rejste han til Danmark på Askov Højskole.²⁶

Også Rasmus Rasmussen (13.8.1871 - 5.10.1962)²⁷ havde gode forudsætninger for at blive banebryder for færøsk ånds- og kulturliv. Som lærer havde han haft Jacob Jacobsen (1853 - 1932)²⁸ lige til sit fjortende år. Jacob Jacobsen havde efter at have bestået sin lærereksamen i Tórshavn, taget ophold på Askov Højskole. Rasmus Rasmussen besøgte ret tit Jacob Jacobsens hjem. Han siger, at i dette lærerhjem levede ånden fra den danske højskole, og det kunne ikke andet end medføre, at ungdommen samledes der for at lære denne bevægelse at kende, som var skabt til at drage unge til sig.²⁹ Det var også i dette hjem, at længslen efter at lære højskolelivet at kende vågnede og gav ham mod til at bryde ud af bygdelivet og det kongsfæste, han var født til.³⁰

Rasmus Rasmussen rejste hjemmefra 1892 og opholdt sig to vintre på Vallekilde højskole, hvor han lærte håndværk og tegning. Ind imellem arbejdede han som håndværker, til han i efteråret 1896 meldte sig ind på Askov Udvidede Folkehøjskole.³¹

På Askov højskole mødtes disse to unge mænd, Símun av Skardi

og Rasmus Rasmussen, uden i forvejen at vide af hinanden. Her traf de de mest indflydelsesrige personligheder inden for dansk højskolebevægelse. Desuden mødte de på denne højskole en stor flok unge også fra andre lande, deriblandt nogle, der gik med planer om at realisere deres evner i højskolens tjeneste. Især var der to unge mænd fra Norge, Bjarte Rekdal og Odin Benum. Símun av Skarði og Bjarte Rekdal delte værelse på skolen. Det var igennem de mange samtaler med ham, at tanken modnedes om at oprette en folkehøjskole på Færøerne. Da han havde taget et fast standpunkt, drøftede han sagen med Rasmus Rasmussen, der også selv i det stille havde gået med sådanne tanker.³² Efter at have tænkt sig om, bestemte Rasmus Rasmussen sig for at gå ind for sagen. Nu skulle de så i gang med at forberede sig til denne deres nye opgave. Først opholdt de sig på Askov Højskole, og bagefter tog de et år på Statens Lærerhøjskole i København. Símun av Skarði læste historie og sprog som hovedfag og Rasmus Rasmussen naturlære og matematik. I København kom de sammen med flere af dem, der senere kom til at få stor betydning for kulturlivet på Færøerne og dets udvikling bl.a. Jacob Dahl, A.C. Evensen og Dr. Jacobsen.³³

Efter endt uddannelse rejste Símun av Skarði og Rasmus Rasmussen tilbage til Færøerne i sommeren 1899, hvor de straks gik i gang med forberedelserne til oprettelsen af en færøsk højskole.³⁴ Lokale havde de ikke til dette formål, men de lejede et hus i Klaksvík af Jóan Peturi Olsen. Således kunne det første højskolekursus på Færøerne begynde 2. november 1899.³⁵ Allerede efter den første vinter blev det klart, at man måtte bygge et hus, der kunne være ramme omkring højskolegerningen, og som var egnet til formålet. Man gik i gang med arbejdet, og allerede 28. november kunne man påbegynde et nyt højskolekursus i de nye lokaler under helt andre og bedre omstændigheder.³⁶

I 1909 blev skolen flyttet fra Føgrulíð til Tórshavn.³⁷ Símun av Skarði og Rasmus Rasmussen, der ofrede hele deres liv for højskolesagen, således at færinger fik deres egen folkehøjskole "Føroya Fólkaháskúla", oplevede også, at færinger havde interesse og forståelse for deres arbejde, selv om der også var mod-

stand fra forskellige sider, måske især da den med tiden blev politisk.³⁸

Formålet med Føroya Fólkaháskúla har været og er:

- A. at give eleverne undervisning i almindelige skolefag.
- B. at vække elevernes åndelige evner, så de kan blive i stand til at lære sig selv og deres Gud at kende.³⁹

Undervisningsmaterialer og bøger var der ikke meget af i starten. Men gennem "det levende ord" blev eleverne hjulpet frem til et fast ståsted, både åndeligt og nationalt.

Føroya Fólkaháskúli var den første færøske skole, der helt igennem var færøsk.⁴⁰ Det var også på denne skole, der jævnligt blev afholdt gudstjenester, hvor det hele foregik på færøsk ved Jacob Dahl, senere provst på Færøerne.⁴¹

Rasmus Rasmussen understreger i sine artikler om "Højskolebevægelsen på Færøerne"⁴², at den færøske højskole stod på kristent grundlag og forlangte levende kristendom - dog mere i gerning end i ord. På skolen holdt man gamle traditioner med oplæsning af en prædiken, "at lesa lestur", søn-og helligdage, i hævd. Dette var især i starten, da skolen holdt til i Føgruflóð, hvor afstanden til kirkebygden var meget lang.

NOTER TIL AFSNIT I:

1. Steining 1958 s 213-214.
2. Andersen, N. 1964 s 326ff.
3. Jacobsen, Jørgen-Frantz 1936 og 1953 s 37.
4. Mitens, Edw. 1958 s 164f. siger, at fra gammel tid havde bønderne pligt til at have og vedligeholde en stor robåd, og beboerne i bygden var pligtige til at tage på fiskeri med bonden. Bådene blev også brugt til grindefangst og som skydsbåde til befordring af rejsende og brevforsendelser mellem øerne. Han siger, at der kan ikke påvises nogen lovhjemmel for denne pligt til at holde både med besætning; men at en Plakat af 23. marts 1813 forudsætter denne pligt, idet den bestemmer, at sager om ret til at bygge og holde fiskerbåde på Færøerne skulle behandles som politisager og pådømmes af sysselmændene under appel til amtmanden. Mandskabet til bådene blev antaget for et halvt år ad gangen fra skiftedagene 1. maj og 1. november. Kunne der ikke opnås enighed med bådejeren kunne denne lade sysselmanen udskrive mandskab. Fangsten deltes mellem bådejeren og mandskabet således, at båden fik en part og hver mand en part. Bestod mandskabet af otte mand, blev fangsten således delt i ni lige store parter. Dette "bådsband" blev ophævet ved lov af 17. marts 1865.
5. Steining 1958 s 191-192.
6. Jacobsen, Jørgen-Frantz 1936 og 1953 s 46.
7. Jacobsen, H.J. 1958 s 187 siger: "De af Almuens Folk, som ville indlade sig i Ægteskab, skulle for vedkommende Præst oplyse og godtgøre, hvorledes de formeene at kunne ernære sig, saasom enten at de af egen Eiendoms eller Fæste-Jord besidde $\frac{1}{2}$ á 1 Mark, eller at de have nogen anden lovlig og tilstrækkelig Nærings Vei, eller og, at de paa begge Sider have i fire Aar eller længere tient paa Landet, og i samme deres Tieneste efter medbragt Skudsmaal viist Fliid, Troeskab og Duelighed, da de formodes at være i Stand til skikkelig at ernære sig. Saa ville Vi og, saavidt muligt er, og land-

- 7f.ets Leilighed det tillader,allernaadigst være betænkt paa,
at duelige nyegifte Folk,som ere trængende,enten forskaff-
es et Stykke Jord at dyrke,eller anviises en anden,lovlig
Nærings Vei.(Lov af 21.maj 1777)."
8. Ibid.s 188.
9. Seyðabrævið. Duke Hákon Magnússon's réttarbók (special
enactment) for Færøerne. Se det Stockholmske handskrift
33 4°,der er trykt i Tórshavn 1971 s 49.
10. Føroysk-Donsk Orðabók 1961 s 259.
11. Ibid. s 162.
12. Om dagliglivets gøremål i det gamle bondesamfund kan bl.a.
læses i:
Brú,Heðin 1958 s 261ff.
Hansen,Jóhanna Maria Skylv 1938 s 247ff.
Weihe,A. 1938.
Hammershaimb,V.U. 1891 s 391-429 pkt.b-j.
Dahl,Sverri 1958 s 316-317.
13. Jakobsen,Jakob 1901 og 1957.
14. Jacobsen,Jørgen-Frantz 1936 og 1953 s 39.
15. Djurhuus,N. 1958 s 392.
16. Jacobsen,Jørgen-Frantz 1936 og 1953 s 40.
17. Min oldefar,der døde 12.okt.1952 85 år gammel,lærte mig
dansetrinene ved,at lade mig stå på hans fødder vendt mod
sig,og så foretog han trinene,mens jeg fulgte med.Dette var
i gamle dage almindelig måde at lære børnene "stev" d.v.s.
dansetrinene på.
18. Djurhuus,N. 1958 s 394.
19. Øssursson 1950 s 423.
20. Ibid. s 426.
21. Skaale,J. 1966 s 99ff.
22. Winthereik 1967 s 94.
23. Djurhuus,N. 1958 s 399.
24. Jacobsen,M.A. 1922 s 81.
25. Ibid. s 82.
26. Fædrelandet 1845,24.jan.
27. Jacobsen,M.A. 1922 s 84.

28. Winther, Niels 1850 Et embedsaristokratisk Udkast....
29. Ibid. s 11.
30. Ibid. s 44.
31. Ibid. s 29.
32. Rigsdagstidende, 3.sess.1851, Anhang A.Sp.301-311 (nr 1-90).
33. Steining 1958 s 212.
34. Jacobsen, M.A. 1922 s 85.
35. Færingetidende 1852, 9.juli nr.7.
36. Jacobsen, M.A. 1922 s 88.
37. Færingetidende 1852, 9.juli nr.7.
38. Jacobsen, M.A.1922 s 89.
39. Ibid. s 91.
40. Ibid. s 90.
41. Ibid. s 92.
42. Trapp 1968 s 211ff.
43. Atlanten III s 321.
Atlanten V s 237ff.
Danmarks Statistik 1918 s 11ff.
44. Matras, M. 1966 s 25.
45. Danmarks Statistik 1918 s 40.
Joensen, J.K. 1955 s 161ff.
46. Føroya Banki 1981 s 9.
47. Petersen, Ludvig 1966 s 48ff.
48. Øssursson 1963 s 36 og 50.
49. Debes, L. 1963 s 146f.
50. Andersen, N. 1964 s 303.
51. Djupedal 1957 s 49ff.
52. Svabo 1976 s 33 stk.1132 pkt.g.
53. Øssursson 1963 s 47.
54. Landt 1965 s 251ff § 4.
55. Øssursson 1963 s 47 og 50.
56. Begtrup 1809 s 108f.og s 130f.
57. Mackenzie 1822 s 114.
58. Lützen 1958 s 34.
59. Krosslíð 1902 s 40.
60. Petersen, Johanne 1936 s 132.

61. Ibid.

"Skolen blev bygget i Saltnes for at ligge centralt for Børnene fra førnævnte bygder i Sjøv og Næs sogn. I Bygden Saltnes var kun et Hus i Forvejen og ingen børn. Lønnen blev da for Læreren 70 Rigsdaler om Aaret i Penge og frit Brændsel, samt Brugen af en Jordlod paa 2 Halvaars Kofoder. Jordstykket eller Trøen blev indhegnet af Mænd fra de Bygder, hvor Fader havde holdt Skolen. Børnene fra Strænder besøgte Skolen i Saltnes og tillige Børn fra Glibre, selvfølgelig dem fra Næs og Tofte, men for Børnene i Lamhauge og Solmundefjord ansaas Vejen til Saltnes for at være for lang, og derfor vedblev Læreren at rejse til nævnte to Bygder og var i hver af dem en Uge ad gangen og to Uger ad gangen i Saltnes Skole. Børn fra Skaale søgte da Undervisning i Solmundefjord, naar Skoleugen var dér".

62. Lov om Ordningen af Skole-og Undervisningsvæsenet på Færøerne af 1.marts 1854.

63. Øssursson 1963 s 44.

64. Petersen, Johanne 1936 s 146-148.

65. Provisorisk Reglement for Almueskolevæsenet på Færøerne af 28. Mai 1845.

66. Ibid.kap.4 § 19.

67. Ibid.kap.4 § 20.

68. Ibid.kap.4 § 21.

69. Tidende for Forhandlingerne ved Provindsialständerne 1844, 2; sp.3980-3989.

70. Ibid.

71. Steining 1958 s 198.

72. Krosslið 1902 s 46.

73. Tidende for Forhandlingerne ved Provindsialständerne 1846 sp. 414.

74. Provisorisk Reglement.....kap.2,§9 pkt.b.

75. Lützen 1958 s 41-42.

76. Lov om Ordningen af Skole-og Undervisningsvæsenet på Færøerne af 1.marts 1854.

77. Ibid. §44.

78. Ibid. § 35.
  79. Ibid. § 1.
  80. Krosslífó 1902 s 47.
  81. Lov om Ordningen af Skole-og Undervisningsvæsenet på Fær-
øerne af 1.marts 1854 §6 stk.b.
  82. Ibid. §44.
  83. Mitens,Edw. 1953 s 30-33.
  84. Mortensen,A. 1955 s 73-74.
  85. Krosslífó 1902 s 49.
  86. Lützen 1958 s 44 og 47.
  87. Krosslífó 1902 s 49.
  88. Lív og Lára 1960 nr.3 s 4.
  89. Pedersen,Gotfred 1945 s 14.
  90. Reyni,Jens av 1941 s 4-5.
  91. K.D. 1897 nr.223.
  92. K.D. 1897 nr.10.
  93. Dimmalætting 1892,23.juli.
  94. Dimmalætting 1882,10.nov.
  95. Øssursson 1963 s 51 og 57.
  96. Ibid. s 38 og 45.
  - 97.
-
98. Øssursson 1963 s 37.
  99. Jacobsen,M.A. 1923 s 9.
    1. Dimmalætting 1888,17.nov.
    2. Dimmalætting 1888,22.dec.

3. Dimmalætting 1889,5.og 12.jan.
4. Skarði,Jóhannes av 1964 s 128f.
Dimmalætting 1889,12.og 19.jan.
5. Dimmalætting 1889,2.febr.
6. Patursson 1966 s 115.
7. Ibid. s 116.
8. Ibid. s 116-117.
9. Ibid. s 118.
10. Ibid.
11. Ibid.
12. Ibid. s 125.
13. Dimmalætting 1888,22.dec.
14. Dimmalætting 1889,5.og 12.jan.
15. Lærarafólk í Føroyum 1976 s 280.
16. F.T. 1895,7.marts nr.5.
17. Rasmussen,Rasmus 1938 s 182 1.sept.nr.12.
18. Øssursson 1963 s 51 og 57.
19. Føroya Fólkaháskúli 1949 s 6.
20. Ibid. s 7.
21. Rasmussen,Rasmus 1938 s 6.1.okt.nr.1.
22. Ibid. s 24f. 1.dec.nr.3.
Føroya Fólkaháskúli 1949 s 7.
23. Føroyskar Bókmentir í Úrvali 1964 s 244.
24. Føroya Fólkaháskúli 1949 s 32-33.
Skarði,Jóhannes av 1957 s 175.
25. Lærarafólk í Føroyum 1976 s 256.
26. Føroya Fólkaháskúli 1949 s 30.
27. Føroyskar Bókmentir í Úrvali 1964 s 159.
28. Lærarafólk í Føroyum 1976 s 108-109.
29. Skarði,Jóhannes av 1957 s 176.
30. Føroya Fólkaháskúli 1949 s 9.
31. Skarði,Jóhannes av 1957 s 177.
32. Føroya Fólkaháskúli 1949 s 10.
33. Ibid. s 11.
34. Fuglaframi 1901,26.marts nr.23.
Kallsoy 1924 s 132.

35. Føroya Fólkaháskúli 1949 s 12.
36. Ibid. s 15.
37. Ibid. s 19.
38. Dimmalætting 1898,16.juli.
39. Skarði,Jóhannes av 1957 s 178.
Førøya Fólkaháskúli 1949 s 27.
40. Long,Rikard 1940 s 166.
Kallsoy 1924 s 131.
41. Long,Rikard 1940 s 168.
Skarði,Jóhannes av 1957 s 180.
42. Rasmussen,Rasmus 1939,1.sept.nr.12 s 165.

A F S N I T IIEN ANALYSE AF FÆRINGERNES KRISTENDOMSFORSTÅELSE:1. DEN KRISTNE FORKYNDELSE I PRÆDIKENER, SALMESANG OG KATEKISMER - EN ANALYSE:

Det ser ud til, at Færøerne meget tidligt har været delt op i 7 såkaldte præstegæld (færøsk prestagjald i sg.=sognepræst embedsdistrikt) med en præst i hvert distrikt.

Lucas J. Debes, der var født i Stubbekøbing og som var præst på Færøerne fra 1650 og senere provst lige til sin død 1675,¹ nævner i sin bog "Færoæ og Færoa Reserata" fra 1673, at dette fra gammel tid havde været sådan, og også var det på hans tid, og at der dengang fandtes 39 kirkesogne og 7 præster.² Disse forhold holdt sig uændrede langt ind i vores århundrede.

Den første og eneste forandring i den kirkelige betjening og embedsdistriktsinddelingen, der er relevant for denne afhandlings vedkommende, er den opdeling af Suðuroy præstegæld, som fandt sted 11. januar 1913³ i et Suðuroy nordlige og et Suðuroy sydlige præstegæld, idet indremissionær, cand. teol. Axel Fr. Moe, som nævnt under Afsnit III B pkt. 7, der havde virket som hjælpepræst fra 1906, blev ansat som sognepræst for Suðuroy sydlige præstegæld fra 24. april 1913.⁴

Når vi ved hvor dårlige kommunikationsforholdene på Færøerne har været, lige indtil for ikke så mange år siden, samt tager vejrforholdene i betragtning, var det ikke nogen let sag for disse 7 eller 8 præster, som det jo blev til med årene, at tage sig af den kirkelige betjening på en tilfredsstillende måde.

Fra gammel tid har præsterne foretaget 6 rundrejser i deres embedsdistrikt om året⁵, og mere blev det næppe til.

Foruden gudstjeneste med skriftemål og altergang, skulle præsten også foretage jordpåkastelse og holde taler over dem, der var døde og begravede siden hans sidste besøg, døbe event. børn, foretage vielse, "bíráttá" d.v.s. meddele en syg, gammel eller døende alterens sakramente o.s.v..

Følgende oversigt viser opdelingen af Færøerne i 7 præstegæld, sådan som embedsdistriktsinddelingen var fra gammel tid, inden den første forandring fandt sted i 1913.⁶

Endvidere kan vi i oversigten følge den eksplosive befolkningstilvækst, der fandt sted i 1800-tallet, fra 1801 og de respektive år 1840, 1860, 1880, 1890, 1901 og 1911,⁷ og som samtidig giver os et klart billede af den voksende arbejdsbyrde, der blev lagt på præsterne, når man tager kommunikationsforholdene i betragtning, samt hvor utilfredsstillende denne inddeling må have været både for præsterne selv og ikke mindst for menighederne, der blev svigtet hvad kirkelig betjening angik.

Folketal respektive ár	1801	1840	1860	1880	1890	1901	1911
<u>1. Norðoyar prestagjald</u>							
1. Viðareiði sogn	163	202	215	286	297	410	497
2. Klaksvík	158	244	285	451	534	647	778
3. Kunoy	94	143	148	171	176	176	183
4. Mikladalur	57	87	93	126	118	115	110
5. Húsar	68	91	97	134	134	127	154
6. Svínøi	47	72	90	110	124	165	187
7. Fugloy	58	74	106	119	145	146	178
total	645	913	1034	1397	1528	1786	2087
<u>2. Eysturoyar prestagjald</u>							
1. Nes sogn	192	310	387	465	554	672	830
2. Sjógv	223	350	420	467	492	496	577
3. Eiði	165	256	333	479	501	576	661
4. Funningur	136	185	252	301	305	336	381
5. Oyndarfjørður	134	197	268	289	330	342	354
6. Fuglafjørður	213	259	293	432	497	681	900
7. Gøta	151	217	267	279	329	380	408
total	1214	1774	2220	2712	3008	3483	4111
<u>3. Norðstremoyar prestagjald</u>							
1. Kvívík sogn	136	161	237	317	374	431	456
2. Vestmanna	126	190	239	308	346	489	566
3. Haldarsvík	172	251	234	303	306	337	392
4. Saksun ⁸			48	49	56	43	52
5. Hvalvík	136	161	203	242	238	262	320
6. Kollafjørður	134	184	240	261	284	287	311
total	704	947	1201	1480	1604	1849	2097

Folketal respektive år	1801	1840	1860	1880	1890	1901	1911
<u>4. Suðurstreymoyar prestagjald</u>							
1. Tórshavn	554	714	823	984	1303	1656	2097
2. Tórshavn landdistrikt ⁹	54	136	174	154	173	184	250
3. Kirkjubø sogn	186	205	223	236	220	236	248
4. Kaldbak	79	97	101	100	100	93	104
5. Nólsoy	100	153	148	183	209	240	253
total	973	1305	1469	1657	2005	2409	2952

<u>5. Vágoy prestagjald</u>							
1. Miðvágur	145	229	246	331	374	412	481
2. Sandavágur	110	151	193	261	295	349	403
3. Sørsvágur	86	140	191	295	366	426	508
4. Bøur	66	77	99	113	119	98	95
5. Mykines	75	97	100	130	152	143	153
total	482	694	829	1130	1306	1428	1640

Folketal	respektive	1801	1840	1860	1880	1890	1901	1911
<u>6. Sandoyar prestagjald</u>								
1. Sandur	10	168	253	323	433	526	644	438
2. Skopun		107	117	138	149	147	181	274
3. Skálavík		121	132	189	183	198	238	229
4. Húsavík		57	56	64	77	104	116	223
5. Skúvoy		13	19	14	28	18	17	117
6. St. Dímun		466	577	728	870	993	1196	15
total								1296

7. Suðuroyar prestagjald

1. Hvalba	202	254	306	390	518	610	639
2. Froðba	121	210	338	468	650	933	1251
3. Fámjin	48	70	75	99	116	130	157
4. Porkeri	161	217	250	367	415	472	515
5. Sumba	148	215	274	315	396	427	478
6. Vágur	101	138	198	335	416	507	777
total		781	1104	1441	1974	2511	3079
							3817

Folketal	i alt	respektive	1801	1840	1860	1880	1890	1901	1911
			5265	7314	8922	11220	12955	15230	18000

Som det fremgår af foran nævnte oplysninger, har der i årets fleste søndage ikke været nogen præst til stede i de færøske kirker gennem flere århundreder. Selv om kommunikationsforholdene i vor tid er meget gode, og antallet af præster i dag er 19 incl. vicebiskoppen, findes der stadig relativt mange kirker, som kun får besøg af præsten, om ikke som før kun ca. 6 gange om året, højst 1. gang pr. måned.

Nu dukker så spørgsmålet op, om de færøske kirker igennem årene har stået lukket alle de søn- og helligdage, hvor der ingen præst var til stede, og om færingerne kun hørte Guds ord disse 6 gange om året eller hvor mange gange, det nu kunne blive til, og hvad der har været prædiktet i de færøske kirker?

Hvad hver enkelt præst har prædiktet i al almindelighed, ved vi ikke noget om, da der kun findes enkelte lejlighedsprædikener bevarede¹¹, og de siger ikke så meget om den almindelige prædikenstil.

Det er først efter vækkelsesbevægelsernes komme til Færøerne, at vi har bevarede prædikenmanuskripter fra forskellige præster til disposition.

På et eller andet tidspunkt opstod et enestående fænomen i Færøernes kirkehistorie, nemlig det "at lesa lestur" d.v.s. oplæsning af prædikener fra postiller, som har været praktiseret i flere hundrede år og bliver det stadig. Dette kender man f.eks. også til i Norge og Sverige. I begyndelsen har dette fundet sted i hjemmene, men senere hører vi om, at det er flyttet hen til kirken.

Lucas J. Debes siger, at da præsten ikke havde gudstjeneste, som før nævnt kunne dette ikke lade sig gøre hver søndag, læste befolkningen selv en prædiken i deres danske postiller, og han nævner i denne forbindelse Jesper Brochmands huspostil.¹²

Efter hvad Lucas Debes beretter, er der ingen tvivl om, at denne prædiken-oplæsning blev holdt i hjemmene, hvilket jo også er et indicium på de gamle færingers religiøsitet. At dette har fundet sted allerede kort efter Reformationen er vel tænkeligt, selv om det ikke kan bevises, idet Luthers prædikener meget tidligt blev oversat til dansk, nemlig i 1564; her drejer det sig

altså om hans huspostil.¹³

Dr.Martin Luthers (1483-1546)¹⁴ tyske kirkepostil er den første prædikensamling i den evangeliske kirke.Under sit ophold på Wartburg 4.5.1521-3.3.1522¹⁵ skrev han de såkaldte jule-og adventspostiller;senere kom fastepostillen.Der siges at være overleveret ca.2500 prædikener af Luther. Der er også en hel del Luther-prædikener,som Luthers medarbejdere og disciple har sørget for at udgive.¹⁶

Veit Dietrich,der i 1527 udgav Sommerpostillen, Andreas Poach,der foranstaltede en ny huspostil 1559 og Caspar Cruciger,der omarbejdede materialet på ny og udgav Luthers prædikener 1540 og 1544,er man lidt i tvivl om,hvorvidt de gengiver Luthers egentlige prædikestil eller ej.¹⁷

Da Luther udgav sin tyske kirkepostil,var den vel tænkt som en håndsrækning til de præster,der ikke var i stand til at varetage denne nye opgave,som det var at være ordets forkyndere¹⁸; derfor virker mange af tekstudlægningerne som hele afhandlinger.

Men skal vi have et indtryk af,hvordan Luther prædikede,da han stod over for den jævne befolkning,må vi henvende os til en helt anden person end de før nævnte udgivere af hans prædikener,nemlig Georg Rörer.

Georg Rörer,som læste ved universitetet i Wittenberg 1522, og blev ordineret som hjælpepræst eller diakon 1525¹⁹,var en god ven af Luther,som han også kom meget sammen med privat.

Rörer refererede både Luthers forelæsninger og prædikener fra 1522 til Luthers død. De fleste forskere er enige om,at han er den bedste formidler af Luthers prædikener.²⁰

Prædikenen var for Luther lig med Guds eget ord,ja det egentlige nådemiddel. Guds ord kommer til mennesket på mange måder,siger Luther,s.f.eks. i sakramenterne,i skrift,i forkyndelsen i absolutionsordet ved skriftemålet,men den mundtlige prædikenen,menneskets forkyndelse af skriftens ord er identisk med Guds ord.²¹

I sine prædikener vil Luther,at Menigheden skal blive konfronteret med den Kristus,der handler her og nu. Han bruger ikke

opbyggelige fraser, men ordsprog, eksempler, som skal tjene til, at ordet kan gribes i tro. Som konklusion kan vi fastslå, at Luthers prædikener er tekstudlægninger hele vejen igennem og følger hans dogmatiske synspunkter.

Rent sprogligt er hans prædikener letfattelige og kom til at have stor betydning for hans modersmål.

Hvornår man er begyndt at læse Luthers prædikener på Færøerne, og om de i hele taget har været læst ret meget, kan man ikke sige med sikkerhed.

Man har fundet to udgaver fra det 19. årh. i Hestur og Tórshavn og en uden årstal på Skála.²²

En anden gammel prædikensamling, som har været kendt på Færøerne, er Niels Hemmingsens. Hvor udbredt den har været er også svært at fastslå, da den ikke er nævnt i ældre litteratur, men provst J. Dahl nævner den i 1944 i en artikel om degnegudstjenesten på Færøerne.²³ Man har også fundet frem til et eksemplar i privateje.²⁴

Niels Hemmingsen regnes for at være den betydeligste teolog i Danmark i det 16. årh. og har haft en overordentlig betydning for to generationer danske præster. Han blev født i 1513 i Errindlev på Lolland og døde i Roskilde år 1600.²⁵

Hemmingsen var søn af ganske jævne bondefolk. Han havde en del års studier bag sig forskellige steder, da han i 1537 som udpræget humanist rejste til Wittenberg, hvor han opholdt sig i hele 5 år og var meget nært knyttet til Melanchton.²⁶

Efter sin hjemkomst til Danmark, det var under Christian III's regeringstid, blev Hemmingsen professor i græsk ved universitetet i København i 1543 og to år senere i dialektik. Senere underviste han også i hebraisk. Han kom også til at virke som sognepræst og i 1553 som professor i teologi; 1557 blev han teol.dr.²⁷ Han er med rette blevet kaldt "Danmarks almindelige lærefader".

Af det han producerede, har vi i dette tilfælde særlig interesse for hans evangeliepostil, der udkom i 1561 på latin, egentlig først og fremmest beregnet som en hjælp for præsterne. Denne evangeliepostil udkom i dansk oversættelse 1576, senere også på flere andre sprog.²⁸ Da det som nævnt er tvivlsomt, hvor udbredt

denne evangeliepostil har været, selv om den uden tvivl har været brugt især i ældre tid, skal der ikke gives en dybere analyse af hans prædikener.

Men det kan fastslås, at Niels Hemmingsen lægger stærk vægt på prædikens tema. Tilhørerne, læserne "tvinges" til at tænke alvorligt over indholdet, hvis grundintention er bod, omvendelse samt en personlig fattet tro med etiske virkninger.²⁹

Færingen J. Chr. Svabo (1746-1824)³⁰, der havde studeret økonomi og naturhistorie, fik i 1781, som før nævnt, økonomisk støtte til at indsamle materiale til en fysisk-økonomisk beskrivelse af øerne. Resultatet forelå i 1783.

Svabo nævner i sin bog, at selv om en præst på det tidspunkt ikke var til stede i kirken, holdtes der dog gudstjeneste hver søndag i kirken, da en medhjælper eller kirkeværge læste forklaringer over dagens evangelium af Jesper Brochmands eller Müllers postil.³¹

Også Jørgen J. Landt, (1753-1804) sognepræst på Færøerne i Norðurstreymoy præstegæld fra 19. aug. 1791 til 22. febr. 1799³², siger, at i de kirker, hvor præsten ikke kunne være til stede, holdtes der dog gudstjeneste af den forsamlede menighed, idet tekstens forklaring blev oplæst fra Brochmands postil.³³

Her fremgår det ganske klart, først af Svabo's redegørelse 1783 og nogle år senere af Jørgen Landts, at på daværende tidspunkt fandt oplæsning af prædikener eller tekstforklaringer sted i selve kirken hver søndag, der hvor ingen præst var til at forrette gudstjenesten.

Spørgsmålet er nu, hvorfor og hvornår man er holdt op med at læse i hjemmene og har flyttet "lesturin" hen i kirken?

Efter Christian VI's tronbestigelse 1730 stod det klart, at pietismen ville komme til magten.³⁴ Grev Zinzendorf var nemlig kongens gode ven. Zinzendorf selv tog sig af konventiklerne i de højere samfundslag, medens hans fæller tog sig af borgerne. Dette stærke røre foruroligede regeringen.

Konventiklerne fremkaldte en separatisme, der rettede angreb mod kirken og præsterne og ringeagtede gudstjenesten og sakramenterne.³⁵

Nævnte forsamlingsliv blev der sat en stopper for, idet der i 1741 blev udstedt en forordning om gudelige forsamlinger (konventikler).³⁶

Denne konventikkelplakat krævede bl.a., at gudelige forsamlinger kun måtte finde sted under sognepræsternes tilsyn, måske fordi man har været bange for at få en pietistisk præstegeneration.

Præsterne fik således ansvaret for forsamlingerne. De kunne dog holdes uden dem, men præsterne skulle være orienteret, og betingelserne for forsamlingerne var, at de bestod "ikkun af ganske få personer, hvilke i al stilhed på kort tid må samles og ingen adskilles, uden nogen slags æden eller drikken, ved lys dag, ikkun mandfolk med mandfolk og kvinder med kvinder".³⁷

Alle forsamlinger ved omrejsende lægprædikanter blev forbudt, d.v.s. Guds ord måtte ikke udlægges og den offentlige gudstjeneste ikke foragtes.³⁸

Af Gejstlig mødeprotokol fra Olajfesten 1741 fremgår det, at konventikkelplakaten er oplæst for de færøske præster.³⁹

At disse så har forstået denne således, at forbudet mod gudelige forsamlinger også var gældende for oplæsning af prædikener fra postiller i hjemmene d.v.s. ved "húslestur", hvor man gerne samledes i et bestemt hus i bygden, er vel tænkeligt, og derfor har flyttet den hen til kirken.

Under alle omstændigheder bliver dette et stående spørgsmål, selv om det trods alt var omkring ved denne tid, at man begyndte at læse prædikener op i kirken og ikke som tidligere i et bestemt hjem i bygden. Det skal dog tilføjes, at traditionen med at "lesa lestur" i de enkelte hjem har været levende langt ind i vores århundrede, selv om man også havde været i kirke om søndagen.

Under Christian IV (1588-1648) vandt ortodoksien stor sejr ved den lærde professor og senere Sjællands biskop Hans Povlsen Resen. Da der efter hans død skulle findes en kandidat, der var værdig at træde i afdøde biskops spor som kirkens repræsentant, var det ikke så mærkeligt, at tankerne ledtes hen på Jesper Rasmussen Brochmand, der også fik samtlige stemmer ved bispevalget

i december 1638.⁴⁰ Brochmand havde troligt stået ved Resens side lige fra 1615 og havde også vundet sig et navn gennem sine skrifter.

Jesper Rasmussen Brochmand (f.5.aug.1585 i Køge-d.19.apr. 1652 i København og begravet i Frue K.)⁴¹ er personligheden bag den huspostil, der i henved 200 år var den danske almues kæreste andagtsbog og i endnu længere tid færingernes uundværlige prædikensamling.

Brochmand var kun 5 år gammel, da han blev sendt til Køge latinskole. 1598 blev han sendt til Herlufsholm, og i 1601 kom han på universitetet.⁴²

Allerede to år senere påbegyndte Brochmand en flereårig udenlandsrejse med studier for øje. Således opholdt han sig i Holland, som var et betydningsfuldt land i videnskabelig henseende. Først studerede han i Leiden derefter fra 1605-07 i Franeker.⁴³

I året 1608 blev Brochmand kaldt hjem til Danmark for at overtage posten som rektor for Herlufsholm efter først at have disputeret for magistergraden. Herefter fulgte den ene berømmelse efter den anden. 1610 udnævntes han til professor pædagogicus ved universitetet, 1613 til professor i græsk og 1615 professor i teologi.⁴⁴ Som før nævnt blev han valgt til biskop og besteg Sjællands bispestol 1639.

Jesper Brochmands navn og indflydelse blev kendt langt ud over landets grænser gennem hans ihærdige virksomhed. Bl.a. kan nævnes hans udførlige *Universæ Systema Theologiae*, der udkom 1633⁴⁵, en lærd og skarpsindig fremstilling af det ortodokse system, der i mere end hundrede år blev de danske præsters dogmatiske håndbog.

Ligesom i al luthersk kristendom er også for Brochmand den religiøse vished afgørende, den var ikke blot forankret i frelsens objektive kendsgerninger, også den subjektive tilegnelse var en *actio dei*. Frelsen er grundet på forkyndelsen i ord og sakramenter og udfoldes gennem *ordo salutis* indtil *unio mystica*, som skal betegne frelsens fuldendelse.

Til menighedens opbyggelse har Brochmand også gjort sit ved

at udgive sin berømte postil - Sabbati Sanctificatio - det er: Gudelig Betænkning og kort Forklaring over alle Evangelier og Epistler. Vinterparten udkom 1635 og sommerparten 1638 og omfatter som nævnt prædikener til alle kirkeårets evangelier og epistler.⁴⁶

Ortodoksien bliver af mange betragtet som en kold fromhed, men går man bag om de mange gange vidtløftige teoretiske forklaringer og definitioner og spørger efter hjerteslaget, så er der bag ved den hårde skal et stærkt pulserende liv, et kald til bod og alvor og til et liv i hellighed efter Guds ord.

Det teologiske arbejde skulle udøves til Guds ære, til at tjene menighedens tro og begrunde troens ret. I Brochmands postil møder vi bibellæsninger, og til forskel fra den tematiske prædiken, gennemgås teksten vers for vers efter homiliens princip.⁴⁷

Brochmand har ikke begrænset indholdet i sine prædikener ved at tage hensyn til tiden eller læsernes og tilhørernes særlige forhold. Det fremgår klart af hans prædikener, at han ønsker at fremme den rene lære og det fromme levned. Han appellerer ikke meget til sine læsere og tilhørere i sine prædikener, dog undlader han ikke at berøre emner som f.eks. bod og helliggørelse fremkaldt ved Jesu lidelse og den objektive forsoning og fastslå, at kun ved Jesu pine og død kan mennesket afstå fra synden og tjene Gud i hellighed og retfærdighed.

Brochmands udlægning af evangeliet til 4.s.e.påske belyser måske bedre hans kristendomssyn, end mange forklaringer er i stand til, da han bl.a. siger: "Forgæves tænker du at fange nogen Fremgang, nogen Velsignelse, med mindre du den bekommer af Faderen ved Jesum Kristum."

Brochmand har været en fremragende repræsentant for ortodoksien, selv om han også delte dens "svage" sider så som overtro med hensyn til spøgelse og trolddom.⁴⁹ Dog rettede han, efter at have tiltrådt bispeembedet, en synodalskrivelse mod overtro blandt almenen, hvor han særlig advarede imod misbrug af nadveren som lægemiddel imod sygdomme og talte imod brugen af trolddomskunster m.m.⁵

Kort sammenfattet kan vi sige, at i Brochmand møder vi en både

lærd og gudfrygtig mand, der tilmed var den betydeligste teologiske skikkelse fra ortodoksiens periode, og som har været repræsenteret iblandt den færøske befolkning gennem flere århundreder.

Både Lucas Debes⁵¹, J. Chr. Svabo⁵² og J. Landt⁵³ nævner Brochmands postil. At denne har været færøingernes mest læste prædicensamling er der ingen tvivl om. Hele det 19. årh. og langt ind i vores århundrede kan vi spore den rundt omkring i de forskellige kirker.

I Kirkesyns-Protokol for Færøerne i tidsrummet 1834-1917⁵⁴ er Brochmands postil taget med i alle kirkerne på Suðuroy. På Sandoy i alle kirkerne uden Skúvoy og St. Dímun. I Vágoy præstegæld i alle kirkerne undtagen Bøur. I Suðurstreymoyar præstegæld i alle kirkerne undtagen Nólsoy. I Norðstreymoyar præstegæld i alle kirkerne undtagen Vestmanna og Saksun. I Eysturoyar præstegæld nævnes den i ca. halvdelen af kirkerne, men tager man inventarlisterne i betragtning, figurerer den i alle. I Norðoyar præstegæld findes den i alle kirkerne. Det vil sige, at Brochmands postil er nævnt i næsten alle Færøernes kirker. Men da kun det, der trængtes til reparation, blev noteret i synsprotokollen, kan den alligevel have været i alle kirkerne. Degnene, der læste i kirkerne, ejede i mange tilfælde selv postillerne, de læste op af. Brochmands postil fandtes i mange hjem. F. eks. fandtes den i forfatterens barndomshjem i Vestmanna, hvor den ikke fremgår af synsprotokollen for kirken, og blev brugt af min oldefar Joen Hansen (f. 30.9.1867, d. 12.10.1952)⁵⁵ hver søndag i min barndom.

Følgende oversigt, efter den gamle embedsdistriktsinddeling, viser i hvilke kirker (bygder) Brochmands postil fandtes i tidsrummet 1834-1918.

X= fremgår af kirkesyns-protokollen

Y= fremgår af inventarlisten i regnskabsbogen.

D. CASP. ERASMI BROCHMAND,
 S. S. Theologiæ Professoris Regii
 Og Biskop over Sleslands Stift

Sins-Röst

Eller

Kort Forklaring

Og

Gudelig Betænkning

Over alle

Evangelier og Epistler,

Som paa

Søndage og Hellige Dage

udi GUDS Meenighed det gandske Aar igiennem pleye at
 fremsættes og forhandles,

Guds Børn til Gudelig Øvelse,

Paa ny oplagt og formeget med

Biskop HAGERUPS

Opbyggelige Passions-Brædiker,

Samt en kort Forklaring over den aarlige Taffsigelses Fæst i Norge den 13 Januarii
 forordnede Lert.

Kjøbenhavn, 1753

Trykt i de Berlingske Arvingers Bogtrykkerie, ved Ludolph Henrich Lillie.

1. Norðoya præstegæld

Viðareiði	X
Klaksvík	X
Kunoy	X
Mikladalur	X
Húsar	X
Svínoy	X
Fugloy	X

2. Eysturoyar præstegæld

Nes	Y (1918)
Sjógv	Y (1918)
Eiði	X+Y (1918)
Funningur	X+Y (1918)
Oyndarfjørður	Y (1918)
Fuglafjørður	X+Y (1918)
Gøta	Y (1918)

3. Norðstreymoyar præstegæld

Kvívík	X
Vestmanna	
Haldarsvík	X
Saksun	
Hvalvík	X
Kollafjørður	X

4. Suðurstreymoyar præstegæld

Tórshavn	X
Kirkjubøur	X
Kaldbak	X
Nólsoy	

5.Vágoy præstegæld

Miðvágur	X
Sandavágur	X
Sørvágur	X
Bøur	
Mykines	X

6.Sandoyar præstegæld

Sandur	X
Skopun	X
Skálavík	X
Húsavík	X
Skúvoy	
St.Dímun	

7.Suðuroyar præstegæld

Hvalba	X
Froðba	X
Fámjin	X
Porkeri	X
Sumba	X
Vágur	X

Selv om Thomas Kingo ikke har skrevet nogen prædikenssamling, så har færingerne uden tvivl lært mere af ham end af de mange forskellige postiller, de fik kendskab til op igennem årene. Kingos Salmebog eller blot "Kingobogen", som de kaldte den, var hver mands eje og har af færingerne været brugt lige ind i vores århundrede.

Thomas Hansen Kingo, (født 15.dec.1634 i Slangerup, død 14. okt.1703 i Odense)⁵⁶ blev med rette, af Grundtvig, kaldt for "Psalmisten i det danske kirkekor".

Kingo kom fra et beskedent, men godt og gudfrygtigt hjem. Da hans far døde, satte Kingo en overskrift over ham, der meget godt

belyser forholdene i hans barndomshjem, da han lader faderen sige:

"Med Æren tiende jeg mit Brød...

Jeg aatte ikke Verdens Guld...

Min Rigdom vaar et ærligt Navn..."⁵⁷

Kingos studieår på universitetet i København faldt i ortodoksiens højsommer. Han boede på Regensen, og som præceptor havde han Bertel Bartholin, broder til rektoren på Frederiksborg. Som ung havde han tilbragt ca. 3 år hos Holger Rosenkrantz den lærde på Rosenholm og blev gennem ham påvirket af den "praktiske kristendom", som udgik fra Tyskland gennem Johann Arndt. Uden tvivl kom Bertel Bartholin til at øve en væsentlig indflydelse på Kingo i teologisk henseende.⁵⁸

Det ville føre for vidt at opridse hele Kingos livsforløb, sådan som det kom til at udvikle sig, idet vi her må nøjes med at henvise til de af forfatteren anvendte kilder. Dog skal der tilføjes, at Kingo blev kaldet til biskop over Fyns stift 25. febr. 1677.⁵⁹

Det, som er mere relevant i forbindelse med denne afhandling, er at give en kort analyse af Kingos salmer, der giver os et dybt indblik i hans åndelige liv og viser os, hvor dybt rodfæstet han er i den rettroende lutherdom "Simul justus et peccator".

"Thomas Kingos Aandelige Siunge-Koors Første Part", der udkom i København 1674, er en poetisk bønnebog beregnet til hjemmeandagt for en uge - "Indeholdende 14. Gudelige Morgen- og Aften Sange/ tillige med de 7 Kong Davids Poenitendse Psalmer sangviis forfattede".⁶⁰

Kingos morgensange er bygget op efter et ganske bestemt mønster. Han begynder med et naturbillede, en tak for hvile, englevagt, for helbredet og Guds store nåde. Dernæst er der en bøn for den nye dag og dens gerning, en bøn om beskærmelse mod synd. Så kommer forbøn for kirke, fædreland, kongehus, familien, de fattige og nødstedte og en bøn om hjælp, når den sidste stund kommer.⁶¹

Aftensalmerne har samme mønster, blot er tonen mere stilfærdig.

I "Dend Fierde Aften-sang" siger han i 1. vers:

Dend klare Sool gaar ned, Det qvelder meer og meer,
 Hver Arbeydsmand er træt og sig om hvile seer:
 En Dag jeg nærmer' er ved Døden end som før,

Tiden mig
 Saa sagtelig
 Oplukker Dødsens Dør.⁶²

Der bedes om tilgivelse. Der henvises til samme salme v.9:
 Men, O min Gud, giv til hvad jeg mod dig har brudt,
 Agt ey de Spirer som af Syndsens Rood er skudt,
 Løs min Samvittighed af sine Synders Baand,

Kast dem ned,
 I ævighed,
 I Haved med din Haand.⁶³

Bøn om beskyttelse mod nattens rædsler er også et fast element i hans aftensalmer s.f.eks. i 10.v.i nævnte salme:

Stil du en Engle-vagt omkring min Sovested,
 Lad Satan i mit Huus ey sette nogen fied,
 Luk Himlen i mit Sind, giør Hu og Hierte reen,
 Lad min Siæl,
 Af Kiødets Pæl,
 Ey finde noget meen.⁶⁴

Det fremgår ganske klart af "Aandelige Siunge-Koors Første Part", at den er præget af luthersk ortodoksi. Som før nævnt, kom det til en bodstemning i Tyskland under Trediveårskrigen ledet af bl.a. Johann Arndt m.fl. og i Danmark af Resen og Rosenkrantz m.fl.⁶⁵ og også i starten af Brochmand. Men så udgav Brochmand jo sit Universæ Systema Theologiæ⁶⁶, der blev rettesnor for dansk ortodoksi, og gik sine egne veje. Den menneskelige evne til at medvirke ved frelsen var helt udelukket, det medførte en vis passivitet med sig. I slutningen af det 17. årh. læste en del danske studenter teologi i England, og engelsk opbyggelseslitteratur blev meget udbredt blandt danske præster, hvor der blev fremhævet en "praktisk kristendom", et krav om pønitentse, bod og bedring. Denne pønitentse tilsluttede Kingo sig.⁶⁷ Derfor fornemmer man tydeligt gennem hans salmer, at han vil vække sjælen op til andagt, vække til en personlig tilegnelse og til gudfrygtighed, selv om

han som trofast luthersk ortodoks dvæler ved frelsens objektive kendsgerninger.

"Thomas Kingos Aandelige Siunge-koors Anden Part, eller Siælens Opvækkelse til Allehaande Andagter i Allehaande Tilfælde. Alting til Guds Ære"⁶⁸, er også beregnet til hjemmeanlagt, men som det fremgår af titlen, til forskellige lejligheder. Tonen er den samme som i 1. part, dog fornemmer man, at han er mere pessimistisk end før. I 2. sang siger han bl.a.: "Kom, Siæl, og lad os græde" og i 3. sang: "Sorrig og Elendighed". I 5. sang som er en "Bekiendelsis og Bedrings Psalme, Udi hvilcken Synderen bekiender, at Synd og Skrøbelighed henger ved hannem, ihvor meget Got GUD giør imod hannem", synger han bl.a.: "Med Blusel, Graad og Klage"⁶⁹. Man fornemmer ganske tydeligt en mere dystert tone og et mørkere syn på mennesket som f.eks. i følgende vers:

Stenig' Hjerte, gid du kunde
blødne udi Herrens Haand,
blive fuld til Bred og Bunde
udaf Andagt ved hans Aand!
Kolde Hjerte, Ise-Kule,
bundne-frosne Synde-Sø,
gid din dybe Froste-Hule
op ved Aandens Varme tøj! ⁷⁰

Kong Christian V. befalede Kingo ved et kgl. brev af 27. Marts 1683 at udarbejde en ny salmebog til brug ved gudstjenesten i Danmarks og Norges kirker. I brevet stod bl.a.: "Vor is allernaadigste Villie og Befalning, at Du, det snariste muligt er, est betænkt paa en ret Psalme-bog af de gamle sædvanlige og beste Kirkesange og Psalmer at sammenskrive og indrette, saa og dend med endeel af dine egne forbedre, paa det Vi en gang kunde have Vall udi Vore Kircker paa gode og gudelige Psalmer til Guds Æres og hans Menigheds opbyggelse".⁷¹

Kingo skulle sørge for, at de faste salmer til søndagsgudstjenesten ikke blev ændret for meget, og at der ikke blev lavet om på Luthers salmer. Salmebogen skulle indrettes efter kirkeåret, så der til hver søndag var både gamle salmer og af Kingos

En

Middag Psalmes = Bog/

Efter

Kongl. Mayst. Allernaadigste
Befalning

Og

Kirke-Ritual indrettet/ og sam-
mendraget aff El. D. Morten Luthers/
og andre Gudsfrygtige Lærde Mands San-
ge og gamle Kirke-Psalmer/ saa og
med en stor deel til Høyti-
derne/ Søndagene og
Fasten igiennem
Forbedret

aff

Thomas Kingo/ D.
Biskop udi Nyen.

egne "over Epistler og Evangelia sammenskriver till at siunge loco Haleluja, j Prædecke Stolen eller pro exitu, hvilke skulle være uden Vidtløftighed og effter de bedste og sædvanlige Kircke melodier." ⁷²

Seks år senere var l.del af salmebogen færdig trykt, dediceret kongen på hans fødselsdag 15.april med titlen: "Danmarks og Norges Kirkers Forordnede Psalme-Bog.Vinter-Parten" ⁷³

25.Januar 1690 befalede kongen, at den skulle indføres til advent samme år, men 22.febr.tilbagekaldtes dette kongebrev uden motivering. ⁷⁴

Hvad årsagen til dette var, skal der ikke debatteres om her ej heller den mellemliggende tids strid og møje, til Kingo endelig fik 10.års privilegium på at trykke og udgive "Dend Forordnede Ny Kirke-Psalme-Bog". Kommisionen var færdig med sit arbejde 1697, men Kingo blev først færdig med trykningen 1699 og så blev den taget i brug om sommeren s.å. ⁷⁵

I denne Kingos salmebog var der foretaget mange udeladelser. Kun 86 salmer af Kingo var taget med, 55 fra Vinterparten og 31 fra Sommerparten. Men trods dette fik denne salmebog det særpræg, der gjorde, at den blev kaldt "Kingos Salmebog". Hans navn nævnes kun som den, der har forbedret bogen og befordret den til tryk. ⁷⁶

Kingos salmebog, der nok var en skuffelse for Kingo selv, blev en sand rigdom for det jævne folk de næste hundrede år, og for færingerne blev den så kær, at de mange steder har brugt den helt ind i vores århundrede.

Kingo stod ikke blot fast på frelsesåbenbaringens objektive grund, men han talte også ud fra den enkeltes frelsesbehov og fra det almindelige præstedømmes stade og vendte igen og igen tilbage til dåben.

ENhver som troer og bliver døbt,
 Hand skal vißt salig blive,
 Thi hand ved JEsu Blood er kiøbt,
 Söm vil sig ham indlive,
 Og blant Guds Börns det hellig Tall,
 Til Himmeriges Æres Vall,
 Med Rosen-Blood indskrive

Vi sukke alle hjertelig,
 Og udi Troen sige
 Med Hiertens Bøn enhver for sig:
 O JEsu, lad os stige
 Ved Daabens Krafft i Dyder frem,
 Og før os saa ved Troen hjem
 Til Ærens ævig Rige! ⁷⁷

Kingo hvilede i forsynstroen, men vendte stadig tilbage til, at Guds kærlighed er åbenbaret os i Jesus Kristus og hans forsoningsværk. Tilegnelsen af denne nåde og livet i Gud var, for Kingo, Helligåndens værk. Netop i en tid, hvor man talte om ortodoksiens død, kommer Kingo og understreger Åndens gerning, at det var den, der levendegjorde Ordet, virkede sand anger og tro og skabte liv. ⁷⁸

Kom, Hellig Aand, og Vidne gif
 I mig, at JEsus er mit Lif,
 Og at jeg intet andet veed
 End hannem mig til Salighed.

Kom, Sandheds Aand, og lede mig
 Paa Sandheds Veye rettelig,
 At aldrig jeg fra Troens Grund
 Et Haarbret viger nogen stund. ⁷⁹

===

Tak for ald din Fødsels Glæde,
 Tak for dit det Guddoms Ord,
 Tak for Daabens hellig Væde,
 Tak for Naaden paa dit Bord,
 Tak for Dødsens bittre Vee,
 Tak for din Opstandelse,
 Tak for Himlen du har inde,
 Der skal Jeg dig see og finde. ⁸⁰

I nævnte to eksempler, det første fra salmen: "Nu nærmer sig vor pinsefest..." og det andet fra: "Som den gyldne sol frembryder", møder vi de mest fremtrædende træk ved Kingo. Talsmand for det objektive, men samtidig en forkynnder, som taler om det ud fra Åndens levendegørelse af det i ham selv. Noget, som går

igen og igen i hans salmer, er pønitensen, som har været berørt tidligere, og man fornemmer bag indholdet en psykologisk evne, måske en slags "Vækkelsesteknik", der ønsker at vejlede og lede til sand gudsfrygtighed.⁸¹

Det, Kingo selv oplevede af glæde og sorg og åndelige kampe, var med til at gøre, at han formåede at skildre kristendommens dybde og frembringe de dybe stærke toner om menneskelivets kår i sine salmer, toner, der fandt genklang hos færingerne, som levede deres hverdag med livet som indsats, og hvis sind var åbent for de dybe sandheder om livet, døden og evigheden, som Kingo sang om.

Også pietismen fra det 18. årh. fik færingerne et ret indgående kendskab til. Her er det igen en salmedigter, der gør sig gældende med sine yndige salmer, nemlig H.A. Brorson. Også to andre navne skal nævnes i denne her forbindelse; Pontoppidan med sin Katekismusforklaring og Peder Hersleb med sine prædikener.

Hans Adolph Brorson blev født 20. juni 1694 i Randerup mellem Ribe og Tønder og døde 3. juni 1764 i Ribe.⁸² Brorsons salmer er prægede af vækkelseskristendommen ligesom de tyske pietistiske salmer, som han så mesterligt har oversat mange af. Med udgangspunkt i Sl. 90:12, Lad os saa kiende/at tælle vore Dage/at vi bekomme Viisdom i Hiertet - formaner han til selvprøvelse for de uomvendte:

v.1 KOM/Hierte! tag dit Regne-Bræt/
Skriv op dit Lives Dage/
See til/at du kand sandse ræt/
Og tæncke lidt tilbage?
Hvad har du gjort de mange Aar/
Du har i Verden levet?
Tænck/sickre Siæl/at alting staar
I GUDs Register skrevet.

v.7 Betænck! Betænck! hvor hastig gick
De andre Naades-Dage!
Hvad om der ey var Øyeblick
Nu meer for dig til bage?

Og er der skjønt en liden Stund
 Endnu for dig i Vente/
 Saa tænk/du har saa stort et Pund
 Og end slet ingen Rente. ⁸⁴

Derefter appellerer han til at ydmyge sig i det 8.vers:

Fald ned med ydmyg Hiertens Bood
 For Naadsens-Stool og Trone/
 Og beed, at GUD for JEsu Blood
 Vil lade sig forsone/
 At du herefter bedre maa
 Din Naades-Tiid anvende/
 Og ved dit Lives Aften faa
 En sød og salig Ende! ⁸⁵

I andre salmer er han endnu mere konsekvent og appellerer til hastigt at omvende sig som f.eks. i salmen:

v.1 Ach! veedste du, som gaaer i Syndsens Lenke,
 Hvor hart det er, det Satans Slaverie,
 Du skulde dig ej øjeblik betænke,
 At søge den, som dig kand gjøre frie,
 Ach! hvilken salig Dag du fik!
 Om du begyndte nu i dette øjeblik.

v.7 Ach! skulde du dig dertil lade tigge,
 Det gielder jo din egen Siæles Tarv,
 Det er saa hart i Helvede at ligge,
 Det gjør saa got at tage Himlens Arv,
 Ach! hvilken evig Fryd du fik,
 Om du begyndte nu i dette øjeblik. ⁸⁶

Det var en stor sorg for Brorson, at nogen kunne være ligegyldig over for Guds gave i Jesus Kristus. Han giver bl.a. udtryk for dette i den kendte salme: "Her kommer, Jesus, dine små".

v.5 Men/JEsu/Ach! hvor gaar det til/
 At dog saa faa betæncke vil
 Dend synderlige Kiærlighed/
 Der drog dig til vor Jammer ned. 87

Brorson stiller, i stærke klare toner, mennesket ansigt til ansigt med den Gud, der ikke lader sig spotte og leder dem hen til Jesu Kors, til nådens kilde på Golgata, der aldrig tømmes. Det var især disse toner, der gjorde ham til den store vækker i sit folk:

Ach søger de nædrige Stæder/
 I Støvet for Frælseren græder/
 Saa faar I vor JESum i Tale/
 Thi Roserne voxer i Dale. 88

For Brorson var det et enten eller. Enten tjener man Kristus eller Satan, enten var man et verdens barn eller et Guds barn, enten vandrer man i mørket eller i lyset som der f.eks. kommer til udtryk i salmen: Hvordan takker vi vor Herre, der er digtet ud fra Johs. 3:19: "Denne er Dommen/at Lyset er kommen i Verden/ og Menniskene elskte mere Mørket end Lyset/thi deres Gierninger vare onde."

v.3 At du vil i dine Lyster
 Fære fort/som du er van/
 Og dig dog ved JESum trøster/
 Gaar i Evighed ey an;
 Kiære Hierte/Et af Toe/
 Enten udi Bøn og Troe
 Syndsens Vey at fly og hade/
 Eller lide Siæle-Skade. 89

Brorson er i stand til at skildre troslivets varierende tilstande på mangfoldige og rammende måder. I salmen "Vor Troe er den Forvisning paa" siger han bl.a.:

Usiunlige og høje Ting
 Kand Troen see og høre,
 Og mit i Sukke Fryde-Spring
 Mod Naadens Soolskin giøre ... 90

Andre steder taler han om smerten under korset og anfægtselsens angst, men bygger man sit liv på nådens evige klippe udbryder en ny lovsang.

Ret typisk for Brorson er længselen efter himlen, den evige stad:

v.1. Jeg seer dig, søde Lam at staae
Paa Zions Bierg-Top.....

v.3 Hvor vrimler nu omkring din Stoel
En Flok saa hviid, som Snee.....

Med årene, måske som noget af det sidste Brorson digtede, skuede han, foran tronen, den store hvide flok, Guds evige bolig, hvor de frelste efter endt strid skal synge et evigt halleluja:

Den store hvide Flok vi see,
Som tusind' Bierge fuld af Snee,
Med Skov omkring
Af Palme-Sving,
For Thronen. Hvo er' de?
Det er en Helte-Skare, som
Af hiin den store Trængsel kom,
Og har sig toed
I Lammets Blod,
Til Himlens Helligdom.
Der holde de nu Kirke-Gang,
Med u-ophørlig Jubel-Klang,
I høje Chor,
Hvor GUD han boer,
Blant alle Englers Sang.

91

Blom Svendsen skriver, at det er "lett å forstå at folk som kjenner den evige sne, som vet hvad tusen fjelltoppers mektige dimensjoner er, som har sett solglansen over alle vidder, straks følger makten i billedet, -vi kan gjerne si-fortryllesen, de vil være grebet av det storslagne, av hvad det fortæller om uendelig-

Sandhed Til Sudfrygtighed,

Udi

En eenfoldig og efter Muelighed kort,
dog tilstrekkelig

Forklaring

Over

Sal. Doct. Mort. Luthers
Tiden Catechismo,

Indeholdende alt det, som den, der vil bli-
ve salig, har behov, at vide og gjøre.

Paa

Kongel. allernaadigste Befaling.
Til almindelig Brug.

~~~~~
Selges her uandhunden for 10. s. Danske.

KJØBENHAVN,

Udi det Kongel. Wäpsehuses Bogtrykkerie,
og paa dets Forlaag,

Trykt af Gottmann Friderich Risel,

Aar 1737.

heten.....

De raske, poetiske utbrudd, de brå overganger, minner om avsatser i fjellene. Folk som ofte har stått der og stirrer ned i dype avgrunner, vil føle ordene i salmen sterkere, virkelige⁹².

Erik Pontoppidans (f. 24.8.1698-d. 20.12.1764)⁹³ katekismusforklaring "Sandhed til Gudfrygtighed" blev indført ved kongelig anordning af Christian VI. både i folkeskolen og latinskolen og krævedes lært udenad til konfirmationen og har derfor også medvirket til, at pietismens kristendomssyn fik stor udbredelse og indflydelse på kristeligt liv og oplysning.⁹⁴

De lærebøger, der kom til at afløse Pontoppidans, kom aldrig i den grad til at vinde befolkningens hjerter, som den havde gjort. Da Balles lærebog skulle indføres, kæmpede man mange steder en bitter og hård kamp for at få lov til at beholde Pontoppidans.⁹⁵ Denne lærebog, som også blev færingernes gennem mange år, skal der ofres lidt plads til, og der skal gøres et forsøg på, at give en kortfattet redegørelse for dens indhold.

"Sandhed til Gudfrygtighed Udi En eenfoldig og efter Muelighed kort, dog tilstrækkelig Forklaring Over Sal. Doct. Mort. Luthers Liden Catechismo, Indeholdende alt det, som den, der vil blive salig, har behov, at vide og giøre". Sådan lød titelbladet på Pontoppidans katekismusforklaring, og den er bygget op over Luthers lille Katekismus og fremstiller i hovedtræk den ortodokse lære, selv om han har brugt Philip Jakob Spener's⁹⁶ "Einfältige Erklärung" som forbillede.⁹⁷

Bogens opbygning er i korthed denne: Forord⁹⁸, derefter en kort brugsanvisning til lærerne. Børn, der havde let ved at lære og rigelig tid, burde lære hele bogen udenad; mens børn, der ikke var så godt udrustede, kunne slippe lettere o.s.v.⁹⁹

Udgangspunktet er spørgsmål 1: Vil du ikke gerne blive lykkelig på jorden og blive salig i himlen?¹

Dernæst gennemgås katekismens fem dele punkt for punkt i 759 spørgsmål. Efter forklaringen er der en morgen- og en aftenbøn, "Kort begreb af den Saliggjørende Sandhed" i 42 pkt. og en fortegnelse over 13 bøger, som anbefales "sandhedselskere".²

I og med at Pontoppidan bygger sin katekismusforklaring på

Luthers lille Katekismus, er dens grundpræg givet. I hovedtræk, som før nævnt, fremstiller han den ortodokse lære om treenigheden, om Kristi to naturer, den lutherske nadverlære o.s.v., som der ikke skal standses yderligere ved.

Pontoppidans syn på mennesket er pessimistisk. På spørgsmålet om hvad syndefaldets følger blev, svarer han: "Alt ondt. Guds billedes tab, Satans afskyeligste lighed og herredømme med fordærvelse både på sjæl og legeme".³

Han spørger: "Hvorledes har da Synden tilredet Menneskets Sjæl i særdeleshed?"

1. Den har formørket forstanden, som er bleven halv blind i menneskelige ting og helt blind i guddommelige, ja tilbøjelig til alle Vildfarelser og falske domme om det, som hører Gud til.
2. Den har berøvet viljen sin hellighed og gjort den fjendsk mod Gud.
3. Den har forstyrret begærlighederne, sindets bevægelser og tillige samvittighedens fred.⁴

Så spørger han: "Har det faldne menneske i sin naturlige stand ingen fri vilje til det gode?" På det svarer han: "Ikke til det åndelige gode, som er ham ganske imod, men dog har han fri vilje til naturlige gode ting og udvortes gode øvelser såsom at læse, synge og gå i kirke."⁵

På spørgsmålet om det Guds billede, der gik tabt ved syndefaldet, aldrig fås mere, svarer han:

"Jo, Guds børn, som igenfødes og fornyes til dette billede, får det igen, endskønt ufuldkomment her på jorden, men i Himlen skal de bære det ganske fuldkomment."⁶

Gud har af en forbarmende kærlighed besluttet at tage dem igen til nåde og oversætte dem af syndestanden til nådestanden, siger han.⁷ (her henviser han til Johs. 3:16 og 1.Tim. 2:4).

Når Pontoppidan beretter om genløsningen, følger han stort set Luthers forklaring. Men når han kommer til 3.trosartikel, giver han den følgende ordlyd: "Jeg tror paa den Helligaand, een hellig, almindelig, kristelig Kirke at være, som er hellige Menneskers Samfund, Syndernes Forladelse, Legemets opstandelse og

efter Døden det evige Liv."

Pontoppidan taler også om en synlig og en usynlig kirke. Ikke alle, der lever og dør i den synlige kirke, bliver salige, men kun den usynliges kirkes medlemmer.⁸ Han siger bl.a.: "Herren kender altid sine, men i menneskenes øjne er forskellen ej altid åbenbar. Derfor kaldes kirken usynlig, fordi dens medlemmer er skjulte midt iblandt den udvortes store hyklerske hob"⁹

Han taler om genfødselen som en åndelig og indvortes Guds gerning i menneskets hjerte.¹⁰ Hos små børn virkes den ved vand og ånd i dåbens sakramente, men som hos de gamle, som ved sikkerhed eller ondskabs synd er faldne fra dåbens nåde og genfødselenstand, virkes den på ny ved Guds ord i den uforkrænkkelige sæd.¹¹

Pontoppidans definition på omvendelse er: "hjertelig at kende, føle, fortryde og hade sine begangne synder, ja al sin syndige naturs vanart, inderlig længsel efter Guds nåde i Kristus og alvorlig få i sinde at forbedre sit levned."¹²

På spørgsmålet, hvad der kendetegner en sand omvendelse, svarer han: "Først anger og sorg over synden, dernæst tro på den Herre Jesus, hvis frugt er en ny lydighed."¹³ Med anger over sin synd, mener han en åndelig smerte og bedrøvelse, der sønderknuser hjertet og kommer det ligesom til at svie, ja undertiden trykker Graad og Taare af Synderens øjne."¹⁴

Selv om mennesket har brudt sin dåbspagt, siger Pontoppidan, står pagten på Guds side dog altid fast.¹⁵ "Nådens dør står åben for hver synder, der omvender sig. Ja, Gud står altid med udstrakte kærligheds arme rede til at antage og på ny omfavne de fortabte sønner, der kommer hjem igen til faderhuset," siger han.

Det, der kendetegner troen ifølge Pontoppidan, er hjertets had og afsky til alle synder, særdeles sine egne onde tilbøjeligheder og så oprigtig kærlighed til Gud og sin næste, men mest dog til Guds børn.

Forskellen mellem verdens børn og guds børn er så stor som forskellen mellem nat og dag. Vel har guds børn svaghedssynder, føler synd, overiles af synd imod deres vilje, men de aflægger dagligt mere og mere af deres syndige fejl og brøst, som er meget

smerteligt for dem. Men dog vandrer de i ånden. Men verdens børn og djævelens børn gør synd, glæder sig i synden, synder på nåden og lever i kødet, hvorfor de skal dø, siger han.¹⁷

Pontoppidan hævder med 1. Johs. 3:9, at hver den, som er født af Gud, gør ikke synd¹⁸ og med Paulus i Rom. 8:1, at der er ingen fordømmelse for dem, der er i Jesus Kristus.¹⁹

Pontoppidan udelader ikke den objektive kristendomsforståelse, men hovedvægten i hans forklaringer ligger på en sjælesørgers plan og præges af en dyb og inderlig alvor og omhu for menneskesjæle og er et vidnesbyrd om, hvad det var, Pietismen lagde vægt på, og som var karakteristisk for denne åndsretning eller vækkelse.

For yderligere at komplettere pietismens frembringelser må nævnes den norsk-danske biskop Peder Hersleb, f. 25. marts 1689 i Stod, Tronhjem stift, d. 4. april 1757 i København.²⁰

Hersleb var en af den tids store prædikanter, der formåede at samle store tilhørerskarer.²¹ Hans prædikensamlinger har været læst en del på Færøerne. Man har dog kun fundet ganske få eksemplarer hidtil.²² Hersleb benyttede det hallensiske synd-nåde skema.²³ Frelsen var ikke et dogmatisk begreb for ham, men en oplevelse, der medførte psykologiske og etiske realiteter, jo mere man blev Kristus lig. Gennem Ordets forkyndelse møder mennesket kaldet til omvendelse, der vækker syndenød og medfører en bodskamp, der resulterer i et gennembrud til et nyt liv i en stadig kamp mod synden, kødets og verdens fristelser og anfægtelser.

Når vi nærmer os århundredeskiftet 17/1800, finder vi flere forskellige åndsbevægelser, der gør sig gældende i dansk kirkeliv. Vi har bl.a. den rationalistiske teologi, hvis præster holdt foredrag til gudstjenesterne om praktiske ting som sparsommelighed, ædruelighed, kartoffelavl og vaccination, og hvor man talte om troen på menneskeheden eller "hvored vi gør os vor tilstand i Livet behageligt." Disse prædikener vandt aldrig indpas i de færøske kirker.

En kendt skikkelse fra denne tid, som har været repræsenteret i færøsk kirkeliv med en postil, er den sjællandske biskop Balle

(f.12.10.1744-d.19.10.1816)²⁴, som i sandhed kunne kaldes for "Bibelen's ensomme kæmpe".

Han kæmpede utrætteligt mod den kirkelige rationalisme og den kirkefejdske naturalisme.²⁵ På Færøerne er han kendt for sin katekismus "Lærebog i den evangelisk-kristelige Religion"²⁶, der udkom 1791, og som blev indført i skolerne. Denne var kortere og lettere end den før omtalte Pontoppidans katekismusforklaring.

Den indledes med et afsnit om, "hvorledes vi kommer til kundskab om Gud", hvori der bl.a. står: "Man kalder det Religion, at have Kundskab om Gud og hans vilje...." ^{26a}

Om synden siger han, at "Erfaringen viser, at Mennesker er ikke saa gode, som de burde være. Alle have de Fejl..." "Den almindelige Fordærvelse hos Mennesker bestaaer fornemmeligen deri, at de ikke bruge deres Forstand til sund Eftertanke.." ^{26b}

Balle bygger udelukkende på den hellige skrift "Bibelen", som vi "bør antage uden ringeste mistvivl."

Ret typisk er også hans tale om menneskets pligter overfor Gud ^{26c}, sig selv ^{26d} og næsten ^{26e}, der betegner tidens etiske interesse. I sin lære om Kristi guddom, treenigheden m.m. følger han den ortodokse lære.

Begyndelsen af det 19. århundrede var i sandhed brydningsår i dansk kirkeliv, hvilket resulterede i et afgjort brud med den rationalistiske teologi og en tilbagevenden til bibelsk kristendom. Der er mange samfundsmæssige faktorer, der spiller ind i disse år, bl.a. statsbankerotten 1813 og de dyrtider, der fulgte i dens kølvand m.m. hvor man, midt i denne kaotiske tilstand ligesom søgte at genskabe autoriteter og faste normer.

De folkelige vækkelser i Danmark, de såkaldte almuevækkelser, der brød frem om århundredeskiftet, og som senere gik op i de store kirkelige retninger, var iøjnefaldende beslægtet med pietismen. For dem var den sande kristendom kun at finde i Bibelen, Luthers Katekismus og postil, Kingos og Pontoppidans salmebøger samt Pontoppidans katekismusforklaring og i ældre pietistiske prædikener. ²⁷

Almuevækkelserne begyndte som en udpræget lægmandsbevægelse,

der mange steder stod i opposition til gejstligheden. Der var dog enkelte præster om end kun få, som i de første årtier støttede vækkelsesfolkene. De, der kom til at have størst betydning på længere sigt i dansk kirkeliv, og som med rette kan kaldes for hovedskikkelser i dansk kirkehistorie i det 19. århundrede, var Mynster og Grundtvig.

J.P. Mynster (f. 8. 11. 1775 - d. 30. 1. 1854) (senere Sjællands biskop i ca. 20 år fra 9. 9. 1834) var af sin stedfader bestemt for det teologiske studium. Han fik i sit barndomshjem en streng pietistisk opdragelse, som han tog afstand fra senere hen, da især aftenandagterne i hjemmet ved forelæsning af trivielle dagbogoptegnelser virkede afskrækkende på ham.²⁸ Mynster fik sit religiøse gennembrud i sommeren 1803.²⁹

Det var efter denne tid, at Mynster begyndte sin forfattervirksomhed. I 1809 udgav han sin første prædikensamling, og i 1815 kom andet bind. I 1823 udkom yderligere prædikener af ham i to bind "mesterlige i formen og bibelsk-kristelige af indhold." Hans prædikener, der stort set ikke afveg ret meget fra de rationalistiske præsters, hvad tema og indhold angår, var dog tydeligt et vidnesbyrd om hans tro på Kristus. Han prædikede en individuel, eksistentiel kristendom, hvor han lagde vægt på den personlige afgørelse til at følge Kristus efter.³⁰ Mynsters postiller har været læst en hel del steder på Færøerne. Dette fremgår af kirkesynsprotokollerne og enkelte inventarlistes i regnskabsbøgerne over nogle af kirkerne.³¹

Det er først i det 19. årh., at der har vist sig en afgørende selvstændighed, hvad det kristelige livs udvikling i dansk kirkehistorie angår. Her er det kun nødvendigt at tage et navn med, og det er N.F.S. Grundtvigs (8. 9. 1783 - 2. 9. 1872)³², Skønt hans prædikener vist nok aldrig har været læst på Færøerne, har hans disciples prædikener dog lydt i mange kirker. I denne forbindelse kan nævnes navne som Carl Koch, M. Pontoppidan, P. Rørdam, Skat Rørdam, J.F. Fenger m.fl..

Grundtvig må ganske vist regnes for en vækkelsesprædikant, da hans personlige udvikling, hans forkyndelse og omhu for det frikirkelige peger i sådan en retning.

Men Grundtvig hører ikke kun hjemme indenfor vækkelsestypen, men også indenfor kirketypen, hvor kristenlivet for ham samler sig om menigheden og sakramenterne. Hans fundamentale forståelse af sammenhængen mellem det kristelige og det folkelige viser, at han tilfulde forstod oplysningskristendommens og den bredkirkelige types egentlige anliggende.

Grundtvig var i den grad også rodfæstet i reformationens forståelse af evangeliet. Han forstod kirkens væsen og kendte dens hemmelighed, at det var Jesus Kristus, som i sit ord var tilstede i menigheden og handlede med sin skabning. Det var ikke menneskets subjektive oplevelser, der var afgørende, men *actio dei*. Derfor var dåben for ham indgangen til Guds rige. Og i nadveren fik mennesket næring for kristenlivet, da Kristus dér selv i sit ord tog herredømmet over det. Kristenlivet var for Grundtvig en genfødsel af det skabte menneskeliv. Menneske først og kristen så. Kristenlivet havde som forudsætning både det menneskelige og folkelige.

Grundtvig formåede på en enestående måde at gøre alle trosbekendelsens tre artikler gældende og afgørende hver på sin plads.³³

Det var disse grundtvigske toner, hans disciple forsøgte at spille på. Vel blev det kun Grundtvigs nationale tanker, der kom til at præge færingerne, men trods det har de fået kendskab til hans kristelige gennem de mange postiller af hans disciple gennem årene.

2. EN SKILDRING AF FÆRINGERNES FROMHEDSLIV:

Vi skal nu til at beskæftige os med befolkningens fromhedsliv, sådan som det kom til udtryk i hjem og kirke, ude og inde, i hverdag og fest, i glæde og sorg under livets skiftende kår.

Færingernes fromhedsliv havde sine faste former, og sådan var det også med bønne- og andagtslivet. Der fandtes faste bønner, der blev brugt ved de forskellige lejligheder. Bønnen var noget ganske naturligt for de gamle færingers, ja noget af det fundamentale i deres hverdagsliv.

Respekten for det, der var helligt, var stor, og også for de enkeltes andagt-og bønneliv herskede der en dyb ærbødighed. Når andagt blev holdt i hjemmene, herskede der en inderlig fred over hele huset. Alle i hjemmet deltog i denne højtidsstund, hvor der blev læst op, sunget og bedt. Også børnene sad stille med foldede hænder hele tiden, hvadenten de forstod det danske, der blev læst eller ej.¹

Robert Joensen fortæller om bønne-og andagtslivet, sådan som han oplevede det lige til omkring 1920. Kom der nogen på besøg, medens andagten foregik, fortæller han, kom vedkommende ganske forsigtig og listende ind og fandt sig en plads uden at sige et ord, og uden at nogen talte til ham, heller ikke, når det var en helt fremmed. Først når oplæsningen og salmesangen var slut, sagde man goddag til hinanden og bød velkommen.²

Følgende nytårsbøn blev brugt næsten overalt på Færøerne i sidste halvdel af 1800-tallet:

"Atter er et Aar forbi, og jeg er paa min Vandring kommet et Aar Evigheden nærmere. Ogsaa dette Aar har for mig og Mine været rigt paa Velsignelse! Fra min Gud kom huuslig Glæde, Sundhed og Helbred, fredelige Naboer og trofaste Venner; han velsignede min Gjerning hjemme og ude, og i hans Tempel lød Sandhedens, Fredens og Kjærlighedens Ord til min Opbyggelse og Trøst!

Hvorledes kan jeg see tilbage paa det Aar, som randt, komme dets Velsignelse ihu, hvorledes hilse det nye Aars første Morgen, uden at opløfte min Sjæl til ham, fra hvem alle gode Gaver komme!

O, Sjæl! lov Herren, og alt det, der i Dig er, prise hans hellige Navn! Sjæl! lov Herren, og glem ikke hans Velgjerninger!

Var end min Glæde stundom blandet, og behagede det end Herren efter hans alvise Raad at mørkne mine Dage -dog aabenbarede sig hans Faderkjærlighed i selve Sorgerne, han sendte, i Trøsten, han beredte, i Kraften fra det Høie, hvormed han udrustede mig til at bære dem.

Sjæl! hæv Dig til Miskundhedens Fader, der gav og tog, og

bring ham Din Tak ogsaa for Aarets de mørke, de uvenlige Dage! Aaret randt med hastig Fart! Jeg seer tilbage, og det synes mig liig en Skygge, der svandt! Hvad er dog Tiden? Maatte jeg anvende den vel, aldrig, aldrig letsindig bortøde den! Maatte den for min Aand være rig paa gode Erindringer! Maatte jeg, naar Natten afløser Dagen, Ugen Ugen, Aaret Aaret, kunne give mig det Vidnesbyrd: Du har ikke levet forgjæves!

Herre! lær mig at tælle mine Dage, at jeg maa bekomme Viisdom i Hjertet!

Hvorledes kan jeg sige Farvel til det Aar, der svandt med dets Glæder og Sorger, uden i Aanden at staae stille, uden at randsage mit Hjerte, at prøve min Vandel?

Herre! har jeg i dette Aar arbejdet paa at rense mit Hjerte, og at hellige det til Din Tjeneste? Har jeg kæmpet mod Kjød og Blod og, om jeg havde onde og syndige Vaner, har jeg, som en Kristen, stridt mod dem? Har jeg seiret og er jeg bleven bedre? Har jeg anvendt dette Aar til at voxer i Kundskab om Dig og den, Du udsendte, Jesum Christum? Har Dit Tempel været mig helligt, og har jeg der, med mine Medkristne, ofte hævet min Aand til Dig og priist Dit hellige Navn?

Har jeg brugt Dit Ord til min Oplysning, Trøst og Forbedring?

Har jeg med Mine søgt og fundet Trøst for mit Hjerte, Kraft for min Aand i andægtig Bøn til Dig?

Om jeg end har været fri for aabenbare Forbrydelser - har jeg ogsaa vogtet mig for lønlige Synder? Har jeg Ingen i Løndom krænket, Ingen forurettet?

Har Kjærlighed helliget mit Hjerte og min Vandel? Har jeg, som Søn eller Datter, som Mand eller Hustru, som Herre eller Tjener, stedse vandret for Dit Aasyn? Kan jeg, som Dit Barn, med uskadet Samvittighed hilse dette nye Aars første Morgen? Ak!hvo er jeg, at jeg tør fremstaae og sige: Jeg er reen for Herren? Jeg har syndet og mangler den Roes, jeg skulde have for ham!

Herre! tilgiv mig for Jesu Skyld min Synd! Tag mod mig med Faderkjærlighed og forund mig Din Fred!

Maatte dette Aar bringe Velsignelse for min Aand, og maatte

jeg i Aand og Sandhed hver Dag meer modnes til Din Himmel, til hvilken jeg stunder! Maatte jeg hellige mit Hjerte, aflægge Alt, hvad Ondt er, og leve til mine Medmenneskers Gavn, til min Sjæls Frelse, til Herrens Ære!

Saa mange ere i det forbigangne Aar kaldte hjem! Ei Ungdom, ei Styrke, ei Vennens Klage og Taarer kunde frelse dem fra Døden!

Fred være med deres Støv!

Herre! trøst og styrk dem, der have i Graven gjemt deres Venner og Forsørgere; trøst dem, der savne, længes og sørge; trøst dem, kjærligste Fader! og vær de Faderløses Fader, Enkers Styrke og Vederkvælgelse!

Velsign den hedengangne Vens Bortgang ogsaa paa mit Hjerte, og lad den kraftigen minde mig om mit Livs Forgjængelighed, om min Død, om Din Himmel!

Maaskee skal dette Aar efter Dit alvise Raad være for mig det sidste! Maaskee slumrer ogsaa jeg i Graven, naar mine Medkristne hilse det kommende Aars Morgen!

Skee Din Villie!

Er jeg kuns from og god, og henlever jeg mine Dage i Kjærlighed, hvi skulde jeg da frygte for min Død? Hvi skulde jeg da spørge om det længere eller kortere Liv? Jeg har levet længe nok, naar jeg, rig paa ædel Daad, med Fred i Hjertet, og værdig til Dit Velbehag gaaer over i Din Himmel!

Med Haab og Tillid hilser jeg da det nye Aar. Ei vil jeg frygte for hvad Fremtiden kan bringe! Den ligger skjult for mig, for at jeg med Glæde og Tak skal nyde det Nærværende, befæstes i barnlig Tro, og anbefale Alt i Hans Haand, der giver og tager! Ei vil jeg frygte; Aaret svandt, og den forbigangne Tid staaer med dens Glæder og Sorger lærerig for min Aand! Den Gud, som frelste af saa mange Farer, som hidindtil har hjulpet, lever endnu, og er endnu den samme - hvi skulde jeg da frygte?

Til Dig, min Gud! anbefaler jeg min Fremtid! Skee, hvad Du har besluttet! Hvad der kommer fra Dig, det er det bedste!

Velsign det Aar, i hvilket vi indtræde! Velsign vore Agre til Landets, til vore Familiers Vel; Velsign Landmandens Sved

og Møie, hold Uveiret ude, giv os Regn og frugtbare Tider fra Himlen!

Velsign Enhver i huuslig Kreds, i Hytter og Paladser; Din Kjærlighed bo der; den lette Livets Byrder; opmuntre til Flid og Stræbsomhed; forene Mand og Hustru, forældre og Børn, Huusbønder og Tjenestefolk til et kjærligt og for Dig velbehageligt Samfund! Velsign Enhver i hans lovlige Haandtering! Redelighed og Trofasthed være i Kjøb og Salg! Sandhed være i vor Tale, Sandhed i vort Løvte!

Styrk og velsign dem, som i dette Aar efter Dit alvise Raad skulle lide; vær dem nær, som skulle sørge; staa dem bi, som skulle sukke paa Sygeleiet, vær den hjemfærdige Oldings Støtte og Stav, og send Din Trøstens, Kraftens, Troens Aand til alle dem, der i dette Aar skulle stride den sidste Strid! Velsign vort Fædreland og dets trofaste Fader med Fredens Velsignelse; giv Viisdom og Kjærlighed i deres Hjerter, som styre, og løn dem med Undersaaternes usvigelige Lydighed, Tillid og Kjærlighed! Giv os Alle Fred i Aanden, Fred i Landet - lad Enhvers Arbeide, paa Ager og i Værksted, paa Hav og Land, i Handel og Vandel, i Kirker og Skoler forherlige vort Fædreneland, og glæde den Fromme, den Trofaste, der, under Din vise Styrelse, bærer Kongesmykket!

Velsign vore Kirker og Skoler og giv os Alle Din Naade, at vi gjerne samles der, og der finde Lys for vor Aand, Trøst for vore Hjerter, og meer og meer befæstes i Tro og Haab og Kjærlighed. Fader i Himmelen! vi bede Dig i Jesu Navn! giv os et velsignet Aar! Amen!

Bønhør os nu - o Herre!
 Sign os i dette Aar!
 Din Godhed med os være
 I Alt hvad forestaaer!
 Sign hver i Kald og Stand!
 Lad Kundskab, Dyd og Glæde
 Og Velstand Sig Udbrede!
 Sign Konge, Folk og Land!" ³

Bønnen omfattede hele menneskelivet fra vugge til grav. I

de forskellige situationer i menneskelivet, som skal behandles under dette punkt, vil der blive peget på bønner som en integrerende del af alt det, som befolkningen foretog sig.

Fra gammel tid har det været tradition, at der blev læst aftenbøn i hvert hjem. Dette fandt især sted den mørke tid af året d.v.s. fra advent og indtil hen på foråret. Man læste op af Kingosalmebogen. Enkelte steder har man læst disse aftenbønner lige indtil 1919.⁴

Også andre former for aftenbønner har været s.f.eks. nedenfor nævnte af Peter Mohr 1842-1920:⁵

bøn 1: Bevar os altid, o Jesus Christ
fra Synd, fra Sorg, og Satans List,
Gud, lad sin hellige Engleskare
udi sin Himmel os bevare,
vores Vogtere være
og os bevare, Amen!

bøn 2: Jesus, vær du Jesu min,
Jesus, vær du mig til Lid,
Saa har vi nok til evig Tid.
Amen.

bøn 3: Jeg befaler mig i Jesu hænder
baade til Legem og Sjæl
i denne Nat og Altid. Amen.

Når tidligere sognepræst på Sandoy, H.J.J. Sørensen⁶, siger, at han ikke har stødt på, at man på Færøerne holdt bordbøn, men at den enkelte, både før og efter måltidet, foldede hænderne til stille bøn, har han delvis ret.⁷ Sådan er det sikkert foregået mange steder. Men hvad enten bønner blev bedt i stilhed eller fremsagt højt, som det skete i mit barndomshjem, så drejede det sig her om en ganske bestemt bøn.

Marie Eide Petersen, f.14.jan.1894 i Nólsoy⁸, siger, at før man begyndte at spise, sagde man: "Jesus veri við mær!" (Jesus

blive hos mig). Efter måltidet foldede man igen sine hænder og bad: "Jesus havi lov, tak og pris til evig tid, Amen. Tak, Jesus, bespísi mær til annan dag". Derefter, siger hun, kyssede man sin højre hånd i stilhed, rakte den i vejret og sagde: "Manga-takk".⁹

Bordbønnens form kan have varieret lidt fra sted til sted. I mit barndomshjem fik vi den overleveret således:

Før maden: "Jesus veri við mær! Jesus vælsigni matin!"

Efter maden: "Jesus havi lov, takk og pris

til evig tid, Amen!

Jesus spísi tú mær. Manga takk!"

Under alle omstændigheder var det magtpåliggende for forældre førhen at lære deres børn at folde hænderne og takke og bede både før og efter maden. Glemte de det, blev de mindet om, at de ikke var dyr og derfor skulle huske at bede bordbøn.

Ikke alle færøske bygder var kirkebygder d.v.s. havde egen kirke. Når det, for de gamle færinger, var af stor betydning, at deres børn blev døbt hurtigst muligt, skulle de ofte langvejs hen for at lade dette gøre.¹⁰

Uanset hvordan vejret var, drog de afsted enten med båd eller til fods op over fjeldene. Mange steder har man brugt det med at bære barnet i "Kiltingi" d.v.s. i et lagen eller lignende, der var bundet sammen ved de fire hjørner, hvori man så bar børn fra af-sides bygder over fjeldene til nærmeste kirke for at døbes.¹¹

Et barn kom aldrig udendørs, førend det skulle til kirken for at døbes. Man ville ikke risikere, at barnet blev udsat for noget, inden det var overgivet og indviet til ham, som havde skænket livet.¹²

Dåben var for de gamle færinger ikke nogen trylleformular eller sikkerhedsforanstaltning, men man regnede med, at den gav barnet hos Gud, og at de døbte børn stod i Guds varetægt. Derfor kan man fra gammel tid læse om ret så farlige indsatser, der blev gjort for, at børnene skulle få del i denne Guds velsignelse, som dåben var.¹³ Sjældnen skete det i forrige årh., at et barn blev over otte dage gammelt og i relativt mange tilfælde kun to-tre dage gammelt, inden det blev døbt. Dette fremgår af kirkebøgerne.

Lige så hurtigt, børnene var i stand til at udtrykke sig nogenlunde forståeligt, stillede forældrene dem regelmæssigt nogle religiøse spørgsmål og lærte dem at svare på dem. Spørgsmålene blev stillede på færøsk for at sikre sig, at børnene forstod dem, mens børnene derimod skulle svare på dansk.¹⁴ Det var jo det hellige sprog dengang. Spørgsmålene lød:

1. Hvør hevur skapt teg?
(Hvem har skabt dig?)
2. Hvør hevur genloyst teg?
(Hvem har genløst dig?)
3. Hvør hevur heiliggjørt teg?
(Hvem har heiliggjort dig?)

Svarene lød henholdsvis:

1. Gud Fader!
2. Guds Søn!
3. Gud den Helligaand! 15

Som levn fra katolsk tid brugte man at gøre korsets tegn, en skik mange har bevaret lige op til vore dage. Når børnene blev lagt til hvile om aftenen, tegnede moderen barnet med korsets tegn for ansigt og bryst.¹⁶ Det samme gjorde hun om morgenen, inden barnet fik lov til at gå ud. Det blev opfattet som en beskyttelse mod alt det onde. Det var ikke kun børnene, der skulle gøre korsets tegn, samtlige voksne gjorde det også, om morgenen, inden man påbegyndte dagens gerning, og om aftenen, efter endt arbejdsdag, før man lagde sig til at sove.

Korstegnelsen foregik på følgende måde: Man holdt tommelfingeren, pegefingeren og langfingeren på højre hånd sammen og førte dem op mod panden og sagde ordene "Gud Fader", dernæst

blev de ført ned midt på brystet, mens man sagde ordene "Guds Søn", og derefter bevægede man dem over på venstre bryst med ordene "Gud den Hellig Aand" og tilsidst over mod højre bryst, mens der blev sagt "Amen". Dette blev gentaget tre gange.¹⁷

Når et barn var fire år gammelt, begyndte man at lære det bogstaverne. Dette foregik gerne uden for hjemmet, idet et eller andet ældre menneske påtog sig denne opgave. Hvad undervisning iøvrigt angik henvises til Afsnit I pkt.4. Inden nævnte undervisning kunne påbegyndes, skulle barnet kunne fremsige et vers eller en bøn:

Gud lad os i Din Kundskab fremmes
at det vi lære aldrig glemmes,
men vokse med os Dag for Dag
til Christi Alders fulde Maade
Og deri finde evig Baade,
Vor Sjæl til Glæde, Frelse og Mag. ¹⁸

Børnelærdommen var noget af det fundamentale i den enkeltes tilværelse, og den blev der lagt stor vægt på. Alle ville konfirmeres, og det kunne man i gamle dage ikke blive, uden man kunne sin "børnelærdom". De, der havde svært ved at lære udenad, kunne risikere at blive "frárikin" som de kaldte det, d.v.s. vraget. For nogles vedkommende kunne det ske både en og to gange, så de blev ret så gamle, inden de blev konfirmerede.¹⁹

For de forældre, hvis børn blev vragede til konfirmationen, følte det som en stor vanære. Dette var måske også årsagen til, at de aller fleste forældre begyndte så tidligt som muligt at give deres børn den nødvendige kristendomskundskab. For de fleste børns vedkommende var det således, at de, længe inden de selv var i stand til at læse i en katekismus, kunne både Fader Vor, trosbekendelsen og de ti bud udenad.²⁰

I gudstjenestetiden skulle der herske absolut ro. Skete det af en eller anden grund, at børnene ikke var med i kirke, fik de strengt forbud om ikke at gå ud, så længe gudstjenesten varede. Det var heller ikke noget med at lege, mens de andre var i kirke.²¹ Ret

almindeligt har det været, at forældre og børn fulgtes ad til kirke. En præst har skildret det således: "Så bliver det søndag, og kl. 12 kalder kirkeklokkerne til gudstjeneste. Mange mennesker kommer op til kirken, gamle og unge, og børnene er med. Det er næsten det smukkeste af det hele, når man står oppe på prædikestolen og ser ned over menigheden og ser mødrene sidde med de små sovende børn på skødet." ²² Der var ingen generationskløft dengang, heller ikke når det drejede sig om det kristelige fællesskab. Børnene levede med i alt, hvad de voksne foretog sig.

Kingos salmebog var i sandhed en vigtig del af færingernes liv, og det var ikke så få salmer, de kunne udenad. Det hørte jo med til den tid at lære udenad. Dette har uden tvivl haft en enorm stor betydning for tidligere slægter, som med just denne åndelige arv og ballast var i stand til at overleve tilværelsens hårde kampe. Der skal nævnes et lille eksempel fra 1891: "Paa Hjemrejsen fra Island i afvigte Efteraar var der efter Forlydende ca. 200 Fiskere paa en norsk Damper, som skulde bringe dem tilbage til Færøerne. Paa Vejen kom der imidlertid meget ringe Vejr, men da havde de ombordværende Fiskere som med én Mund opløftet deres Røst og sunget den gamle kingoske Udfærdssalme: "Nu henflyer jeg til Din Naade" - det har været et af disse løftende øjeblikke, da Salmens stærke Toner bar Bønnen frem paa Læberne af de mange, hinanden for største Delen ukjente Mænd, et af disse øjeblikke, som man ikke glemmer, naar man en Gang har oplevet det ..... " "Med Glæde have vi anført dette lille Træk, der viser os, at de gamle Salmer dog er en Livsmagt i Folket, der i Farens Stund kan fylde Sjælen og føre den mod Gud....." ²³

"Gudstroen" tog færingene med ud i hverdagslivet. Især er det kendt fra "Útróðri" d.v.s. når de tog ud at fiske med åbne både, fra grindefangst eller fuglefangst. Der blev sunget, både når de drog afsted, og når de kom hjem, og enten der var fangst eller ej. ²⁴

Den salme, der har været sunget overalt på Færøerne, når de drog afsted, var den gamle Hans Thomissøns salme fra 1569: "Jeg vil mig Herren love...", der er i Kingobogen til 4.s.i adv.. Følgende vers blev gerne sunget:

7. Nu flyer ieg til din naade/
 Ieg giffuer mig i din haand/
 Du maatte vel offuer mig raade/
 Alt baade til land oc vand/
 Den stund ieg er i liffue/
 Ieg trøster mig ved din Pact/
 Hoss dit ord vil ieg bliffue/
 Til dig stander all min act.
8. Saa lenge som ieg skal være
 Paa denne Verdens ø/
 Aff dig vil ieg begære
 Mine synder de maatte bort dø/
 Oc ved din hellig Aand/
 Naar hand met naaderne sine/
 Fornyer mit hierte oc Aand.
9. O Iesu morgens stierne/
 Som Balsam sødeste luct/
 Ieg vil dig tiene saa gierne/
 O du velsignede fruct/
 Min Siel gjør du saa rene/
 Naar ieg for Dommen staar/
 Som Guld oc ædele stene/
 Legemit som Solen klar.
10. O Iesu liffsens Herre/
 Du hør nu huad ieg bad/
 Du vilt stedse hoss mig være/
 Saa vorder mit hierte glad/
 Oc giff mig naaderne dine/
 Naar ieg bort soffue skal/
 Frels mig fra Helffuedis pine/
 Før mig til Himmerigs Sal. ²⁵

Efter disse vers var der nogle, der sang to vers fra "Om Himmerigs Rige Vi Tales Ved", som i Kingobogen hedder: "Om Himmerigs Rige saa ville vi tale...", der var til 6.s.e.trin.²⁶ Man sang følgende vers:

12. Jeg raader eder alle i tencke eder om/
 Beder Gud om naade/ men i haffue tom/
 Den glæde hun kaaster ey mere:
 End angre vore Synder altid oc nu/
 Oc oss forlade aff hierte oc hu
 Paa Jesum/ ved hannem Gud bede/
 Saa er oss Himmerig rede.
13. Gud vnde oss her at leffue saa/
 Naar vi aff denne her verden skulle gaa/
 Vi måtte aff hiertet være glade:
 For alle Guds gaffuer tacke da/
 Saa frydefuld ind i Himmerig gaa/
 Ved Jesum Christum alle sammen
 Det vnde oss Gud Fader/Amen. ²⁷

J.Chr. Poulsen siger i sin bog "Hestsøga", at man også sang følgende vers fra en morgensalme i "Den sjungende Tidsfordriv":

24. Hver paa sine lovlige Vej ledsag
 Paa Land og Vand i denne Dag,
 Lad dine Engle følge dem.
 Ihvor de farer bort eller hjem.
25. Vildfarende, O Gud! vend om,
 Bedrøvet Sjæl med Trøst ihukom,
 Den syge giv Taalmodighed,
 Og hjælp enhver, i Nød bestedt.
26. Saa glemmer du og ikke mig,
 Ihvis jeg nu har bedet dig,

At fremme min Nødtørft og Gavn,
 Thi gaar jeg ud i Jesu Navn. ²⁸

En anden meddeler fortæller, at man også sang følgende vers:

Jesu, vi Dig nu kalde paa,
 Jesu, Du trolige med os gaae,
 Jesus, Du Livsens Herre.
 Jesus, det er Dit rette Navn,
 Jesus, o al vor Velfarts Gavn
 Jesu, vor Frelser kjære,
 Dig skee Lov, Pris og Ære. ²⁹

Før omtalte J.Chr. Poulsen siger, at dette var det sidste vers, der blev sunget undervejs til fiskebanken. Alle mand tog huverne af hovedet, mens de sang verset i ærbødighed for navnet Jesus, som så ofte er nævnt i verset.³⁰

Kongsbonde Corn. Reinert har i 1895 meddelt en gammel sø-salme, der fandtes i en gammel salmebog, som på Færøerne blev kaldt "Tusindtal", der nok har været "Cassubes fuldkomne Salme-bog" 1661, der skal have indeholdt 1010 salmer.³¹ Da salmen tilsyneladende ikke er til at opspore andre steder, bliver den taget med her. Den går på melodien: "Behold os, Herre, ved Dit Ord.."

I Jesu Navn saa fae vi,
 hans Godhed og Naade staa os bi,
 Gud Faders Kraft bevar os vel
 i denne Dag til Liv og Sjæl.

Christus være vor Ledsagermand,
 og beskjerme os paa vor Vej og Gang,
 vend fra os vore Fjenders List og Vold,
 og vær al Tid vor Mur og Skjold.

Den hellig Aand og ligesaa
 vilde med sine Gaver hos os staa,

han styrke og trøste os i al Nød,
som os kan skade i Liv og Død.

Den hellige Treenighed
hold over os sin Naade og Fred,
at vi komme beholdne frem
og siden uskadte til Hus og Hjem.

Paa Fredsens Vej til Lyksalighed
ledsage os den hellige Treenighed.
Guds hellige Engle, som Tobiam følge vilde,
han være vor Ledsager aarle og silde.

Gud bevare os naadelig fra al Fare og Vaade,
Gud styre os altid og raade.
Gud Fader, Søn og den hellig Aand
være vor Skytsherre til Land og Vand. 32

Der viser sig at være stor enighed om, at de aller fleste steder har følgende vers, fra Kingobogen af en salme til Hellig Tre Konger, været sunget, når bådene igen nærmede sig bygden :

Ære være Gud Fader i Himmerig,
Som alting haver at raade,
Desligest hans Søn evindelig,
Som frelst haver os af Vaade,
Og lovet været den Helligaand,
Som giver os af sin Naade.
Den Ære haver været fra evig Tid,
Og bliver foruden al Ende,
Gud os sin Naade sende. 33

Andre meddelere nævner bl.a. "Vandet maa og give Fisk",
"Ære være Gud Fader i Himmerig" ³⁴ og kingosalmen "Lov og tak
og ævig ære". ³⁵

Det var ikke kun på søen eller i bjergene og ved andre fare-

fulde arbejder, færingernes religiøse liv gav sig sit udslag, men hele deres færd var et vidnesbyrd om en dyb, inderlig gudsfrygt. Kom man ind i et fremmed hus, sagde man "Guðs frið-ur í Húsi" (et ønske om Guds fred over hjemmet) , og svaret lød "Gud velsigne dig". Den almindelige afskedshilsenen var: "Jesus følg dig!", hvortil der blev svaret "han blive hos jer".³⁶

Formaningerne fra det Gamle Testamente, fra Peter Dass's bibelske Visebog og fra Aandelig Visebog hørte med til hverdagslivet.³⁷ Ligegyldigt hvad nyt de foretog sig, hvad enten det var at bygge hus, dyrke jorden, eller det måske var pigen, der første gang skulle i gang med noget nyt i hjemmet, sagde de altid: "Jesus verði við mær!" En bøn om, at Jesus måtte være med i det, man nu skulle i gang med for første gang. De kom den gamle formaning i hu:

"Alt, hvad du begynder, min elskende Sjæl,
Frygt Herren for Alting, saa gaar det dig vel,
Men sætter du nogen tid Kjød til din Arm,
det bliver dig selver omsider til Harm." 38

Det, de gamle lovede, holdt de. Eden, løftet var helligt - Gud selv var vidne til det.

"I hvad du end lover, dit Løfte staa fast,
Gak ei fra dit Løfte, det er dig en Last.
Thi hvo, som ei holder sin Løfte og Besked,
Hans hellige Navns Rygte forkleines derved." 39

Når nogen var død, og man var forsamlet i afdødes hjem, plejede man at sige: "Og naar vore jordiske Huse falder ned, Da giv os et andet, uden Hænder bered".⁴⁰

De gamles ærbødighed for kirken var stor. Den var færingernes åndelige hjem. Det var den, der gav dem hvile og trøst under livets hårde og skiftende kår, den gamle kirke, som der er sunget så smukt om:^{40a}

Der staar en Kirke ved Elven hist,
helt fattig er den at skue.

Af tjærede Brædder er Væg og Kvist
og Taget af grønne Tue.

Og Taget tillige er Kirkens Hvalv,
og Piller behøves der ikke.
Et lidet Billed af Frelseren selv
vil findes af søgende Blikke.

Og Taarnet, som staar med det stormbrudte Spir,
kun huser en revnet Klokke.
Og Kirke og Taarn sig i Vinden gi'r
som et Skib mellem Bølgernes Flokke.

Og to Par Talglys hver Højtidsfest
i Lysekroner de tændes.
Og Kirkens Musik er den haarde Blæst,
som ned fra Fjeldene sendes.

Og dybt under Kirken staar Nordhavet ind
lig en Hvalflok i Drabstundens Spænding.
Og højt over Taarnets den brudte Tind
staar skum fra den brusende Brænding.

Og Fiskeren elsker sit Kirkehjem,
lad det være fattigt og ringe.
Her søger han trøst, her bærer han frem
sine Bønner i Storm og i Stille.

Han trænger slet ikke til Øjets Pragt,
kan det vel hans Hjerte bevæge?
Nej, hvad han ønsker, det er fuldbragt
af Livsfyrsten, Sjælenes Læge. ⁴¹

Når de gamle kom ind i kirken, gik de stilfærdigt og satte
sig ned i deres bestemte stol og bøjede sig forover i stille
bøn. ⁴² Dengang var det en selvfølge, at alle gik i kirke ⁴³, uan-

set om der var præst til stede, eller det var "degnegudstjeneste."

Fra gammel tid var det tradition, at man gik til alters hver anden gang eller to gange om året, som det kunne blive til i ældre tid. "Messuboð" d.v.s. meddelelse om altergang blev givet i forvejen, så de, hvis tur det var, kunne forberede sig. Man tog altergangsklæder på, det fineste tøj, man ejede, og uden at have spist noget om morgenen, begav man sig så til kirke, når kirkeklokken ringede for anden gang.⁴⁴

Ved skriftemålet efter afløsningen bøjede altergæsterne sig dybt forover, før de gik ned i kirken og satte sig igen. Når kirkeklokken ringede for tredje gang, mødte de øvrige kirkegængere op, og gudstjenesten begyndte. Efter altergangen, der fandt sted under selve gudstjenesten, når man havde rejst sig fra knæfaldet, bøjede man sig i knæ tre gange i ærbødighed for den treenige Gud. Derefter bøjede man hoved for ham, der havde forvaltet det hellige sakramente.⁴⁵ Sådan er det foregået i nogle kirker helt op til vore dage. Når der blev bedt i kirken, sad man altid bøjet forover også under bedeslagene, der altid har lydt og stadig falder ved gudstjenestens slutning.

Det, der nu skal skildres, er ikke giftermål og bryllup i al almindelighed, sådan som det foregik i ældre tid, men kun det religiøse indslag, der hørte med til dette.⁴⁶

Da indbydelse til bryllup nærmest blev betragtet som en hellig handling, skal den beskrives lidt nærmere her.

I hver bygd fandtes gerne en fast indbyder, der så havde en ganske bestemt måde at byde på, eller man kunne måske kalde det for et ritual, som han holdt sig til. Når han trådte ind i stuen, bød han goddag og sagde, at han kom med en indbydelse til bryllup. Han tog derefter sin hue af hovedet, foldede sine hænder omkring den, foran sig, og fremsagde indbydelsen.

"Eftersom det har behaget den almægtige Gud at indstifte ægteskab i den første verden imellem vore første forældre, Adam og Eva udi paradís, saa har det ogsaa nu i tide behaget ham at indstifte eller indplante ægtekærlighed og enighed imellem mand og kvinde, og nu imellem de tvende personer, nemlig: N.N.:hvilken

deres venlige hilsen og begjæring til eder velagtet N.N..at I alle samtligen med hinanden ville være af den godhed, at gjøre dem den ære, at I ville komme og bepryde deres bryllupsdag, som skal holdes på førstkommende..... udi bemeldte..... der at ledsage dette brudepar til Guds hellige hus, og opofre eders bønner for dem. Siden blive i kirken indtil ægtevielsen og den kristelige forretning er til ende. Saa og at glæde dette brudepar fra Guds hellige hus hjem igen til før bemeldte hus. Dér med andre gode venner at tage til takke med de traktementer som efter tiden og lejligheden kunne tilvejebringes. Siden holde sig lystig og hjærtelig glade med de andre indbudne gjæster, som ere sammen til denne højtidelige bryllupsfest. Saa lovede de udi alle mulige maade at gjøre eder eller eders den samme tjeneste igjen med al velvillighed, intet undtagen i nogen maade. Hvorpaa jeg nu slutter denne min hilsen som jeg har frembaaret til eder i dag for disse brudefolk. Og Gud selv de eder allesammen anbefalet." 47

Ovennævnte bryllupsindbydelse stammer fra Sandoy, men der findes også andre variationer og i mindre format som f.eks. nedenfor nævnte, der vanligvis blev brugt i Miövägur:

"Da det haver Behaget Gud, som er den Ægteskabets Begynder og Fuldender, og haver indstiftet Kjerlighed imellem dette unge Par, nemlig agtværdige Ungkarl (navnet) og Dydsirede Jomfrue (navnet), saa er det Deris ydmyge Bøn og Begjæring til Eder, at I maae ikke alene geleide dem til Kyrken, men ogsaa fra Kyrken og lige hjem i Bruderhuset udi deres velædle Bo i (hus-og bygde-navn). Komplikationerne blive i (kirkenavn) f.eks. Mandagen den 15. November førstkommende. Dandsen og lystigheden skulle holdes (husenavn). Dersom der skulle komme noget Hinder i Vejen bedes I have mig omskyldt. Ammen!" 48

Der blev lyst til ægteskab tre gange i kirken med en uges mellemrum. Selve indbydelsen foregik mellem 2. og 3. lysning. Når kirkelysningen havde fundet sted, kunne brudemessen afholdes. Efter brudevielsen i kirken var der spisning. Ved bordet skulle brudgommen sidde ved brudens højre side og præsten ved hendes venstre og forældrene sad så på hver sin side. Da alle havde

indtaget deres pladser, blev der sunget en salme fra kingo-salmebogen og ligeledes en bagefter, når de var færdige med at spise. ⁴⁹

Efter bryllupsmåltidet var der brudedans, der foregik efter ganske specielle regler. Den var en fast og meget vigtig del af bryllupet. Præsten deltog i fuld ornat i brudedansen, og man anså ikke brudeparret for rigtigt viet, før brudedansen var overstået. Denne havde således en vis sakral karakter. ⁵⁰ Den indledtes altid meget højtideligt med den velkendte brudevise "I ærlige brudfolk giver paa Agt". Man bruger salmemelodien "Guds søn er kommen af Himmelen ned", som så bliver tilpasset dansetakten i den færøske dans. ⁵¹

"I ærlige brudfolk giver paa agt,
 hvad vi for Eder vil sjunge
 om Isak, den patriark,
 hvor hann sit giftermaal finge.
 Deraf faar I baade trøst og lære,
 at Gud vil ægteskabs fordrer være,
 om de monne hannem frygte....." ⁵²

Brudedansen var altid højtidelig og sømmelig. Når den var færdig, gik man ikke lige med det samme til den lidt mere verdslige dans. Først blev "kvøðio", sunget: "I Dannemænd en hver for sig, som haver ægtemage", så kom gerne: "Konning Hans han sidder på København, han lader de lønnebrev skrive.....". Dernæst: "Fisken tager sin føde i vand og ørnen op under sin Klo. Herre Gud give mig en staldbroder huld, når jeg skal sætte mit bo...." Når man havde afsluttet disse viser, gik præsten hjem, og nu stod det de øvrige frit at danse til andre kvæder og kæmpeviser, der var mere lystige. ⁵³ En ceremoni var overstået, der blev betragtet at være ligeså hellig som selve brudemessen.

Da der i forbindelse med pkt.3 i dette afsnit skal berettes lidt om de skikke og ceremonier, der knyttede sig til et dødsfald og begravelse, vil der her kun ganske kort blive nævnt nogle af de salmer, der blev anvendt m.m.

I gammel tid var det ret almindeligt, at en begravelse fore-

gik uden præstens medvirken, p.g.a. før skildrede omstændigheder, d.v.s. der blev heller ikke holdt nogen ligprædiken, og jordpåkastelsen måtte ligesom ligprædiken vente til præsten næste gang kom på omrejse.⁵⁴

Ved begravelser blev der sunget en salme i hjemmet inden kisten blev lukket til. Kisten blev derefter under salmesang båret ud på kirkegården. Det kunne jo også ske, at kisten skulle bæres fra en bygd til anden, hvis der ingen kirkegård fandtes på stedet, eller at man blev nødt til at transportere kisten med åben båd til nærmeste kirkegård. Under alle omstændigheder blev der sunget så at sige hele vejen.⁵⁵

Nogle af de mest sungne salmer var bl.a.:

HERRE JESu CHrist/
Min Frelser du est/
Til dig haaber jeg allene:
Jeg troer paa dig/
Forlad icke mig/
Saa Elendelig/
Mig trøster dit Ord det reene.

Denne salme har syv vers og er fra o.1589.⁵⁶

En anden salme, der også blev sunget de fleste steder var kingosalmen:

Min Siæl og Aand opmuntre dig,
At see hen ind i Himmerig,
Hvor JEsus hand opstiger,
Viis hannem hvad du mest attraar,
Og see du Troens Vinger faar,
Hvor med du efterfiger,
Og i dend Glæde kiger.

Dette var det første af salmens seks vers.⁵⁷

Den sidste, der skal nævnes, er også en kingosalme, der blev meget brugt. Her citeres kun det første og sidste af salmens elleve vers:

O Kiere Siæl, frygt aldrig meer,
 Naar alting suurt i Verden seer,
 Og HErrens store Domme
 For Syndens skyld vil falde ind,
 Vær dog frimodig udi Sind,
 Lad hvad der vil kun komme,
 Gud kiender dog de fromme.

Hvor Modgang, Sygdom, Sorrigs qval
 Til Glæde sig forandre skal,
 Og mig ey meer omspende,
 Men ald min Graad skal tørres af,
 Saa gaar jeg trøstig til min Graf
 Af denne Tiids Elende,
 Og faar en Salig Ende. 58

Når kisten var sænket i graven, blev gerne det niende vers af salmen "Naar jeg betænker tid og stund..." sunget:⁵⁹

En Soffuekammer skal være min Graff/
 Mit Legem sig der skal huile:
 Paa Dommedag staar jeg der aff/
 Der paa jeg intet tuiler:
 Gack ind min Siæl oc huil dig vel/
 Det onde lad offuerfare:
 Luck Dørren til/ naar GvD hand vil/
 Da skalt du aabenbaris. 60

Efter jordpåkastelsen blev sunget det 8.vers af Kingos salme:"Som den gyldne sol frembryder...."

Du til Livet mig skal vekke
 Ved din stor' opreisnings Krafft!
 Lad kun Jorden mig bedække,
 Orme tære ald min safft,
 Ild og Vand opsluge mig!

Jeg døer i dend Troe til dig,
 At Jeg skal til Liv opstande
 Udaff Dødsens grumme Lande. 61

Til sidst, inden man gik hjem, blev der sunget de to sidste vers af: "NV lader oss hans Legomme begraffue...."

v.7   Nu lader wi hannem soffue i fred/
                  wi gaar nu huer hiem til sit sted/
                  oc skicker oss der til betiden/
                  thi døden kommer oc er ey seen.

v.8   Der til hielppe oss Christus vaar trøst/
                  som met sit Blod haffuer oss igen løst,
                  fra Dieffuelsens mact oc euige ve/
                  hannem ske loff priss oc ære. 62

Efter begravelsen sørgede afdødes familie for, at følget blev budt på en middag eller hvormeget, der nu kunne blive råd til. Ved bordet blev der sunget to vers af "Om Himmeriges Rige saa ville wi tale..." Dette foregik gerne efter måltidet.⁶³ Andre steder har man også sunget, før måltidet blev påbegyndt og andre salmer end nævnte.

3. SUPRANATURALISME:

En blot nogenlunde fyldesgørende behandling af et emne som dette ville kræve et ret videregående studium af fænomenene, end tilfældet er, og selvsagt optage mere plads, end der kan tilvejebringes i denne afhandling.

Selv om der ikke skal gives en teoretisk analyse af supranaturalismen, ej heller en klassificering af dets fænomener, skal der dog gøres et forsøg på at belyse især det indslag, der kom til udtryk i færingernes kristelige og åndelige liv, uden at helhedsforståelsen går tabt.¹

Næsten al overtro koncentrerer sig om menneskelivet og om de enorme magter, både synlige og usynlige, der kan skade det. Lige fra fødslen, hele livet igennem og lige til sin død, befinder mennesket sig i fare; derfor gælder det om at gardere sig.

Fra gammel tid har færingerne været meget omhyggelige med placering af deres kirkebygninger. Stort set har kirken altid været placeret nede ved stranden. Den skulle være det første, man så, når man kom til bygden og det sidste, man tabte af syne, når man drog derfra igen. De gamles tænkemåde var, at så længe man kunne skimte kirken, så længe befandt man sig indenfor dens velsignelse og beskyttelse.²

Der har tidligere været nævnt, at der blev passet særligt godt på det udbøbte barn, og at det ikke kom uden for hjemmets dør, førend det skulle bæres hen til kirken for at blive døbt. Først da turde man slippe barnet af syne, fordi det ved dåben kom ind under Guds varetægt.³

Det var også først ved dåben, barnet fik sit navn.⁴ Det blev holdt hemmeligt, ikke engang præsten fik det at vide i forvejen. I kirken fik han så en seddel med barnets navn, og dér blev det for første gang, ved dåben, nævnt højt.

Det udbøbte barn var i særlig grad udsat for angreb fra Djævelens side, derfor sørgede man også for, at lade børnene døbe hurtigst muligt, så de kunne få et kristent navn.

En kvinde, der havde født, blev anset for at være uren. Hun måtte derfor ikke besøge nogen, før end hun havde været med til en særlig kirkegang. Skikken med kirkegangskoner har holdt sig langt ind i vort århundrede.⁵

Kvinden skulle efter barnefødselen, ledsaget af en eller to gifte koner, indfinde sig i våbenhuset i god tid før gudstjenesten. Her holdt så præsten en kort tale for hende og mindede hende om det ansvar, der påhvilede hende med hensyn til barnets opdragelse. Derefter bad han en bøn for hende og tog hende så ved armen og førte hende ind i kirken.⁶

De gamle gik ikke ud om morgenen, før end de havde spist. Gik de fastende ud, kunne der let ske dem noget ondt. De troede

nemlig, at der i morgenluften svævede meget uforklarligt, som man skulle tage sig i agt for, så der ikke hændte dem noget. De fremsagde også gerne en kort bøn, og gjorde korsets tegn, inden de gik ud.⁷

Alt det dulgte og ufattelige, som man følte sig omgivet af, var blandt mange andre emner noget, man talte om de lange vinteraftener. Der fandtes gerne nogen, der var dygtig til at fortælle, og som kunne berette om den myldrende skare af overnaturlige fænomener, som fandtes i naturen, høje, kløfter, hamre, elve og i luften, så tilhørerne ligefrem blev betaget og kunne gyse, græde og også le, alt efter hvad der blev fortalt. Dette var en del af selve livet, og var sådan set også med til at give livet et rigt indehold. Men dette gjorde livet samtidig meget farligt, derfor måtte man gardere sig og tage Gud med i alt, både ude og inde til enhver tid.⁸

Der hvilede en alvor over mennesker dengang. Den barske natur og klima, der var mægtigere end mennesket og en stadig trussel for det, bevirkede dette. Om sommeren var der en pause i naturen. Brændingen, fossene og stormen hvilede, og det gjorde sindene også, men der herskede en tavshed over det hele.

Når kvinderne gik ud for at malke i den lyse sommertid, sang de ikke på deres tur. Heller ikke de unge, der tog sig en tur ud i naturen, sang. Og børnene, der legede ude, måtte heller ikke synge. Alvor og tavshed hvilede over alt og alle. At synge ude i det fri betød ulykke.⁹ Jeg kender ældre mennesker, der tog sig i at le, og sagde: "Jesus! tilgiv mig, det er forkert af mig at le."

Endnu i dag er det tradition på Færøerne, at når en død bæres ud, lægger alle de tilstedeværende hånden på den døde, eller på kisten eventuelt på graven.¹⁰ Dette går helt tilbage til en tid, hvor man troede, at et lig begyndte at bløde, når den person, der havde været årsag til vedkommende menneskes død, lagde hånden på den døde.¹¹ Og som et bevis på, at man ikke havde noget udestående med den afdøde, lagde man hånden på ham.¹²

Troen, på at bestemte fugle varslede om ulykke og død har levet langt ind i vort århundrede på Færøerne.¹³

Viste svalen sig for et menneske, var det for at varsle om

ulykke, og vedkommende, der havde set den, var sikker på, at en af familiens nærmeste ville dø.¹⁴

Endnu findes der mennesker, der tror på kragen som sikker ulykkesbudbærer.¹⁵ Fløj den over huset og blev set af dem indefra, varslede den om en nær forestående død. Jeg husker tydeligt ældre mennesker, der tabte humøret og blev ligefrem tungsindige, hvis 'de så en krage flyve over deres hus.

Troen på, at man kunne se en person eller sig selv i "hamferð" har været meget udbredt på Færøerne.¹⁶

Det vil sige, at man så et fraværende menneskets skikkelse (eller sin egen dobbeltgænger). Sådan et syn ansås for at være et varsel om den fraværendes død(eller sin egen) inden årets udgang.¹⁷

Vi har i det færøske sprog to ord som kaldes for "sólarrangt" og "sólarrætt", d.v.s. iflg. Føroysk-Donsk Orðabók "modsat solretningen" og "med solen".¹⁸

At noget foregik "sólarrangt" modsat solretningen ansås for at bringe uheld med sig. Det var derfor i visse situationer af stor betydning, at man sørgede for, at det, man foretog sig, blev udført med solen.

Når f.eks. en ny båd for første gang kom i søen, tog man en åre og lagde den ud i bagbordsside og roede med den, indtil båden havde drejet rundt tre gange "sólarrætt" med solen. Dermed var den taget i brug i den treenige guds navn, og lykken ville derfor følge den.¹⁹

Ikke i alle bygder fandtes der kirkegård, som tidligere nævnt, og derfor blev man nødt til at transportere kisten til nærmeste kirkegård. Skete dette med åben båd, som var ganske almindeligt, foretog man samme ceremonier, som nævnt ovenfor, idet det blev betragtet som et sidste farvel i Faderens og Sønnens og Helligåndens navn.²⁰

Ved begravelser brugte man også enkelte steder at bære kisten omkring kirken "sólarrætt" med solen tre gange.²¹ Et andet eksempel på det samme er, at den færøske nationaldans, ringdansen, bliver danset med solen.²²

I en tid, hvor telekommunikation ikke var en teknisk mulig-

hed, levede troen på varsler, hvor man ad supranaturalistisk vej fik oplysninger om noget, der var ved at ske, eller som ville ske i nær fremtid. Slige varsler har været meget varierende i form og indhold, men fælles for alle var det, at de varslede om ulykker af forskellig slags, som f.eks. hvis en mand var faldet over bord eller faldet i bjergene, eller om et skibsforslis o.s.v..²³

Også supranaturalistiske væsener som spøgelse (gengangere) troede man på.

Disse var personer, som havde levet et biologisk liv, men som efter døden på en eller anden måde ikke havde fået fred. Disse væsener kunne vise sig i forskellige skikkelser og for det meste i mørke, og gerne var det profylaktiske varsler, de bebudede.²⁴

Drømme har også spillet en stor rolle i mange menneskers liv og gør det stadig.²⁵ Man kan måske dele dem op i kategorier:

- A. Drømme, som varsler om ulykker - også samtidig med at den sker.
- B. Profylaktiske drømme, så den drømmende kan påvirke begivenheden.
- C. De drømme som vi eventuelt kunne kalde for symbolske. F.eks. betød ekskrement stor fiskefangst eller penge.

Supranaturalismen havde stor indflydelse på færingernes daglige adfærd og arbejde både inde og ude, både på land og sø. Færøernes isolation fra omverdenen, øernes vældige natur og det ensomme liv i stadig kamp for at overleve, har uden tvivl været med til at skabe disse spændinger i sjælelivet, der medførte en supranaturalisme, som var et naturligt indslag i færingernes kristendomsforståelse.²⁵

4. KONKLUSION:

Der skal, ud fra de tre foregående punkter i dette afsnit, gøres et forsøg på at fastslå, hvilken kristendomsforståelse færingers havde omkring det tidspunkt, vækkelsesbevægelserne begyndte at gøre sig gældende i samfundet.

Under punkt 1 er der en hel del postiller, som er nævnte, ligesom der er gjort et forsøg på at give en analyse af de prædikensamlinger, som mest har været anvendt. Hvilken af disse, der har været mest læst og hvilken der har haft størst indflydelse på færingernes kristendomsforståelse, er der ingen tvivl om.

Både Lucas Debes i 1673¹, J.Chr. Svabo i 1783² og J. Landt i 1800³ nævner i deres bøger Brochmands postil, som næsten den eneste, der bliver læst. I følge oversigten, der er udarbejdet efter kirkesynsprotokollerne for årene 1834-1917 og regnskabsbøgernes inventarlistes, ser vi, at Brochmand figurerer overalt.

Kirke Leksikon For Norden fra 1904 nævner kun Brochmands postil som den, færingers er henvist til at læse foruden andagtsbøger.⁴ Dette er et bevis på, hvor dominerende den har været, selv om vi ved, at man også har læst andre samtidig med Brochmand s.f.eks. Heinrich Müller, Johan Arndt, den pietistiske Peder Saxtorps fastepredikener, der var trykte som tillæg til Brochmand, der manglede disse o.s.v.

Hans Iversen i Kvívík (f.16.12.1886) fortæller, at i hans barndom blev Brochmand læst⁵, og Robert Joensen siger, at Brochmands prædikener var almindelige helt hen imod det 20.årh.⁶

Brochmand var jo som tidligere nævnt en af de betydeligste teologiske skikkelser fra den ortodoksistiske periode. At det har været hans prædikener, frem for alle de andre, der blev læste, som har præget færingers mest, er de fleste enige om. J.Dahl skriver i 1943 om færingernes kærlighed til Brochmands prædikener, der også blev brugt lige ind i vores århundrede. Han skildrer færingernes kamp for at bevare den.⁷

Der var også andre faktorer, der gjorde sig gældende i fær-

øsk åndsliv end Brochmand, og som måske har præget færinger-
nes kristendomsforståelse mere end Brochmands prædikener, nem-
lig Kingos salmer. Dem kunne færinger synge med på, og dem
kunne de udenad. Som tidligere nævnt, var det lige som, de
stærke toner om menneskelivets kår, som Kingo sang om i sine
salmer, særlig fandt genklang hos færinger, der levede deres
hverdag med livet som indsats, og hvis sind netop derfor var
åbent for disse dybe og stærke toner om kristen-og menneske-
livet, der fandtes i salmerne.

I slutningen af forrige århundrede og i begyndelsen af
dette, da man forsøgte at indføre Salmebog for Kirke og Hjem,
førte dette bitre og langvarige debatter med sig.⁸

Også i Præste Foreningens Blad genoptages denne debat, nog-
le år senere, mellem pastor G.Bruun og nogle danske præster,
som havde haft deres virke på Færøerne sidst i det 19.årh. og
først i det 20. årh..

I korthed drejer striden sig om kingosalmebogen. Pastor
Bruun beskylder en del danske præster for at have arbejdet for
at afskaffe kingobogen og for at skabe en ny fromhedstype og
kristendomsforståelse iblandt færinger. Han savner forståelse
fra de danske præsters side for det gamle kirkelige og ånde-
lige liv på øerne.⁹

Også Kirke Leksikon For Norden (1904) berører de danske
præsters ringe forståelse for færøsk kirke-og åndsliv¹⁰, men
langt fra alle danske præster var af samme indstilling og men-
ing, som vi skal vende tilbage til.

Foruden at henvise til kirkesynsprotokollerne og inventar-
listerne i kirkernes regnskabsbøger, skal der også nævnes nog-
le andre konkrete eksempler på, at Kingobogen har været i brug
så langt som ind i vort århundrede.

Robert Joensen fortæller, at omkring år 1900 begyndte man
efterhånden at indføre Psalmebog til brug ved Kirke-og Huus-
andagt.¹¹ Før nævnte Hans Iversen siger, at i Kvívík blev Kingo-
bogen brugt til 1907, da den blev afløst af Salmebog for Kirke
og Hjem. Men mange år fremover blev man ved med hver juleaften
at synge nogle af de gamle kingomelodier.¹²

Sámal Johansen (f.31.10.1899)¹³ beretter, at i hans hjembygd sang man kingosalmer til omkring 1912-13, og at de fleste kunne dem udenad.¹⁴ Mange år fremover blev kingosalmerne benyttede ved begravelser.¹⁵

J.Chr. Poulsen siger, at kingobogen blev brugt til husandagter så sent som i 1919.¹⁶

Carl Hermansen, der var præst på Færøerne fra 6.4.1921 - 19.4.1924¹⁷, senere kirkeminister, skriver meget positivt om det, som han kalder den gamle kingo-kultur, der var levende adskillige steder i hans præstetid på Færøerne. Han siger bl.a. også, "at det var ingen ringe bog-kingo-bogen-....skønt man aldrig kunne synge en salme af Brorson eller Grundtvig, så var Kingo-bogen dog i høj grad anvendelig. Og hvor var de skønne, disse gamle ædle toner".¹⁸

Børge Kielberg præst på Færøerne fra 22.sept.1933-22.juli 1938¹⁹ fortæller, at da han kom til Færøerne, blev Kingo-bogen brugt et enkelt sted i hans embedsdistrikt.²⁰

Så sent som i 1942 fortæller provst Gudmund Bruun, i en artikel om Færøernes kirke, at endnu fandtes de steder hvor man brugte Kingo-bogen, men at den efterhånden de fleste steder var ved at afløses af Roskilde Konvents Salmebog eller det, som han kalder for den nye salmebog.²¹

Brorsons salmer og dels Grundtvigs fik færinger efterhånden kendskab til. Men det var først ved århundredeskiftet, der blev gjort en indsats, gennem konfirmandundervisningen, for at få dem til at slå igennem. Men som det fremgår af de givne eksempler, har Kingo-bogen været sejlivet og dermed også, for at bruge Carl Hermansens udtryk, kingo-kulturen og det, den stod for: Den lutherske ortodoksi, som prægede Kingos salmer, hvor han dvælede ved frelsens objektive kendsgerninger, men samtidig ville vække op til personlig tilegnelse og gudfrygtighed. Han talte, som før nævnt, om den enkeltes frelsesbehov og vendte igen og igen tilbage til dåben og stod urokkelig fast på frelsesåbenbarings objektive grund.

De barske livsvilkår, som færinger levede under, der fik dem til at fornemme hvor lille og hjælpeløst et menneske i virkelig-

heden var, affødte en helt naturlig fatalisme. Færinger hvil-ede i forsynstroen ligesom deres "åndelige fader" Kingo, men de havde trods det grebet det centrale i kristendommen, at Guds Kærlighed er åbenbaret i Jesus Kristus og hans forsoningsværk, og at tilegnelsen af denne er Helligåndens værk.

Erik Pontoppidans katekismusforklaring "Sandhed til Gud-frygtighed" var indført i skolerne og skulle læres udenad til konfirmationen. Den præsenterer som tidligere nævnt det pietistiske kristendomssyn. Den har mere virket oplysende end vækk-ende på Færingerne. Vi ved jo også, at Pontoppidan udelod heller ikke den objektive kristendomsopfattelse. Han byggede sin kate-kismusforklaring op over Luthers lille katekismus og fremstill-ede i hovedtræk den ortodokse lære, skønt hovedvægten i hans for-klaringer ligger på et sjælesørgers plan.

Vi skal huske, at pietismens kristendomssyn blev ikke frem-lagt for færinger som levende forkyndelse, men som lærebog, der skulle læres udenad.

Også den senere Balles lærebog "Lærebog i den evangelisk - kristelige Religion", der kom til at afløse Pontoppidans, fulgte stort set den ortodokse lære. Denne var dog lettere og kortere end den før omtalte og fremhævede især det enkelte menneskes pligter overfor Gud, sig selv og næsten. Heller ikke denne for-måede at lave om på færingers forståelse af kristendommen, så der for alvor kan tales om en ny opfattelse.

Ret typisk for ortodoksien, også på Færøerne, var at dens udøvelse af kristendommen bestod i en meget korrekt kirkelighed og regelmæssig benyttelse af gudstjeneste og altergang. Men orto-doksien havde også en anden side, nemlig supranaturalismen.

Det er et spørgsmål om der i hele taget findes nogen kristen tro dér, hvor der ingen supranaturalisme findes? Og mon ikke det netop var færingernes supranaturalisme, der fik dem til at leve et sligt fromhedsliv, som de senere vækkelsesbevægelser ikke har kunnet præstere, er et spørgsmål?

Næsten al overtro hos færingerne koncentrerede sig om menn-eskelivet og om de magter, både synlige og usynlige, der kan skade det. Men også i N.T. regnes der med magter, der kan skade

menneskelivet. Paulus siger som bekendt i Ef.6,12:"Den kamp, vi skal kæmpe, er ikke mod kød og blod, men mod magterne og myndighederne, mod verdensherskerne i dette mørke, mod ondskabens åndemagter i himmelrummet."

Man kalkulerede med disse enorme magter, men man regnede også med, at der var en endnu stærkere magt til, nemlig den Gud, som havde åbenbaret sig i Jesus Kristus. Og hvis man befaled sig i hans hænder, kunne kun det ske, som var efter hans vilje.

Man lod børnene døbe så hurtigt som muligt, for dermed var de overladt til Guds varetægt. Man gjorde korsets tegn, man indviede enhver ny dag, ethvert nyt arbejde i Faderens og Sønnens og Helligåndens navn, for at det dermed kunne velsignes af ham, som har al magt i himmel og på jord.

At der også tidligere fandtes anden overtro som f.eks trolddom m.m. var ganske vist ikke noget særligt for færingernes ortodoksi, men et interkonfessionelt fænomen.

Den konklusion, vi nødvendigvis må komme til af foranlagde redegørelse og materiale, er, at færingernes kristendomsopfattelse så indlysende har været luthersk ortodoks. Gudsdyrkelsen med sine faste regelmæssige former, den ægte gudsfrygt i det daglige, hvor man frygtede for at bryde Guds hellige bud og dermed blive straffet af ham både her og på den anden side. Og så det supranaturalistiske indslag i kristenlivet. Alt dette, der medførte, at man levede et inderligt fromhedsliv i troen på ham den almægtige, som ville bevare og lede dem, såfremt de gik hans veje og holdt hans bud.

NOTER TIL AFSNIT II pkt.1:

1. Øssursson 1963 s 50
2. Debes,L. 1963 s 138ff.
3. Øssursson 1963 s 60f.
4. Ibid. s 61.
5. Dahl,J. 1943 i F.K. nr.11-12.
6. Danmarks Statistik 1918 s 2f.
7. Ibid.
8. De Danske Kirker 1970 s 194.
Saksun fik egen kirke 1858.
9. Ingen kirkebygning før-end i nyere tid.
10. De Danske kirker 1970 s 207.
Skopun fik egen kirke 1897.
11. Rasmussen,P.M. 1978 s 51f.
12. Debes,L. 1963 s 146.
13. Den Danske Kirkes Historie bd.IV 1959 s 107.
14. Christensen - Göransson 2 1969 s 107.
15. Handbuch der Kirchengeschichte Bd.IV 1979 s 82ff.
16. Luthers Skrifter i Udvalg bd.III 1980 s 340f.
17. Ibid.
18. Handbuch der Kirchengeschichte IV 1979 s 83.
19. Holmquist,Hj.bd.II 1935 s 84.
20. Luthers Skrifter i Udvalg bd.III 1980 s 340ff.
21. Clemen bd.IV 1959 s 321-378.
22. Rasmussen,P.M. Fortegnelse over postiller (utrykt kilde).
Udgaven,der findes i Hestur,er:En Christelig Postille sam-
mendragen af Dr.Morten Luthers Kirke-og Huuspostiller.
(Evangelierne og Epistlerne).Efter Benjamin Lindners tyske
Samling udgiven i ny dansk oversættelse af Jørgen Thisted
1828.

Den anden udgave fra det 19.årh.,der findes i Tórshavn,er
privateje.Det er Huspostille fordansket af Peder Tidemand.
Efter den første udgave af 1564 paany udgivet af Dr.T.S.
Rørdam.1868.

Den sidste er også privateje og regnes for at være ældre

end de foregående udgaver. Bogen er meget defekt og kun en del af den er bevaret.

23. Dahl, J. 1943 i F.K. nr.11-12
Dahl, J. 1944 s 74.
24. Rasmussen, P.M. Fortegnelse over postiller.
25. Glebe-Møller 1980 s 247.
26. Grane, Leif 1980 s 39.
27. Den Danske Kirkes Historie bd.IV 1959 s 70.
28. Ibid. s 110
29. Barnekow 1940 s 140ff.
30. Jacobsen, M.A. 1921 s 10ff.
31. Svabo, J.Chr. 1976 s 266 stk.965.
32. Øssursson 1963 s 47.
33. Landt 1800/1965 s 267.
34. Den Danske Kirkes Historie bd.V 1951 s 113ff.
35. Ibid.
36. Ibid. s 200ff.
37. Den Nordiske Kirkes Historie 1973 s 149.
38. Den Danske Kirkes Historie bd.V 1951 s 200ff.
39. Gejstlig Mødeprotokol 1741 (utrykt kilde).
40. Den Danske Kirkes Historie bd.IV 1959 s 270.
41. Kornerup, Bj. 1979 s 534.
42. Ibid.
43. K.S. 4.Række bd.5 1897-99 s 518.
44. Grane, Leif 1980 s 130ff.
45. Den Danske Kirkes Historie bd.IV 1959 s 285f.
46. Neiiendam, M. 1943 s 28-29.
47. Den Danske Kirkes Historie bd. IV 1959 s 414.
48. Neiiendam, M. 1943 s 28-29.
49. K.S. 4.Række bd.5 1897-99 s.520.
50. Kornerup, Bj. 1979 s 536.
51. Debes, L. 1963 s 146.
52. Svabo, J.Chr. 1976 s 266 stk.965.
53. Landt 1800/1965 s 267.
54. Protokol over kirkesyn på Færøerne 1834-1884.
Protokol over kirkesyn på Færøerne 1884-1917.

- 54f. Inventarliste over kirkerne på Eysturoy.
55. Ministerialbogen (døde).
56. Jansen Billeskov 1981 s 655.
57. Malling 1971 s 383.
58. Schiøler, Gudm. 1951 s 109ff.
59. Jansen Billeskov 1981 s 656.
60. Graversen 1911 s 5.
61. Se Dansk Salmehistorie af A. Malling bd. I-V 1962-1966.
Morgensalmene er følgende:
- 1.dag: Rind nu op i Jesu Navn...
  - 2.dag: Siæl og Hierte, Sind og Sandser...
  - 3.dag: Lyksalig Dag! Som nu...
  - 4.dag: Velkommen Morgenstund, med Guld og Gavn i Mund...
  - 5.dag: Op, op i søde Jesu Navn...
  - 6.dag: Nu rinder Solen op...
  - 7.dag: Vaag op og slæ paa dine Streng...
62. Malling 1962 s 147.
63. Ibid.
64. Ibid.
65. Grane, Leif 1980 s 118f.
66. Den Danske Kirkes Historie bd. IV 1959 s 285f.
67. Malling 1971 s 389.
68. Ibid.
69. Ibid. s 391.
70. Den Danske Kirkes Historie bd. IV 1959 s 431.
71. Rørdam 1889 s 548-550.
72. Ibid.
73. Den Danske Kirkes Historie bd. IV 1959 s 411ff.
74. Ibid.
75. Ibid.
76. Kingo 1699.
77. Malling 1962 s 328.
78. Forfatterens analyse af Kingos salmer er sammenlignet og vurderet ud fra følgende kilder om samme:
- Graversen 1911.
- Andersen, Oskar J. 1934 s 15ff.

- 78f. Schousboe, J. 1941 s 70ff.
 Schiøler, G. 1951 s 109ff.
 Den Danske Kirkes Historie bd.IV 1959 s 413f.
 Kalkar 1907-09 s 209-17.
 Svendsen 1965-68 s 343ff.
79. Malling 1963 s 464.
80. Malling 1964 s 377.
81. Malling 1963 s 464.
82. Koch, L.J. 1979 s 566f.
83. Malling 1963 s 154-55.
84. Ibid.
85. Malling 1962 s 41-42.
86. Ibid. s 149.
87. Ibid. s 183.
88. Ibid. s 258-59.
89. Malling 1966 s 192.
90. Malling 1962 s 175.
91. Blom Svendsen I s 216-220 jf. Malling 1971 s 105.
 P.S. Forfatterens analyse af Brorsons salmedigtning er sammenlignet og vurderet ud fra følgende kilder om samme:
 Koch, L.J. 1918.
 Koch, L.J. 1931.
 Koch, L.J. 1936.
 Koch, L.J. 1945.
 Vilstrup 1952 s 88ff.
 Malling 1971 s 98ff.
92. Neiiendam 1982 s 436f.
93. Malling 1972 s 148.
 Grane, Leif 1980 s 229.
94. Ibid.
95. Hægglund 1975 s 303f.
96. Neiiendam 1982 s 438.
97. Pontoppidan 1959 s 7f.
98. Ibid. s 10.
1. Ibid. s 11.
2. Den Danske Kirkes Historie bd.V 1951 s 181-82.

3. Pontoppidan 1959 s 107 spørgsmål 382.
4. Ibid. s 108 " 383.
5. Ibid. s 108 " 385.
6. Ibid. s 109 " 387.
7. Ibid. s 110 " 394.
8. Ibid. s 147 " 521.
9. Ibid. s 148 " 525.
10. Ibid. s 136 " 486-88.
11. Ibid. s 137 " 489.
12. Ibid. s 187-88 " 675.
13. Ibid. s 189 " 680.
14. Ibid. s 189 " 682.
15. Ibid. s 187 " 674.
16. Ibid. s 192 " 691.
17. Ibid. s 85 " 294.
18. Ibid. s 86 " 295.
19. Ibid. s 86 " 296.
20. Kornerup, Bj. 1980 s 324.
21. Kirke Leksikon For Norden 1904 s 415.
22. Rasmussen, P.M. Fortegnelse over postiller.
23. Kornerup, Bj. 1980 s 325.
24. Neiiendam 1979 s 384f.
25. Den Danske Kirkes Historie bd.V 1951 s 350-494.
Grane, Leif 1980 s 257-62.
26. Balle, N.E. 1791
- 26a. Ibid. s 5, kap.1 § 1.
- 26b. Ibid. s 23, kap.3 § 1.
- 26c. Ibid. s 50f. kap.6 pkt. A.
- 26d. Ibid. s 60f. kap.6 pkt. B.
- 26e. Ibid. s 66f. kap.6 pkt. C.
27. Den Nordiske Kirkes Historie 1973 s 204ff.
28. Lindhardt, P.G. 1982 s 188-193.
29. Ørsted, Børge 1965 s 447ff.
30. Ibid.
31. Rasmussen, P.M. Fortegnelse over postiller.
32. Bugge, K.E. 1980 s 318-327.

33. Häggglund 1975 s 345f.
Malling 1971 s 221f.
Kirke Leksikon For Norden 1904 s 269ff.
Den Nordiske Kirkes Historie 1973 s 213ff.

NOTER TIL AFSNIT II pkt.2:

1. Joensen,R. 1974 s 87.
2. Ibid. s 87-88.
3. Ibid. s 54-60.
4. Poulsen,J.Chr. 1937 s 6.
5. Mohr,J. 1974 s 109.
6. Øssursson 1963 s 57.
7. Sørensen 1862 s 336.
8. Jacobsen,Ole 1975 s 202.
9. Petersen, Marie Eide 1975 s 28.
10. Sørensen,H.J.J. 1862 s 337.
11. Johansen,S. 1970 s 186.
Petersen, Marie Eide 1975 s 27.
12. Kielberg 1946 i F.K. nr.4.
13. Poulsen,J.Chr. 1947 s 116-17.
14. Rasmussen,Rasmus 1949 s 155.
15. Ibid.
16. Hermansen 1967 s 61.
17. Rasmussen,Rasmus 1949 s 157.
18. Petersen, Marie Eide 1975 s 28.
19. Rasmussen,Rasmus 1949 s 155.
20. Ibid.
21. Johansen,S. 1970 s 187.
22. Kielberg 1946 i F,K. nr.6.
23. F.K. 1892 nr.1.
24. Sørensen,H.J.J. 1862 s 336
25. Malling 1962 s 484.
26. Poulsen,J.Chr. 1947 s 120.
27. Malling 1964 s 211.

28. Poulsen, J. Chr. 1947 s 121.
29. Petersen, Marie Eide 1975 s 29.
30. Poulsen, J. Chr. 1947 s 122.
31. Malling 1978 s 114.
32. F.K. 1895 nr.3.
33. Poulsen, J. Chr. 1947 s 122.
34. Mohr, J. 1974 s 127.
35. Rasmussen, P.M. 1978 s 80.
36. Hammershaimb 1891 s XXXIX
37. Iversen, Hans 1975 s 34.
38. Hansen, J.M.Skylv 1967 s 4.
39. Ibid. s 12.
40. Ibid. s 24.
- 40a. Johannesen, M. 1944 s 7.
41. Kielberg 1946 i F.K.nr.10.
42. Petersen, Marie Eide 1975 s 30.
43. 1961 s 67-68.
44. Rasmussen, Rasmus 1949 s 158-59.
Poulsen, J. Chr. 1947 s 113-14.
45. Petersen, Marie Eide 1975 s 30.
46. Hvad giftermål og bryllup angår henvises især til flg.:
Joensen, J.P. 1980 s 190ff.
Kielberg 1946 s 132ff.
Sørensen, Th. 1913 s 59ff.
Hammershaimb 1891 s 404f.
47. Fuglaframi 1901 nr.22.
48. Rasmussen, Rasmus 1949 s 100.
49. Ibid. s 106.
50. Kielberg 1946 s 134.
51. Iversen, Hans 1975 s 33.
52. Vísur til 1966.
53. Rasmussen, Rasmus 1949 s 108-09.
54. Sørensen, H.J.J. 1862 s 341.
55. Mohr, J. 1974 s 128-29.
56. Malling 1966 s 283.
57. Malling 1963 s 382f.

58. Malling 1964 s 196.

59. Iversen, Hans 1975 s 33.

Petersen, Marie Eide 1975 s 27f.

Jeg har valgt at følge Hans Iversens (Kvívík 1886-1984) fremstilling, da den stemmer i overens med det, som mine forfædre har fortalt mig. Det har varieret sted fra sted, hvilke salmer, der har været sunget, men det viser sig at være de citerede, der går igen de fleste steder, om ikke direkte i den rækkefølge, man har brugt dem i det præstegæld, hvor jeg selv er født og opvokset.

60. Malling 1964 s 7f.

61. Ibid. s 376f.

62. Malling 1962 s 121f.

63. Iversen, Hans 1975 s 33.

NOTER TIL AFSNIT II pkt.3:

1. Dahl, J. 1935 s 5.

2. Kielberg 1946 i F.K. nr.4.

3.

4. Kielberg 1946 i F.K. nr.7-8.

5. Petersen, Marie Eide 1975 s 27.

6.

7. Ibid. s 267.

8. Ibid. s 282f.

9. Rasmussen, Rasmus 1949 s 161.

10. Kielberg 1946 s 146.

11.

12. Rasmussen, R.K. 1959 s 115.

13.

14. Ibid.

Matras, Chr. 1924 s 182.

15.

16. Rasmussen, R.K. 1959 s 118.

17.

- 18.
19. Poulsen, J. Chr. 1947 s 113.
     Mohr, J. 1974 s 129.
     Petersen, Marie Eide 1975 s 28.
20. Johansen, S. 1970 s 184.
- 21.
22. Rønne, J. Falk 1900 s 125.
23. Joensen, J. P. 1975 s 141.
24. Ibid. s 141ff.
25. Hvad færingernes supranaturalisme iøvrigt angår, er denne behandlet bl.a. i følgende litteratur, som der henvises til som supplement til den orientering, der er givet:
     Matras, Chr. 1924 s 177ff.
     Dahl, Adolf 1931 s 46ff.
- Rasmussen, R. K. 1959.
- Joensen, J. P. 1975.
- Joensen, J. P. 1981.

NOTER TIL AFSNIT II pkt.4:

1. Debes, L. 1963 s 146.
2. Svabo 1976 s 266 stk. 965.
3. Landt 1965 s 267.
4. Kirke Leksikon For Norden 1904 s 150.
5. Iversen, Hans 1975 s 33.
6. Joensen, R. 1974 s 82-83.
7. Dahl, J. 1943 s 3.
8. Da det ville optage alt for megen plads, at skildre denne debat, henvises nedenfor til hvor og hvornår denne har fundet sted:
     F.K. 1899 nr. 11 s. 3-4.
     F.T. 1899 nr. 22 s 2-3.
     F.K. 1899 nr. 12 s 3-4.
     F.T. 1899 nr. 23 s 2.

- 8f.F.T. 1899 nr. 24 s 1-2.
 F.K. 1900 nr.2 s 5-8.
 F.K. 1900 nr.3 s 2-3.
 F.K. 1900 nr.10 s 6-8.
 F.T. 1900 nr.19 s 2.
 F.T. 1900 nr.24 s 1.
 F.T. 1901 nr.1 s 2.
 F.T. 1901 nr.2 s 2-3.
 F.K. 1901 nr.4 s 3-4.
 F.K. 1902 nr.9 s 3.
 F.T. 1901 nr.4 s 2-3.
9. Det ville være en afhandling for sig, blot det. at skildre striden omkring kingosalmebogen; for interesserede henvises til den debat, der fandt sted i Præste Foreningens Blad:
- P.F.B. 1923, 23.nov. nr.47 s 559f.
 P.F.B. 1923, 7.dec. nr.49 s 582f.
 P.F.B. 1923, 28.dec. nr.52 s 617f.
 P.F.B. 1924, 4.jan. nr. 1 s 8f.
 P.F.B. 1924, 18.apr. nr.16 s 187f.
 P.F.B. 1924, 4.juli nr.27 s 317f.
 P.F.B. 1924, 25.juli nr.30 s 353f.
 P.F.B. 1924, 1.aug. nr.31 s 361f.
 P.F.B. 1924, 8.aug. nr.32 s 380f.
 P.F.B. 1924, 5.sept.nr.36 s 427f.
 P.F.B. 1924, 26.sept.nr.39 s 465f.
 P.F.B. 1924, 17.okt. nr.42 s 497f.
10. Kirke Leksikon For Norden 1904 s 150.
 11. Joensen, R. 1974 s 87.
 12. Iversen, Hans 1975 s 33.
 13. Lærarafólk í Føroyum 1870-1976. 1976 s 149.
 14. Johansen, S. 1970 s 182.
 15. Ibid. s 183.
 16. Poulsen, J.Chr. 1947 s 115.
 17. Øssursson 1963 s 52.
 18. Hermansen 1967 s 63.

19. Øssursson 1963 s 41-42.
20. Kielberg 1946 s 153.
21. Bruun, G. 1942 s 677.

A F S N I T III.VÆKKELSESBEVÆGELSERNE - RESPEKTIVE PLYMOUTHBRØDRENE OGINDRE MISSION.A. P L Y M O U T H B R Ø D R E N E1. HISTORISK BAGGRUND:

Baggrunden for de Plymouthbrødre, der kom til at virke på Færøerne, er at finde i "The Plymouth Brethren" en sekt, som også blev kaldt for "Darbyismen".¹ Disse havde i slutningen af 1820-erne samlet sig i opposition mod den anglikanske kirke og regnes for at være de radikaleste independenter blandt de engelske dissenters.² H.W.Soltau³, født i Plymouth 1805 og død i Barnstaple 1875 siger, at baggrunden for dette fænomen, som nævnes "brødrene", er en mærkværdig vækkelse, der fandt sted blandt Guds børn i 1828.⁴ De kom sammen for at ransage Guds ord og opdagede derved sandheden med hensyn til Jesu Kristi komme og til Guds menighed. De vragede alle traditioner og læste Bibelen uden kommentar. Mange af dem, siger han, der var med fra starten, var mænd, med en god position i samfundet, s.f. eks. præster, sagførere, læger, lærere o.s.v.⁵

Den mest indflydelsesrige person indenfor fænomenet "brødrene" var uden tvivl John Nelson Darby.⁶ Han var søn af en aristokrat familie og blev født i London 18.nov.1800 og døde i Bournemouth 29.apr.1882.⁷ Han har sandsynligvis været en begavelse, der har forstået at udnytte sine evner også på det organisatoriske område. Allerede som 19-årig aflagde han juridisk examen.⁸

Imidlertid er Darby blevet omvendt og giver sig til at læse teologi og bliver efter ganske kort tid ordineret som præst i den anglikanske kirke, nemlig 1826. Allerede i 1828 trådte Darby ud af den anglikanske kirke og blev evangelist på egen hånd. Senere blev han "Plymouthbrødrenes" fører.⁹ Den officielle kirke har nok været for stiv for Darby, derfor søgte han sammen med

andre ligesindede, og sammen holdt de møder med brødsbrydelse m.m. og som i længden ikke kunne føre til andet end et brud med den anglikanske kirke for hans vedkommende.¹⁰

Det første møde, på hvilket "brødrene" praktiserede brødsbrydelse, fandt sted i Dublin i Irland. De, der deltog i dette møde var, Lord Congleton, A.N.Groves, J.N. Darby, J.G.Bellet, Dr. Cronin, Francis Hutchenson og W.J.Stokes, d.v.s. ialt syv personer. Dette brødbrydelsesmøde fandt sted i et lejet lokale i Aungier Street i Dublin.¹¹

Det viste sig også meget snart til at føre til et afgørende brud med statskirken, da Darby begyndte at gøre sin indflydelse gældende indenfor "brødrene", og efter ganske kort tid blev denne bevægelses fører, som han også uden tvivl var vel egnet til.¹² Han formåede også at udøve en ret betydelig og omfangsrig indflydelse, ikke blot i sit eget hjemland, men langt ud over landets grænser både gennem sin omfattende litterære virksomhed af både teologiske arbejder, opbyggelsesskrifter, åndelige sange og en udbredt korrespondance samt gennem sine mange missionsrejser bl.a. til De Forenede Stater, Canada, New Zeeland, Tyskland, Schweiz m.m.¹³

2. PLYMOUTHBRØDRENE'S DOKTRIN:

"Brødrene" opfatter kirken som et usynligt samfund.¹⁴ De samles til fælles opbyggelse med skriftudlægning og fri bøn og gør ikke brug af ordinerede præster, d.v.s. det er en typisk lægmandsbevægelse.¹⁵ Nadveren eller brødets brydelse, som de kalder den, opfattes som et mindemåltid og afholdes engang om ugen, nemlig hver søndag.¹⁶

Dåben har været et punkt, som man har været uenig om. Nogle steder har man holdt på barnedåben, medens man til gengæld andre steder stærkt har betonet de troendes dåb ved neddykning. De anser ikke dåben for at være nødvendig til salighed. Plymouthbrødrene har ingen bekendelsesskrifter, men holder sig udelukkende til Bibelen.¹⁷

I begyndelsen prøvede "brødrene" at praktisere den kristen-

dom, der tales om i Acta 2:44 om alle de troende, der holdt sammen og havde alle ting fælles. Newton fortæller om disse forhold, sådan som de var i starten.¹⁸ Forvisningen om Herrens genkomst spiller også en fremtrædende rolle i deres forkyndelse.¹⁹ Iøvrigt står de dogmatisk væsentlig på calvinsk grund.²⁰ Der opretholdtes streng kirketugt. Bevægelsen blev efterhånden splittet i flere grupper og har numerisk aldrig været særlig stærk, selv om den findes både i U.S.A. og flere europæiske lande.

3. "BAPTISTERNE" PÅ FÆRØERNE:

Den almindelige betegnelse, som bliver brugt om Plymouthbrødrene på Færøerne er "Baptister". Denne betegnelse bryder bevægelsens tilhængere sig ikke om. Jens av Reyni siger, at det er et øgenavn, som præsterne har givet dem.²¹ Men den danske baptistpræst Gotfred Petersen, der besøgte Færøerne i år 1900, fandt dog ikke denne betegnelse upræcis. Han skriver i sin rejseskildring om brødrebevægelsen på Færøerne, at de bliver kaldt for baptister og er det jo i virkeligheden også.²² Thorstein Petersen siger ganske klart, så det ikke skal være noget at tage fejl af, i en færøsk avis, at brødrebevægelsen på Færøerne ønsker at arbejde under betegnelsen "Brødremenigheden".²³ Dette opponerer imidlertid indremissionær Clement Eliassen imod i en artikel, hvor han siger, at denne betegnelse ønsker "baptisterne" kun at bruge, fordi de derved vil alludere til Brødremenigheden i Christiansfeldt, hvis husandagtskalender er kendt over alt på Færøerne.²⁴ Tidligere var der mange på Færøerne, der delte denne hans opfattelse. Der findes iøvrigt flere af de færøske Plymouthbrødre, der siger, at de egentlig ikke har noget navn. Dette ville stride mod deres synspunkter, da det at have et navn ville være et skridt i retning af en kirkedannelse, og det vil man undgå.

En af de ledende skikkelser indenfor bevægelsen i nyere tid, Petur Háberg siger, at det er af uvidenhed, at bevægelsen er blevet kaldt for "baptister". Det må være en eller anden bedrevidende præst, der på grund af dåben, har givet bevægelsen dette

navn, mener han.²⁵ Skønt vi ganske vist ikke vil have det til et proprium, kan vi bedre lide betegnelsen "brødrene" eller "Brødremenigheden". Et eller andet navn skal da disse specielle mennesker og menigheder have, siger Petur Háberg. Han citerer også Jesu ord "I er alle brødre" som begrundelse for sin påstand og konkluderer så, at enhver, der er genfødt ved troen på Jesus Kristus, er en broder, uanset hvor han står.²⁶

4. PLYMOUTHBRØDRENE PIONER PÅ FÆRØERNE

William Gibson Sloan blev Plymouthbrødrenes første repræsentant på Færøerne. Han blev født i Dalry i Ayrshire i Vestskotland den 4. september 1838, søn af bager Nathanael Sloan og hustru Elisabeth f. Orr.²⁷ Som 23 årig kom W. G. Sloan i forbindelse med en af de åndelige bevægelser, som i disse år gik hen over England og Skotland.²⁸ Han nedlagde nu sit arbejde i en forretning, hvor der blev solgt spiritus og påbegyndte noget senere at arbejde for "The Book-and Tract Society of Scotland".²⁹ I dette sit arbejde kom han til at rejse en del, blandt andet til Orkney og Shetlandsøerne. Han var også med til at stifte menigheden i forsamlingshuset "Ebenezer" i Lerwick. Det var også der, han lærte lidt om færøske forhold. Der fortælles, at beboere fra Shetlandsøerne havde været på hvalfangst på Grønland, og på vej hjem skulle hvalbåden afsætte besætningen fra Shetlandsøerne, men kaptajnen tog fejl af Shetlandsøerne og Færøerne. Således gik det til, at disse mænd kom til at opholde sig på Færøerne til der blev skibslejlighed hjem til Shetlandsøerne. Det var iøvrigt også i disse år, at mange skibe fra Shetlandsøerne lagde ind til Færøerne for at få vand og købe brændevin, som på det tidspunkt var billigt på Færøerne. Også fra disse fik W. G. Sloan oplysninger om Færøerne.³⁰

Medens han befandt sig i Lerwick, skrev han således i sin dagbog, dateret 28. maj 1865: "Jeg har i mine tanker været meget optaget af forholdene på Færøerne. Jeg har hørt, at dér bor omkring 8000 mennesker, og at ca. 700 shetlandsbeboere fisker dér hele sommeren, også franskmænd og englændere kommer der, så

omtrent 1000 udlændinge sætter ind til Færøerne hvert år. Jeg forstår, at der fremdeles ikke findes nogen missionærvirksomhed sted på øerne og at der kun er få lutherske præster til disse mennesker..... Jeg føler mig drevet og villig til at optage et arbejde dér i Guds navn og med hans styrke, og jeg er overbevist om, at mit arbejde ikke skal være forgæves i Herren. Jeg føler mig hjælpeløs over for dette vigtige skridt, når jeg tænker på mig selv, men stærk i Herren og hans vældes kraft. Sender Herren mig dér, tror jeg, at jeg ikke bliver sendt forgæves. Årsagen til og mit ønske om at rejse derhen og give afkald på det arbejdsområde, jeg nu har, ligger i dette, jeg tror: Guds herlighed og sjælenes frelse! Færøerne har behov for en missionær, der er rede til at forkynde hele Guds råd, og jeg ønsker at være fri for alle menneskelige inaskrænkninger hvad angår min tro på Gud og hans sandhed. Lede mig Herren med sin Ånd, der aldrig tager fejl. Faderens, Sønnens og Hellig Åndens nåde være med min ånd i dette dyre foretagende. Så afgør jeg da med Herrens hjælp at drage til Færøerne for at prædike Jesus. Amen".³¹

Efter denne hans beslutning, som han havde taget, blev der kort tid efter skibslejlighed til Færøerne med et skib fra øen Papa Stour.

5. BEVÆGELSENS MISSIONSINDSAT:

Det eneste W. G. Sloan medbragte, da han i 1865 kom til Færøerne, var nogle danske bibler, en engelsk-dansk ordbog samt en anbefaling fra en købmand på Shetlandsøerne til sysselmanden i Tórshavn, H. C. Müller.³² Alt var fremmed for ham, og sproget kunne han ikke. Han forsøgte derfor at klare sig med sin medbragte ordbog. I starten boede han hos madam Olsen, det senere Hotel Djurhuus. Ellers boede han for det meste hos H. N. Jacobsen.³³ Jens av Reyni beretter om, at det var meget vanskeligt for W. G. Sloan at få indpas blandt befolkningen, da den betragtede ham som en, der kom med en ny lære. Han siger endvidere, at præsterne stemplede ham som falsk lærer, men at det kun er historien, som gentager sig, da det altid ned gennem tiderne

har været de religiøse ledere, der har hindret Guds ords fremgang.³⁴ Mostanden mod missionær W. G. Sloan gav sig også udtryk på den måde at der mange steder var helt umuligt for ham at få logi, da han var på omrejse. Mange gange skete det de første år, at han efter at være ankommet til en bygd gennemblødt efter en lang tur måtte gå fra dør til dør uden at få noget logi og blev derfor nødt til i mørke og kulde at fortsætte til næste bygd.³⁵ Dette stemmer også godt i overens med det, som J. Chr. Poulsen siger i sin historie om Hestbygd. Han fortæller, at der i bygden var gæstfriheden meget stor lige som overalt på Færøerne. Men engang var det lige ved at ske, at man nægtede en fremmed husly, og det var nemlig missionær W. G. Sloan. Rygtet gik om, at han var baptist, og han blev derfor betragtet for at være falsk lærer.³⁶ Poulsen fortæller endvidere, at der i bygden boede en gammel kone, Rakul í Nýggjustovu, der lå syg, men som af nysgerrighed var stået op for at se denne fremmede gæst, og i det han passerede hendes hus, hørte hun ham sige: "I Jesu navn kom jeg her, og i Jesu navn drager jeg afsted igen". Dette kunne denne gamle kone ikke stå for, gik derfor ud og tilbød ham logi.³⁷

Missionær W. G. Sloan's indsats var stort set ret beskegen i starten både på grund af, at han var uønsket samt på grund af sprogvanskeligheder. Det fortælles, at han havde en meget smuk sangstemme, som han gjorde flittigt brug af og fik på den måde folk til at standse op og lytte til det budskab, han kom med. Han var en børnenes ven, gav dem slik og talte venligt med dem, lagde hånden på deres hoved og sagde: "Tro på Jesus".³⁸ Det var nye toner, færinger fik at høre på gadehjørner o.a. steder, da W. G. Sloan sang disse fremmedartede, ukendte sange og melodier s.f.eks. "Kom, kom til Jesus, kom til Jesus just nu"³⁹ eller: "Sig mig den gamle sandhed, sig mig den gamle sandhed, sig mig den gamle sandhed, at Jesus elsker mig".⁴⁰

Den første prædiken, W. G. Sloan holdt på Færøerne, findes nedskrevet. Den blev holdt på det sted, som nu kaldes for Konga-brúgvín. Den er ganske vist præget af manglende sprogkundskaber, men viser klart, hvordan hans prædikenstil har været, samt at hans forkyndelse lå på et helt andet plan end det, som færinger

var vant til at høre, ligesom den også rent dogmatisk afveg fra folkekirkens: "Min elsket vens. Jeg vilde være fornøjet at tale at I om Jesus. Jeg, en fattig synder har været ledet at tro på Jesus og elske Jesus, og jeg ønsker enhver at gøre det samme. Vi er ikke født Christne. Daab gør ikke Børn at Christene. Forene med den Kirke vil ikke frelse os. Jesus taler: I must være født igjen. En Christen er én, der er født af den Hellig Aand. Den helliges Aand efter en nye hjerte leder ham at elske den Herres dag og at være venlige og gode til alle. Nogle folks tanke som de ere Christne, hvis de tilhøre at den Kirke. Der er falsk at er en Satans Løgn at bedrage dem og lede dem at Helvede..... Gud taler: Være ikke bedragelig, Gud er ikke bespøtte, hvad som helst en mand besaaer, skal han høste. Han besaaer af den Kjød skal den Kjød høste fordervelis, men han som besaaer at de Aand, evigt Liv. Min elsket Vens tro visseligen i Jesu blod at rense bort enhver plet og da vil I hade al ond og søge tjene Jesus enhver dag"⁴¹

De første år opholdt W. G. Sloan sig kun periodevis på Færøerne og rejste derfor frem og tilbage, men allerede først i 70'erne bosatte han sig i Tórshavn.⁴²

Med tiden ser det ud til, at W. G. Sloan, denne stilfærdige og rare mand, som han uden tvivl var, blev accepteret af befolkningen, selv om han ingen tilhængere havde vundet. Og endnu var der ingen, der havde ladet sig døbe igen, så måske var han trods alt ikke så farlig, som man havde regnet med. I hver fald var han med årene blevet en del af befolkningen.⁴³

6. MEMORABILIER I PLYMOUTHBRØDRENE'S HISTORIE:

Årene 1879-80 kan i sandhed kaldes for mærkeår i Plymouthbrødrenes virke på Færøerne. Selv om W. G. Sloan endnu ikke havde set noget synligt tegn på frugt af sit virke gennem 14 år, bliver opførelsen af et forsamlingshus påbegyndt i 1879 ved Tinghúsvegin i Tórshavn, det som man kom til at kalde for "Sloan's salur".⁴⁴

"Den første færing tager imod evangeliet, således som Sloan

forkynder det"⁴⁵ Dette skete i 1880 og var Andreas Isaksen, også kaldt "Dia í Geil". Han var fra fødslen af krøbling. Tidlig søndag morgen den 31. oktober s.å. lod han sig døbe ved Eystaruvág i Tórshavn af en ung skotlænder ved navn A. P. Macdonald, der i en periode virkede på Færøerne som W. G. Sloan's medhjælper.⁴⁶ W. G. Sloan var ikke selv til stede i Tórshavn, da der, som de udtrykte det, "for første gang blev udført troendes dåb på Færøerne". Forbitrelsen over dette var grænseløs blandt den færøske befolkning. Endnu to andre tog skridtet og lod sig døbe. Det var Jóhann við Sjógv i Kollafjørður og hans forlovede Katrina. De blev døbt i Hoydalsá.⁴⁷

Allerede søndag den 28. november 1880 kunne Plymouthbrødrene tage det nye forsamlingshus ved Tinghúsvegin i Tórshavn "Sloans Sal" i brug. Ved dette morgenmøde, hvor man havde brødsbrydelse, var tre mennesker mødt op foruden W. G. Sloan, nemlig før omtalte Andreas Isaksen og så hans søster Elspa í Geil, som på det tidspunkt var blevet "troende" og Hans Joensen, der var blevet grebet af Brødrenes forkyndelse i Fraserburg i Skotland. De to sidstnævnte blev døbt i dåbsbassinet i forsamlingshuset ved Tinghúsvegin 1. eller 2. december s.å.⁴⁸

Disse fire ovenfor nævnte personer kom nu regelmæssigt sammen til møde og brødsbrydelse, ligesom man også på nuværende tidspunkt startede et søndagsskolearbejde. Missionær W. G. Sloan ægtede før nævnte Elspu í Geil den 11. oktober 1881.⁴⁹

Den kendte islandske præst og ungdomsleder Fríðrik Fríðriksson, der i sine unge år var ked af livet og derfor forlod Island med skib, med planer om at tage sit eget liv, men ankom til Færøerne i 1892, fortæller om sit møde med Plymouthbrødrene på Færøerne i sin "livssaga"⁵⁰

Fríðrik Fríðriksson kendte kun et eneste menneske på Færøerne, og det var en "baptistmissionær", der stammede fra Skotland, men som havde bosat sig på Færøerne, nemlig W. G. Sloan. Det var medens Fríðrid Fríðriksson gik i latinskolen, at W. G. Sloan havde opholdt sig i Reykjavík et stykke tid for at afholde møder. Ganske tilfældigt havde de truffet hinanden og aftalt indbyrdes, at Fríðrik Fríðriksson skulle undervise W. G. Sloan i

islandsk en time hver dag, medens han opholdt sig deroppe. Selv om han ikke var der så længe, nåede de imidlertid at blive gode venner.⁵¹

Fríðrik Fríðriksson opsøgte nu W. G. Sloan i Tórshavn og havde i sinde at fortælle ham, hvorledes det stod til med ham åndeligt. Han mødte missionær W. G. Sloan i døren på vej til et møde og fulgtes med ham derhen. Mødesalen betegner Fríðrik Fríðriksson som lille og hyggelig, hvor der var en del mennesker samlede. Mødet blev indledt med sangen "Hvilken Ven vi har i Jesus, Alt han ved og alt formår, Tungest Byrde han os letter, Når til ham i Bøn vi går". Aftenes taler var en skotsk "baptistprædikant" senere en kendt evangelist, Alexander Mitchell. Fríðrik Fríðriksson, der befandt sig i en sjælelig krise på det tidspunkt oplevede, at det der foregik på nævnte møde blev balsam for hans sjæl.⁵²

Fríðrik Fríðriksson skildrer Alexander Mitchell som en stor taler i forhold til W. G. Sloan, som mere stilede efter at føre sjæle til Kristus end efter at vinde mennesker for sine særegne meninger og få dem døbt, siger Fríðrik Fríðriksson.⁵³

7. PLYMOUTHBRØDRENE FAR FLERE MISSIONÆRER:

Før omtalte evangelist Alexander Mitchell tager fra 1893 fast bopæl på Færøerne i nogle år for at virke som missionær for Plymouthbrødrene.⁵⁴ I starten rejste han rundt på øerne sammen med W. G. Sloan, som dog ganske kort tid efter rejste med sin familie til Shetland, hvor han var til 1897, da han vendte tilbage til Færøerne for at tage arbejdet op dér igen.⁵⁵

Det var også i disse år, at flere skotske prædikanter gæstede Færøerne som repræsentanter for Plymouthbrødrene, bl.a. den kendte evangelist Alexander Marshall.

Evangelist Alexander Mitchell forlod Færøerne i 1898 og bosatte sig i Skien i Norge, hvor han virkede til sin død 1939. Det var i hans tid, at Plymouthbrødrene begyndte at få fremgang på Færøerne.⁵⁶ Ved folketællingen i 1901 boede der på Færøerne 15230 mennesker.⁵⁷ Plymouthbrødrene havde på dette tidspunkt

vundet ca. 30 tilhængere, de fleste i Tórshavn, d.v.s. ca. 0,2% af den samlede befolkning.⁵⁸

I årene 1898, efter at Alexander Mitchell var rejst, og til 1903 var der ingen fremmede missionære i Plymouthbrødrenes tjeneste på Færøerne uden missionær W. G. Sloan.⁵⁹ Men i 1903 fik de endnu engang en fast medarbejder fra Skotland, Mr. Campell, som kom til at virke på øerne i 3 år. I 1904 besøgte maskinmester D. J. Danielsen fra Skotland Færøerne. Han var født færøing, men forlod som ung dreng sit hjemland og blev uddannet som maskinmester. I Glasgow var han kommet i berøring med brødrebevægelsen og havde tilsluttet sig denne og havde nu i en årække gjort tjeneste som maskinmester på en "missionsbåd" på Kongofloden, hvor han ligeledes havde fungeret som missionær for de indfødte.⁶⁰ Under dette sit besøg på Færøerne besluttede han at tage fast ophold dér, og snart gik han i gang med at rejse rundt og afholde møder. Det siges om ham, at han var meget energisk og det er uden tvivl ham, man kan takke, for at der i årene fremover begyndte at blive bygget forsamlingshuse rundt omkring på øerne s.f.eks. i Viðareiði, Sørvágur og Porkeri.⁶¹

Fredag den 4. september 1914, på sin fødselsdag, kort tid efter at verdenskrigen var brudt ud, døde missionær William Gibson Sloan 76 år gammel. Noget af det sidste, han sagde, da lægen var hos ham, var "On Christ the Solid Rock I stand, all other ground is sinking sand!"⁶²

I en nekrolog i Tingakrossur, skriver Kristin í Geil: "Den sagtmødige Ydmyghed, der prægede William Sloan's hele Væsen og Fremtræden, vandt ham, efterhånden som Tiden gik, manges Hjert-er, omend Modstanden fra kirkelig Side til at begynde med grelle Udslag. Hans religiøse Forkyndelse gik ikke dybt, den var enkel og usammensat som han selv, men den bares oppe af en urokkelig gudstro og en opofrende Næstekærlighed, der måtte aftvinge Respekt hos enhver og gøre ham afholdt, hvorsom helst han færdedes. Som kun de allerfærreste har hans Liv i store som i små Forhold været bestemt af det forbillede, der er givet i Jesu af Nazarets Liv og Lære, kun de færreste har båret Kristennavnet med samme Ret som Willian Sloan".⁶³

En banebryder i ordets rette betydning for Plymouthbrødrenes arbejde på Færøerne blev Victor Danielsen. Han var søn af systemmanden i Söldafjørður på Færøerne (født 28. marts 1894 - død 2. februar 1961). Han påbegyndte sin læreruddannelse i Tórshavn 1911 og fik sin eksamen i 1914 som nummer ét i klassen ud af ti studerende.⁶⁴

Medens han opholdt sig i Tórshavn, blev han grebet af den indremissionske vækkelsesforkyndelse og havde dengang en god ven i indremissionær Ryving-Jensen.⁶⁵ Victor Danielsen var kun lærer i nogle ganske få måneder, da det blev ham klart, at han ville give hele sit liv i "Plymouthbrødrenes" tjeneste. Han - for at bruge Plymouthbrødrenes egen udtryksmåde - "kom helt ud på Herrens side og blev døbt og tog en afgjort stilling for Kristus fra religionssystemer"⁶⁶

Victor Danielsen var en velbegavet og energisk mand. Næppe er der nogen bygd på Færøerne, hvor han ikke har prædikeret. Han var en dygtig taler, der formåede at fange sine tilhørere, samt skarp i sine udtalelser. F.eks. kan der henvises til et børnemøde i Vestmanna, hvor han bl.a. sagde, at Gideon, d.v.s. deres forsamlingshus, lå midt imellem det hvide og det sorte Helvede og hentydede dermed til Kirken og Biografen, der lå hvert på sin side Plymouthbrødrenes forsamlingshus.⁶⁷ Victor Danielsen har oversat utallige salmer og sange til færøsk samt digtet 26. Hele Bibelen fik han oversat til færøsk dog ikke fra grundsprøgene. Foruden at have oversat en mængde bøger bl.a. Pilgrimsvandringen af John Bunyan, har han også selv skrevet to, nemlig "Aðru ferð" og "Nei, lyftið sveik ikki".

Andrew Sloan (1896-1973) søn af missionær William Gibson Sloan, der havde haft sit daglige arbejde i Hans Joensen's forretning i Tórshavn, forlod dette arbejde 3. marts 1917 for at hellige sig Plymouthbrødrene's virke på Færøerne. Dette fik uden tvivl stor betydning for deres fremtidige arbejde, som nu var begyndt at spire, idet de dermed yderligere fik en heltidsarbejder, der fuldt ud beherskede befolkningens hjemmesprog.⁶⁸

8. DE FÆRØSKE PLYMOUTHBRØDRES ORGANISATION OG DOGMATIK:

En dansker ved navn Niels Anhøj, der gjorde en møderejse til Færøerne i 1967, 7.-15. juni fortæller i sine rejsebreve en hel del om Plymouthbrødrene.⁶⁹ Han citerer også et brev, han engang har fået af Andrew W. Sloan, den del, han kalder for "karakteristisk om menighedernes tro og forkyndelse". Andrew Sloan siger bl.a. i dette brev, at deres forsamlinger ikke er noget organiseret trossamfund, og at de forsøger at undgå benævnelser, der ellers ligger udenfor de navne, som er fælles for "alle sande troende, såsom Guds børn, hellige....."⁷⁰ Endvidere siger han, at de ingen fælles bestyrelse har, men hver menighed står for sig, lokalt, ansvarlig overfor eller under forsamlingens, menighedens hoved og herre, Kristus. Dog, siger han, er der åndelig fællesskab menighederne imellem, og i forskellige spørgsmål, som kan opstå, kan samråd føres blandt ledende brødre i de diverse forsamlinger.⁷¹ Vedrørende tilslutning til deres forsamlinger, siger Andrew Sloan, kræves der af hver enkelt, at vedkommende har haft en personlig erfaring af tro og modtagelse af Kristus som frelser. Angående dåben bliver der sagt i samme brev, at den ikke bliver sat som betingelse for optagelse i menigheden, men at dåbens sandhed og nøvendighed, som det første skridt på troslydighedens vej bliver klart fremholdt, og på det tidspunkt mener han ikke, at der findes nogen udøbte troende iblandt dem. Barnedåben har absolut ingen plads iblandt brødrene på Færøerne, hverken i lære eller praksis..... siger Andrew Sloan....."⁷² Dette stemmer også godt overens med det, som Petur Háberg siger i sit foredrag på Academia Færoensis om Plymouthbrødrene's menigheder på Færøerne. De enkelte menigheder er selvstændige og står kun til ansvar overfor Gud. De har ingen forstander eller bestyrelse, der kan give ordrer. Den eneste ledelse, der findes, er de brødre, som efter evne og Guds kaldelse er indsatte af Hellig Anden, som tilsynsmænd, menighedstjenere, lærere, evangelister og hyrder, siger Petur Háberg.⁷³

Hvad Plymouthbrødrene's dogmatik angår, siger missionær

Andrew W. Sloan, at de ikke har nogen fastformuleret troslære. Dog vedkender de sig stort set de lærepunkter som en jurist ved navn H. W. Soltau nævner i et foredrag, han holdt i 1863. Foredraget kalder Soltau for: "Disse, som af nogle kaldes for "Brødrene", hvem er de?"⁷⁴

Hovedindholdet af foredraget er, at alle troende er ét og bør derfor ikke være medlemmer af noget kirkesamfund. Intet af de bestående kirkesamfund svarer til det, som N.T. forstår ved Guds menighed. Statskirken er for bred - frikirkerne (sekterne) for snævre. "Genfødelse i Dåben" sådan som Statskirken lærer det, forkastes.⁷⁵ "Baptisterne" godkender de ikke, da de ikke vil give de brødre adgang til menighedsmøder, der ikke er medlemmer af baptistmenigheden.⁷⁶ Den, som er frelst, er adgangsberettiget til Herrens bord og til samfund med Herrens folk, og burde betragtes som en broder i Kristus, imødekommes som sådan, formanes som sådan og tages vare på som sådan.⁷⁷ Man accepterer ikke et særskilt præstedømme, da alle troende er præster - i Guds øjne. Derfor har man ikke behov for ordinerede præster eller forstandere til at forestå brødsbrydelsen eller til at forkynde. Alle, der er kaldet af menighedens herre (ikke af en menighed), kan tage ordet ved gustjenesten og medvirke i de hellige handlinger. "Hvem har nogensinde hørt, at får vælger deres egen hyrde?..... hyrden vælger fårene". Menigheden er Kristi legeme, og for at dette kan være sundt, må alle dets lemmer være i funktion. Enhver troende har noget at udrette i menigheden, men hver enkelt må finde ud af, hvilken plads Gud har anvist ham i menigheden og virke efter de nådegaver, man har fået. Den Hellige Ånd blev udgydt på pinsedag, og anden udgydelse vil ikke finde sted. Hellig Ånden som person bor i enhver troende og er lig med Gud selv.⁷⁸ Herrens nadver er det eneste møde, der forkynder menighedens enhed. Brødet, der brydes, repræsenterer Kristi brudte legeme på korsets træ. Derfor understreger man ordet "Brødsbrydelsen". Det ene brød repræsenterer menighedens enhed. Herrens bord leder til en dybere forståelse af Kristi kors. Enhver, som føler sig tilskyndet, kan tage ordet. "Det kan være, at en sang sunget eller et udtryk i

en eller anden bøn kunne give en anden en indskydelse. Og Herren vil bruge sådanne indskydelser..... især når man er samlet om Herrens bord", siger Soltau.⁷⁹

9. PLYMOUTHBRØDRENE FORHOLD TIL ENHEDSKULTUREN

Selv om det for færinger, der var vant til at høre prædikener af Brochmand og synge Kingosalmer, var nye toner, der kom til at lyde både i tale og sang ved Plymouthbrødrene's komme til Færøerne, har man nok ikke i starten set den helt store fare ved dem. En af Indre Mission's første missionære siger, at i starten undlod de at tale om de ting, der skilte fra kirken. Det var noget, der først kom frem senere, da de mente jordbunden var moden dertil.⁸⁰

Dog ved vi fra W. G. Sloan's første prædiken, at den stod i skarp kontrast til Folkekirken, ja var ligefrem et angreb på denne og dens lære.⁸¹ Men ligesom tilfældet blev med de indremissionske udsendinge på Færøerne, sådan har det nok også været med Plymouthbrødrene i starten. Færinger har ikke fået sammen-hængen med i deres taler, da de jo ikke kunne tale på deres sprog. Der har tidligere været rørt ved den grænseløse forbitrelse, der bredte sig i den færøske befolkning, da den første færing lod sig gendøbe.⁸² Nu vil der blive gjort et forsøg på at skildre tilstanden, sådan som den udviklede sig til med årene.

I 1906 fortæller pastor F. Busch i Hvalba, at "baptisterne" har forsøgt at sprede deres egne særmeneringer ud og har talt nedsættende om barnedåben og Folkekirken, samt at de har afholdt brødsbrydelse i hjemmene endog sammen med folkekirkefolk.⁸³ Det var også ved denne tid, de drev en hensynsløs propaganda for deres synspunkter, som det blev udtrykt.⁸⁴ Senere bliver det sagt om dem, at de meget aggresivt prædikede gendåb, så mange blev anfægtede. Her er der tale om mennesker, der har været grebet af det indremissionske budskab.⁸⁵

I 1911 går pastor Christian Andreas Faulenborg (31.5.1874-26.10.1960), der var sognepræst på Viðareiði fra 22. august 1905-

30. juni 1915,⁸⁶ til angreb på Plymouthbrødrene med den begrundelse, at de heftigt angriber kirkens dåbspraksis og prædiker gendåb.⁸⁷ Angrebet eller måske rettere udtrykt hans apologi strækker sig over en lang række artikler i aviserne. Bl.a. siger han, at Plymouthbrødrene forkaster kirken fordi dens medlemmer ikke er hellige. Endvidere havde de angrebet kirkens nadverpraksis, da nadverbordet dér står åbent for alle, idet de mener, at det kun er for dem, der kan bevise, at de er frelste.⁸⁸

Nogle dage senere har en tilhænger af Plymouthbrødrene indsendt en artikel til Dimmalætting fra et norsk ugeblad, der kaldes "Missionæren". Redaktionen af Dimmalætting siger, at den opfatter indsendte artikel som et gensvar til pastor Faulenborg's artikler om "Plymouthbrødrenes sekt", og derfor har givet den plads i avisen.⁸⁹ Indholdet i selve artikelen drejer sig om et spørgsmål, der har været diskuteret på et præstemøde i Linköping i Sverige, nemlig "Hvad har præsterne at lære af Jesus?" Efter et oplæg til selve spørgsmålet skal en såkaldt "åndelig sindet" præst, der kaldes for Anstrøm have taget ordet, hvor han bl.a. sagde, at præsterne ikke kan følge Jesus, da de er bundne af kirkens statuter. Han angriber endvidere præsteembedet og kirkens altertjeneste, som han kalder for et "pralende effektmageri fra hedendommen". Også de af ham såkaldte "kirkelige ceremonier" står for skud, såsom vielsen af ægtefolk og begravelsen.⁹⁰ Han retter også indvendinger imod, at præsterne skal tvinges til at bede for kongehuset, regering og rigsdag.⁹¹

Pastor Faulenborg kommer hurtigt med en reaktion på nævnte artikel, hvori han siger, at netop ved valg af denne artikel åbenbares det, med hvilket fanatisk had Plymouthbrødrene kaster sig over kirken og dens tjenere. Han udtrykker også sin glæde over, at de endelig toner rent flag og har "lagt masken". "Før hed det sig, at man ville hjælpe Mennesker til Frelse, nu ser man, at Sekten arbejder for sig selv og vil føre en udryddelseskrig mod Menigheden....."⁹²

Nu kommer en ingeniør T. R. English de færøske Plymouthbrødre til hjælp og slår fast, at Folkekirken slet ikke er noget trossamfund. At sådan en anstalt skal give sig ud for at være

de helliges samfund d.v.s. lig med Guds Menighed, synes han er i sandhed dristigt, men ikke desto mindre en forfærdelig usandhed. I Guds Menighed, konkluderer han, kan kun de, der tror på ham optages, og da Folkekirken hovedsagelig består af vantrø mennesker, kan den ikke give sig ud for at være det.⁹³

Endnu en, som sympatiserer med Plymouthbrødrene, kommer nu til orde i en af aviserne, nemlig Sophus Christiansen. Han siger, at det er ham, som har indsendt omtalte artikel fra det norske ugeblad "Missionären" til Dimmalætting.⁹⁴

Årsagen, til at han gjorde det, er, siger han, at statskirkens præster gang på gang har angrebet dem, der står på bibelsk grund og kun forkynnder hvad derudfra kan vises, og ikke som præsterne spreder ubibelske lærdomme ud iblandt befolkningen. Han synes iøvrigt, at der skal mod til for ikke at sige dumdristighed for en statskirkepræst, der er bundet af menneskebud og menneskelærdomme at beskæftige sig med at kritisere et "religionssamfund, hvis samfundsskrifter kun er den hellige skrift".⁹⁵

Pastor Faulenborg griber endnu engang til pennen og mener, at Hrr. English taler som en blind om farver og burde heller lære de færøske forhold at kende, inden han giver sig at skrive om disse.⁹⁶ Han siger bl.a. også at "vi troende kristne" protesterer imod, at T. R. English kalder os for verden eller de vantrø.⁹⁷ Det lader til, at striden mellem Plymouthbrødrene og Folkekirken skærpedes med tiden og ligefrem fik en fjendtlig karakter. I et læserbrev spørger nu A. Brend i Tórshavn, hvorfor pastor Faulenborg ikke har tager imod opfordringen, han fik for et par måneder siden til at møde på et offentligt sted til det, som han kalder for et "sagligt diskussionsmøde". Han tilbyder at betale omkostningerne ved leje af lokal m.m..⁹⁸ Nu offentliggør pastor Faulenborg i den lokale avis det brev, han har modtaget fra A. Brend, og som denne hentyder til i sit læserbrev.⁹⁹

Brevet er dateret på Viðareiði 13. marts 1911 og undertegnet af A. Brend. Hrr. Brend siger heri, at netop som han skulle rejse, fik han sognepræstens bladartikler at se vedr. Plymouth-

brødrenes sekt. Derfor tillader han sig at indbyde pastor Faulenborg til en "offentlig" saglig diskussion på stedet om emnet. Hvis sognepræsten går med til dette, vil han forlænge sit ophold på stedet, også fordi det ikke skal kunne siges, at han og Mr. Danielsen, som også var med ham på denne møderejse, har forladt bygden på grund af præstens presseartikler.¹

Pastor Faulenborg svarer igen, at uagtet de vidste, at han var fraværende og ikke kunne komme hjem igen mandag d. 13. på grund af dårligt vejr - svínoyingar kunne først bringe ham til Hvannasund den følgende dag - afrejste missionær A. Brend og Mr. Danielsen umiddelbart efter, at brevet var afleveret med en motorbåd til Klaksvík. Faulenborg siger, at først da der er udsigt til at "Baptismen" drages offentlig frem, tænker man på diskussion, men vælger at indbyde ham sådan, at han ikke har mulighed for at tage imod indbydelsen.² Pastor Faulenborg fortsætter med at fortælle, at missionærerne hele vinteren igennem havde opholdt sig på pladsen, men at der aldrig havde været tale om nogen "saglig diskussion", som nu synes at være kommen så stærkt på tale. Han synes, det er en meget ufin taktik, Plymouthbrødrene anvender, som man længe skal lede efter. "Ethvert Menneske, der kender brevet og de omstændigheder, der knytter sig dertil, vil vide at vurdere det efter Fortjeneste ..... Brevet blev meddelt min Menighed på Vidarejde, og der faldt ikke så få stærke Udtalelser om den Takt og sømmelighed, man havde udvist".³

Også Indremissions repræsentant på Færøerne, på det tidspunkt tillige præst, tog ordet imod Plymouthbrødrenes aggressive udtalelser og praksis. Axel Fr. Moe, der var blevet redaktør af F.K., har nogle gennemgående artikler i bladet med overskriften "Gendøberne og deres Vildfarelser".⁴ Heri advarer han folk imod at gå til deres møder, fordi det næste, Plymouthbrødrene gør er, at møde op i deres hjem for at overtale dem til at lade sig gendøbe. Endvidere advarer han imod deres opremsning af skriftsteder og falske udlægninger, som let kan få "ubefæstede sjæle" til at tvivle på rigtigheden af barnedåben.⁵ Dernæst går han over til at skildre den tarvelige fremgangsmåde, de har

overfor folkekirken og nævner som eksempel, at de har kaldt den for "Den store skøge". Han retter indvendinge imod den falske overbevisning de har, når de siger, at et frelst menneske ikke atter kan fortabes.⁶ Nu går han så over til at angribe deres dogmatik, selv om de siger selv, at de faktisk ingen har. Især er det fire af deres udtalelser, han hæfter sig ved, som hyppigt kommer til udtryk. De siger, 1) I dåben gives intet af Gud. 2) Derfor kan den ikke frelse - 3) dåben er kun en udvortes handling, men da den er påbudt af Jesus, må vi døbes, men det er en lydighedshandling. Ved dåben udsondres et menneske til lige fra Verdens børn. 4) Dåben er kun for voksne - barnedåben er en opfindelse af Djævelen og den største hindring for, at Guds rige kan vinde frem.⁷

Axel Moe sammenligner dåben med omskærelsespagten i G.T.⁸ og går derfor over til at bevise barnedåbens oprindelse så langt til-bage som til apostlenes oage. Han nævner mange historiske eksempler, bl.a. Justinianus Martyr (ca. 150 e.Kr.) som siger, at han kendte flere 70 år gamle mennesker, der var døbt i deres barndom, d.v.s. i apostlenes tid.⁹

Det er også omkring denne tid, medens de store debatter foregår mellem Plymouthbrødrene og de gejstlige, at Victor Danielsen går over på Plymouthbrødrenes side. Han er som tidligere nævnt skarp i sine udtalelser og dømmer kirken og dens tjenere som, dem der forfølger Guds sande menighed.¹⁰

I sin bog "aøru ferð" som egentlig handler om Jesu genkomst, skildrer Victor Danielsen de åndelige forhold på Færøerne. Færøingernes kristendomssyn bliver hårdt angrebet. I og med Plymouthbrødrenes ankomst til Færøerne er der noget radikalt nyt ved at ske. Mennesker bliver frelste og begynder at vidne om Gud, selv om de er lægfolk. Nu har den sande kristendom nået Færøerne.¹¹ For første gang bliver færinger for alvor stillet overfor valget mellem livets og dødens vej. Før havde vanekristendommen siddet i højsædet. Men nu var folk begyndt at vågne op, så både præst og skolelærer var tavse over den åndelige visdom, disse "frelste" mennesker var i besiddelse af.¹² Præsten som religiøs leder og sjælesørger befinder sig efter Victor Daniel-

sens opfattelse i en elendig situation. Han kalder ham for en blind vejleder, der kun tænkte på egen ære. De "frelste" færinger, der havde modtaget Guds ånd, og som derfor var i stand til at vurdere præstens gerning og virke, fandt deri ikke noget, der kunne bestå overfor Gud.¹³

Barnedåben går heller ikke skud forbi; Victor Danielsen har kun ironiske og nedsættende ord tilovers for denne. Den færøske dans får også sit stempel af Victor Danielsen, der betragter den som syndig. Og det, at præsten efter gammel tradition havde deltaget i bryllupsdansen, får Victor Danielsen til at konkludere, at det var et bevis på, at han ikke ejede livet i Gud.¹⁴

Som nævnt er hensigten at belyse den tilstand, der vilde opstå ved Jesu genkomst, og Victor Danielsen tager sit udgangspunkt i det færøske samfund. Situationen, som Jesus skildrer den ved Menneskesønnen komme, da en er taget med og en anden ladet tilbage, er indtrådt. Mange mennesker er forsvundet, og når det bliver undersøgt, hvem de er, viser det sig at være alle dem, der havde tilsluttet sig denne mærkelige "sekt" (Plymouthbrødrene), medens præsten og Folkekirkens medlemmer blev ladet tilbage til den frygtelige tilstand, der nu indtrådte.¹⁵

Victor Danielsens bog "Aðru ferð", som af Plymouthbrødrene regnes for at være en sand bedrift i Guds riges arbejde blandt færinger,¹⁶ giver en levende skildring af den holdning, som Plymouthbrødrene har indtaget over for den færøske kirke og dens medlemmer og må derfor betragtes som et opgør med færingerne enhedskultur.

I mindeskriftet over William Gibson Sloan siges der, at han kom til det resultat, at den sande religion måtte være "at a very low ebb!" derfor tog han beslutningen om at rejse til Færøerne for at forkynde evangeliet.¹⁷ Og den danske baptistpræst Gotfred Petersen, der i år 1900 rejste rundt omkring på øerne og besøgte Plymouthbrødrenes menigheder, mente, at det åndelige liv deroppe stod meget lavt, og at uvidenheden om Guds rige var meget stor, samt at præsterne ikke havde nogen

åndelig interesse.¹⁸

Før-nævnte Jens av Reyni har også en vurdering af de åndelige forhold på Færøerne omkring det tidspunkt, da Plymouth-brødrene påbegyndte deres virksomhed. Han siger bl.a., at i åndelig oplysning stod de tilbage for andre lande i Skandinavien. Godt nok fandtes der en religiøsitet, siger han, men den havde sit holdepunkt i præstetro og præsteautoritet. De betroede deres salighedsskæbne til præsterne og mente, at de bar ansvaret for, hvorledes det kom til at gå dem efter dette liv, mente han.¹⁹

Budskabet om frelse ved troen på Jesus Kristus, mener Jens av Reyni, har aldrig været forkyndt på Færøerne førend med den skotske missionær, der ankom til Færøerne i 1865.²⁰

Præsternes forsøg på at advare folk mod gendøberbevægelsen kalder Jens av Reyni for "Satans forsøg på at hindre Guds sag".²¹

P. W. Háberg har udgivet en satire, skønt den er forfattet udenfor det tidsrum, denne afhandling strækker sig over, bliver den dog taget med, idet den må betragtes som en slags general-nævner for Plymouthbrødrenes holdning til kirkens dåbspraksis gennem alle årene.

Han satiriserer over sin egen dåb, han modtog som tre måned-er gammel i november måned i 1914. Når præsten siger: "Modtag det hellige korsets tegn, både for dit ansigt og for dit bryst til et vidnesbyrd om, at du skal tilhøre den korsfæstede Herre Jesus Kristus", forestiller P. W. Háberg sig, at han spørger sin gudmoder: "Hvad er det denne mand i denne mærkelige påklædning gør og siger? Er det fra Bibelen, eller er det noget, en eller anden har fundet på"? Når så præsten spørger: "Peter William Joensen! Forsager du Djævelen og alle hans gerninger og alt hans væsen"? og gudmoderen svarer Ja, forestiller han sig at sige: "Min kære gudmoder, hvorfor svarer du? Han spurgte jo mig! Leger du, at du er jeg?" Efter at gudmoderen havde svaret ja på 2. trosartikel, spørger han sin gudmoder: "Forstod du alt det, han sagde og tror du det alltsammen? Har du så stor og stærk en tro, at der også bliver noget tilovers til mig"? Hele P. W. Háberg's skrift er et opgør med kirkens dåbspraksis.²²

10. PLYMOUTHBRØDRENE VIRKE FREM TIL SLUTNINGEN AF 1. VERDENSKRIG

Da Plymouthbrødrene ikke selv fører noget medlemskartotek og ikke vil kendes ved nogen slags form for organisation, er det svært at sige hvor mange, der havde sluttet sig til disse ved slutningen af 1. verdenskrig. Så sent som i 1910 d.v.s. 45 år efter at denne bevægelse havde optaget et arbejde på øerne, var det en "forsmædelse at tage skridtet helt ud for Herren og off-entligt bekende Jesu navn ved at følge ham i dåben", siger Jens av Reyni.²³ Arbejdet går ganske vist fremad, mener han, men i de følgende år kan man ikke notere nævneværdige forandringer i fremadskridende retning.

DEN FÆRØSKE BEFOLKNINGS FORDELING EFTER TROSSAMFUND, KØN OG ALDER 1911

Trossamfund	0-7 år	7-14 år	15-17 år	18-24 år	25-29 år	30-44 år	45-59	60 år og op- efter	uan- givet	TOTAL
MÆND										
Folkekirken	1865	1602	530	1025	648	1440	927	776	31	8844
Plymouthbrødre	23	15	2	7	9	31	13	7		107
Andre trossamfund			1	1	2	2	1			6 ^{a)}
Konfessionsløse	4	2		1	1	2	2			12
Mænd i alt 1911	1892	1619	532	1034	660	1475	943	783	31	8969
KVINDER										
Folkekirken	1602	1555	511	995	680	1455	1081	1014	24	8917
Plymouthbrødre	22	11	5	11	12	16	11	2		90
Andre trossamfund		2					1			3 ^{b)}
Konfessionsløse	12		2	3		3	1			21
Kvinder i alt 1911	1636	1568	518	1009	692	1474	1094	1016	24	9031
MÆND +KVINDER 1911	3528	3187	1050	2043	1352	2949	2037	1799	55	18000

a) 3 Anglikanere, 2 romersk-katolske og 1 jøde

b) 1 Anglikaner og 2 romersk-katolske

Ved folketællingen i 1911, hvor der boede 18000 mennesker på Færøerne, tegner Plymouthbrødrene sig for 197 tilhængere. Set på baggrund af tilhænger tallet ved folketællingen 1901²⁵ er dette steget ganske betydeligt. Ved den tidligere folketælling tegnede de sig for ca. 0,2% af den samlede befolkning, ved den senere er de nået frem til at udgøre 1,09% af befolkningen. Da Plymouthbrødrene imidlertid kun regner den med som "fuldt ud har taget skridtet og bekendt sig" og vi kan tilføje har modtaget de troendes dåb og vi så vurderer tilhængertallet på baggrund af den aldersmæssige fordeling, får vi et helt andet billede. Når Plymouthbrødrene forudsætter troen som en betingelse for at kunne døbes, kan der ikke medtages børn mellem 0-7 år i statistikken, og den fandtes der 23 drenge og 22 piger af. Er troen afhængig af, at man har nået en hvis modenhedsalder, er det også meget tvivlsomt, om der i hele taget kan tages hensyn til de 7-14 årige, da der i tilfælde af at disse blev døbt, var tale om en slags barnedåb, som Plymouthbrødrene jo forkaster. I den sidst nævnte gruppe fandtes der 15 drenge og 11 piger. Trækker vi nu disse to grupper børn, i alderen 0-7 år og 7-14 år fra det samlede antal tilhængere, udgør Plymouthbrødrene i 1911 0,7% af den samlede befolkning, d.v.s. der er kun en fremgang på 0,5% i forhold til 1901. Iøvrigt henledes opmærksomheden på den aldersmæssige - og kønsfordelingen af tilhængertallet i udarbejdede skema.

Spørger vi efter årsagen til denne vækst, der har fundet sted indenfor Plymouthbrødrene i de mellemliggende år 1901-1911, er svaret uden tvivl - familiære grunde. Der er gået mange år, fra Plymouthbrødrene startede deres virke på Færøerne, og når de ikke må blande sig med denne verdens børn, er det utænkeligt, at Plymouthbrødrene har giftet sig med medlemmer af Folkekirken, med mindre at disse har meldt sig ud, men snarere har de giftet sig med nogen af deres egne, som var vundet for deres tro. Med årene må man antage, at disse familier har formeret sig, så man her kan finde forklaringen på bevægelsens vækst uden nogen egentlig vækkelse. Endvidere ved vi, at mennesker, der var blevet grebet af den Indre Missionske for-

kyndelse, blev anfægtede af spørgsmålet omkring dåben og gik over til Plymouthbrødrene, s.f.eks. Victor Danielsen.²⁶

Ingen af de historiske oversigter vi har, over Plymouthbrødrene's historie , heller ikke af deres egne folk, viser, at bevægelsen havde nogen væsentlig fremgang inden slutningen af 1. verdenskrig. Dette stemmer også godt i overens med den undersøgelse, P. M. Rasmussen har foretaget over bevægelsens vækst, hvor også han når frem til det resultat, at man først for alvor kan tale om en fremgang af betydning i 20'erne, og som så fortsætter i 30'erne.²⁷

B. I N D R E M I S S I O N

1. HISTORISK BAGGRUND:

Den Indre Mission, som kom til at optage et arbejde på Færøerne, har en forhistorie, der går langt tilbage i tiden til de gude-
lige forsamlinger, pietisme, herrnhutisme o.s.v. Men som bag-
grundsorientering skal der her kun begyndes med den nærmeste
forudsætning.

En lægmandskreds på Sjælland tog i 1853 initiativ til en
missionsforening¹, som allerede fra starten var præget af
indre stridigheder på grund af stærke frikirkelige tendenser.

Af betyning for den videre udvikling blev udskillelsen af
de separatistiske elementer i bevægelsen, og at pastor C. F. Røn-
ne blev valgt til foreningens formand 1858.² Dette bevirkede,
at denne lægmandsbevægelse nu blev mere folkekirkelig orien-
teret og kom til at stå under gejstlig indflydelse.

På et ydre missions møde i Århus den 19.-20. juni 1861,
hvor pastor C. F. Rønne holdt et foredrag om betyningen af et
Indre Missions arbejde for en stor deltagereskare, fremlagde han
statutter for en ny "Kirkelig Forening for den Indre Mission
i Danmark".³

Allerede den 13. september s.å. blev der afholdt general-
forsamling i Stenlille på Sjælland, hvor der blev foreslået
og vedtaget, at foreningen Indre Mission skulle fortsætte und-
er ovennævnte navn med følgende punkter som grundlag, de sam-
me som pastor C. R. Rønne havde foreslået på før nævnte møde
i Århus tidligere på året.⁴

- 1: "Foreningen slutter sig hjerteligt til den hellige al-
mindelige kirke og dens lutherske afdeling her i land-
et. Anerkjender dennes kirkelige embede, og, langt fra
at forrykke sammes orden, anseer den den indre missions
gerning ene som evangelistens (Ef. 4,11), der bærer det
glade budskab til dem, der indenfor kirkens grænser end-
nu hendside i dødens skygge.
- 2: Den indre missions opgave er derfor ved ordets forkyn-
delse

else at arbejde sammen med kirkens lærestand til "Kristi Legems opbyggelse, at det må nå til mænds modenhed, til ham som er hovedet, Kristus" (Ef. 4).

- 3: Foreningen søger at fremme dette mål ved evangelister eller missionærer, hvem den Helligånd umiddelbart kalder og udruster med sine gaver til ordets forkyndelse.
- 4: Bestyrelsen, hvori mindst en af folkekirkens præster bør have sæde, prøver evangelisterne, og forpligter sig til ikke at vedkende sig eller understøtte andre missionærer end dem, den skønner at have gave og kald dertil af Herren, og som, foruden at have godt lov af den levende menighed, besidde god indsigt i skriften og den lutherske kirkes lære, samt agte dennes ordning.
- 5: Skulle mænd med den kirkelige vielse (ordination) tilbyde den indre mission sin tjeneste, eller teologiske kandidater kunne erholde den kirkelige vielse til evangelist-embedet, anser foreningen dette for ønskeligt, men må dog bestemt forbeholde sakrementernes forvaltning for det egentlige hyrdeembede, hvorunder samme ene hører.
- 6: Den indre mission vil nærmest have sit blik henvendt på de landets egne, hvor åndelig sløvhed og ligegyldighed vitterligt herske og trangene mest giver sig til kende, og dens bestræbelser derhos være såvidt sådant lader sig gøre, at samarbejde med den beskikkede lærestand.⁵

Det var på nævnte generalforsamling i Stenlille, at navnet pastor Vilhelm Beck, senere Indre Missions formand, kom ind i billedet i Indre Missions historie med sin prædiken over Peters fiskedræt til 5. s. e. trin. Luk. 5,1-12.⁶

Da denne Vilhelms Beck's prædiken må betragtes som en slags programtale for Indre Mission's arbejdsmetoder, og Indre Mission tog sit bmærke fra Peters fiskedræt, inspireret netop af denne hans prædiken, må det betragtes som væsentligt at tage et uddrag af den med her. I sin prædiken fremhævede han Jesu ord: "Far ud på dybet" som et ord, der skulle lyde til alle tider.

"Garnet" udlagde han som "nådens og kærlighedens dejlige evangelium". Men garnet skulle jo kastes ud, og dertil brugte Jesus syndige mennesker, derfor vil han også bruge os, så vi kan fange mennesker, sagde Vilhelm Beck.⁷ Årsagen til at de er samlede, er for at overveje, hvad de kan gøre for Indre Mission, siger han. Nogle vil måske mene, at den ydre mission nok er nødvendig, ikke den indre, men det er kun for en overfladisk betragtning. Ser man nøjere til, undersøger, hvad rører sig i "dybet, i hjertedybet, i dybet af det daglige liv, ser man, hvor meget folk endnu i det udvortes holder sig til dåben og nadveren, men for de allerfleste er det kun tomme skikke", mener han, kun noget udvortes, kun et skin af kristendom, medens hjerterne er fulde af vantro og den forfærdeligste ligegyldighed for Guds rige, fulde af den forfærdeligste selvretfærdighed, og det daglige liv fuldt af hedenskab.⁸ Nu går han så over til at appellere til den enkelte tilhører om "at fare ud" på deres eget hjerteagb for at se hvad der rører sig der-inde. Hvor liden sand og levende tro og kærlighed, hvor liden sand alvorlig hellighed, er det ikke "i dit eget hjerte og i dit daglige liv, men så megen lunkenhed, så megen kærlighed til verden, så megen synd" siger han.⁹ Der er mange fiskere d.v.s. præster, der har forladt skibet, fortsætter han, ikke for at "to deres garn" men, "for at sove vinterens og ligegyldighedens søvn" og medens præsterne sov, kom fjenden og såede klinten i mellem hveden. Og for ham er fjenden "mormoner og baptister". Derfor er det så vigtigt med en Indre Mission. Han synes at præsterne har foragtet lægmandsfiskeriet og ikke tålt, at troende lægfolk blandede sig ind i deres "håndværk". Men som et forsvar for præsterne, indskyder han dog, at der blandt lægfolkene desværre findes alt for mange, der ringeagter præsteembedet og ovenikøbet synes, at dette slet ikke er nødvendigt, og som hellere vil fiske på egen hånd. Nej, siger han, skal der blive noget af den Indre Mission, må "vi lære at vinke ad vore medbrødre" so vi fælles kan være med til at "fange mennesker"¹⁰ Betingelserne for dem, der vil være med til at "fange mennesker" må være, siger Vilhelm Beck, at de har en klippefast tro

som Peter, der frimodigt tør bekende "den Herre Jesus, Guds enbårne søn midt imellem menneskelige meningers forvirring" eller med andre ord, som han også udtrykker det: "have gave til at vidne om frelseren, så det kan gå menneskene gennem hjerterne, og som har lys til at sige menneskene, hvad de skulle gøre, med sikkerhed vise dem tilbage til dåben, som det eneste middel til at komme i pagt med vor Herre Jesus Kristus, det eneste middel til at få "syndernes forlade" og den Helligånds gave, altid kan sige, at ethvert menneske må "omvende sig" til sin dåbs pagt, forny pagten med Herrens nadver og ved daglig årvågenhed og bøn".¹¹

Bestyrelsen for Kirkelig Forening for den Indre Mission sendte et såkaldt "Indbydelsesskrift" ud til venner rundt omkring i landet som en opfordring til at være med i arbejdet.¹² I dette indbydelsesskrift nævnes først de 6 punkter som tidligere citeret, og som skulle være selve grundlaget i missionsarbejdet. Derefter kom bestyrelsen med en anerkendelse af Vilhelm Beck's prædiken og siger om den, at den indeholder netop de grundtanker som foreningens bestyrelse har med hensyn til missionssagen. Hensigten med udgivelsen af denne prædiken er, siger bestyrelsen, at den skal kunne nå ud dér hvor missions-sagen ikke videre er påagtet og således tjene til at vække sansen for og kærligheden til denne sag rundt omkring i landet hos "kristelige brødre og søstre".¹³

Efter denne indledning fulgte så en vejledning om, hvem der kunne bruges i Indre Mission's tjeneste, hvem der skulle afgøre, om man var egnet dertil og så lidt om missionsmetoder. Da disse synspunkter stort set har været gældende gennem hele Indre Mission's historie, skal nogle af dem nævnes.

Betingelsen for i hele taget at kunne bruges i tjenesten var, at man var opvakt og stod i "Herrens almindelige kirke". Dernæst skulle man, efter at have ransaget og prøvet sig selv, føle at man virkelig var kaldet til at gå ud som evangelist og "aflægge vidnesbyrd om sin frelser". Var denne side af sagen i orden, kunne man henvende sig til Indre Mission, så ville dennes hovedbestyrelse prøve om ånden var af Gud og undersøge ens "levned og vandel".¹⁴

Missionsforeningen ville ellers stræbe efter at få udbredt den hellige skrift og andre kristelige skrifter ved kolportører.

Da denne opgave ikke fordrede de store talenter, ville hovedbestyrelsen efter en nærmere prøvelse antage interesserede kristne til denne tjeneste og tilvejebringe den nødvendige litteratur samt sikre vedkommende en vis fortjeneste.

"Den Indre Missionstidende", som hidtil var udkommet to gange månedlig, ville Hovedbestyrelsen prøve at få sendt ud hver uge og appellerede derfor til yennerne om at støtte det ved at tegne abonnement. Formålet med dette organ var at vække mere sans for missionsarbejdet, bringe opbyggelige fortællinger og give meddelelser om arbejdet rundt omkring i landet.¹⁵

Foreningens bestyrelse så gerne, at der rundt omkring i menighederne blev afholdt møder såkaldte missionsmøder, hvor man aflagde vidnesbyrd og samlede gaver ind til foreningens arbejde, en missionsmetode, der har holdt sig lige op i vor tid.

Efter denne fortolkning af formålsparagraferne fulgte så nævnte prædiken af Vilhelm Beck og indbydelsesskriftet afsluttedes med Grundtvigs digt om Peters fiskedragt: "Der sad en fisker så tankefuld...".

2. INDRE MISSIONS PIONERTID:

Den første spæde begyndelse på et Indre Mission's arbejde på Færøerne startede med Einer Michael Riise i 1895. Han var københavner, født den 31. december 1870 og blev teol.cand. 22. januar 1895.¹⁶

Efter at have taget sin embedseksamen, virkede han først som uordineret medhjælper hos dr. theol. Henry Ussing, der på det tidspunkt fungerede som sognepræst i Valby ved København.¹⁷

Da Indre Mission i 1879 optog et søndagsskolearbejde i København, var det først og fremmest Henry Ussing, der var med i dette. Han havde været på flere studierejser i udlandet og havde ved disse lejligheder sat sig ind i praktisk kirkeliv, sådan som dette ytrede sig i de forskellige lande, han besøgte.¹⁸ Ind-

re Mission ikke blot betragtede Henry Ussing som en betydelig personlighed, som han uden tvivl var, man regnede han også for at være en af deres egne.¹⁹

Hos ham fik E. M. Riise uden tvivl sin egentlige åndelige opdragelse. Der bliver sagt om ham, at det var hos Henry Ussing, han modtog så stærk en påvirkning i retning af Indre Mission, at han tilsluttede sig denne af hele sin sjæl og blev denne kirkelige retnings mest udprægede og yderliggående tilhænger mellem yngre danske præster.²⁰

E. M. Riise blev udnævnt til at virke som hjælpepræst hos pastor Fr. Petersen på Suðuroy på Færøerne fra 28. juni 1895.²¹

Hans ordination fandt sted s.å. 3. juli.²² Dansk Præste og Sognehistorie har et eftermæle om ham fra hans korte virketid i Louns-Alstrup sogn, hvori der siges, at han var en nidkær Indre Missionsmand.²² Denne karakteristik af ham har nok ikke været helt ved siden af. Han har iøvrigt efterladt sig flere prædikener fra sin tid på Færøerne, der i hvert fald giver os et ganske klart billede af ham som en ret yderliggående, ufor-sigtig og påtrængende prædikant.

I en af sine prædikener over teksten om den barmhjertige samaritaner, Luk. 10,23-37 taler han om, at mennesket vil være sin egen herre, gerne vil halte til begge sider og stå med den ene fod i Guds rige og med den anden i verden og "nyde både Guds goder og Djævelens sanselige glæder"²⁴. Han taler endvidere om de mennesker, der lever i den tykkeste løgn, og som kalder sig Herrens tjenere, medens i virkeligheden deres hjert-er er langt fra ham. Så går han over til at tale om udvortes-hed og vanekristendom. Med dybe hjertesuk appellerer han til sine tilhørere om at lade "disse Herrens Ord" trænge ind i hjert-erne, så de kan spørge sig selv, om de er vanekristne og lever i den forfærdelige løgn og sørgelige selvbedrag, der, om det ikke ved Guds nåde bliver opklaret i tide, vil føre dem ned i helvedes pine.²⁵

Utrættelig angriber han gang på gang tilhørernes kristen-domsopfattelse. Han belyser den som en kræftsygdom, der har ædt sig ind i den gamle kristenhed, vanekristendommen. Så bebrejd-

er han dem, at de kun går i kirke og til Herrens bord som en tom ceremoni, og bevæger sig så langsomt frem til en appel om omvendelse. "Lad ikke Satan indbilde Dig, at Du er en Kristen". Hans prædiken udmunder i et ønske om, at Herrens Ord, d.v.s. hans prædiken må skabe uro i hjerterne, og at den enkelte ikke må finde ro, før han har "slået sig op til Golgathas Kors".²⁶

For endnu klarere at understrege, hvor yderliggående og påtrængende E. M. Riise var i sin forkyndelse, skal der citeres direkte nogle få sætninger fra en prædiken over teksten Johs. 3:16, den såkaldte lille bibel, hvori han bl.a. siger:

"Du er en elendig synder paa Vej til Helvede, om Du ikke omvender Dig! Men saa hæver Raabet sig lige så sikkert fra Verdens Børns Munde, "han dømmes", han vil skræmme Folk ind i Himmerige!" Ak! hvad kan det nytte at tale om Kærlighed til den, der har lukket Kærligheden ude af sit Hjerte....."²⁷

V. U. Hammershaimb omtaler problemet med de præster, der bliver ansatte på Færøerne, og som i Danmark har været tilknyttet en af de kirkelige retninger. Når deres forkyndelse ikke bliver modtaget, som de synes, dømmes de alt kirkeligt liv på øerne for at være stagneret og dødt. Som den forsigtige mand Hammershaimb var, bruger han udtrykket "Kirkelige retninger", men mener dog kun Indre Mission. De grundtvigske præster afandt sig stort set med forholdene sådan som de var, bortset fra enkelte, der var med til at afskaffe Kingosalmebogen.²⁸

Endvidere omtaler V. U. Hammershaimb sprogproblemet. Han siger, at dansk er et fremmed sprog for færinger. Og da det ret tit var præget af provinsielle ejendommeligheder, har færinger haft svært ved at forstå det. De var jo vant til at tale det og høre det udtalt efter bogstaven.²⁹ Dansk var ellers sproget, embedsmændene talte, den menige mand talte kun færøsk til dagligt, selv om han kunne dansk, men kun på før nævnte måde.³⁰

At der på Færøerne var et sprogproblem, blev pastor Riise hurtigt klar over. Derfor lod han uden tvivl sine prædikener trykke i F.K., da dette for ham var en effektiv vej at nå befolkningen med sit budskab på. Da han rejste rundt til de for-

skellige bygder og ellers tog på husbesøg, blev han nødt til at have tolk med.³¹

At V. U. Hammershaimb havde ret i sin bedømmelse af de kirkelige retningers "respäsentanter" selv om han er yderst forsigtig med sine udtalelser, ser vi af pastor Riise's egne skildringer af de åndelige forhold.

I K.D. sammenligner han ligefrem færinger med hedningerne og sukker efter, at unge nidkære mænd ville få kald til at tage derop for at tjene Herren.³²

I omtalte avis beskriver pastor Riise sine arbejdsproblemer med den indesluttede og af karakter sky befolkning, som han udtrykker det. Han har en hård kamp at kæmpe, siger han, og især i strid med "århundreders vanrøgt og menneskelig besmittelse af det religiøse begreb".³³

Emil Bruun, der også var sognepræst på Færøerne samtidig med pastor Riise, nemlig fra 1889-1897³⁴, har en helt anderledes opfattelse af færinger end han. Pastor Emil Bruun siger, at han kan aldrig glemme den venlighed og kærlighed, han mødte, ligemeget hvor på Færøerne han kom. Med tak til Gud og mennesker vil han til sin sidste stund føle sig knyttet til det færøske folk og land.³⁵

At pastor Riise er bleven bitter over at færinger ikke vil åbne sig for ham og det budskab, han kom med, er der ingen tvivl om. Heller ikke unddrager han sig i sin bitterhed at beskylde færinger for at bruge søndagen til at sove i isteden for at gå i Herrens hus.³⁶

En af de første færinger, der kom i forbindelse med den Indre Missionske vækkelsesbevægelse, nemlig allerede i 1896, Nap. Nolsøe, fra Kaldbak (f. 6.9.1869) siger, at kirkegangen dengang var meget god. Var der en, der ikke gik i kirke, blev han anset for at være anderledes.³⁷ Han ser på situationen med færøske øjne, men dog som en, der sympatiserer med det Indre Missionske budskab. Han vurderer færingerens religiøsitet til at være stor. Han udtrykker sig således, at de holdt sig til Guds ord og håbede på frelse. For ham var der ingen tvivl om, at de gamle færinger havde en enfoldig og fast tro.³⁸

At en bevægelse, hvis repræsentant offentligt gav en karakteristik af det folk, han ville missionere iblandt med udtryk som "rå og vilde", der mindede ham om de gamle vikinger³⁹ og som "grimme og snavsede"⁴⁰, ikke kunne vinde indpas var ikke så mærkeligt.

Som akademiker burde pastor Riise have haft forudsætninger for at kunne lære færingernes ejendommelige kristendomsforståelse at kende og forstå, men hans specielle kristelige indstilling, der nærmest grænsede til religiøs fanatisme, har hindret ham, ligesom også senere andre Indre Missionske repræsentanter, deri.

Pastor Riise's virketid på Færøerne blev ikke lang. Han havde et dårligt helbred og blev nødt til at forlade Færøerne og flyttede tilbage til Danmark til Louns-Alstrup sogn i Viborg Stift 30. marts 1896.⁴¹ Her døde han allerede 26. maj 1898.⁴²

I F.K. findes en nekrolog over pastor Riise af en dansk kollega, der havde virket deroppe samtidig med ham. Han siger bl.a., at pastor Riise lærte aldrig at finde sig til rette på Færøerne. Heller ikke kom han til forståelse for færingernes ejendommelige ånds- og trosliv. Det var noget, siger han, man skulle lære at kende i en båd i havsnød, på skrænten af fuglebjerget, ved sygesengen og dødslejet, i nød og ulykke. Det var i sådanne situationer, siger han, at man opdager, at "fjældets søn er stor, stor i Gud".⁴³ Men dette var og blev noget, som pastor Riise ikke kunne få øje på. Der bliver endvidere nævnt i nekrologen, at menigheden havde svært ved at forstå og skatte ham, og at han talte så skarpt og hvast, så man syntes ofte, at han skulle have lært forholdene lidt bedre at kende, før han dømte.⁴⁴ Pastor Riise's virke for at indarbejde en ny kristendomsforståelse blandt færingers kan ikke siges at have haft nogen indflydelse på færøsk kirkeliv, dertil var tiden også alt for kort. Men i og med pastor Riise's korte virketid var grunden lagt til det fremtidige missionsvirke, der kom til at blive udøvet af den danske Indre Mission.

3. INDRE MISSION ETABLERER SIG I DET FÆRØSKE SAMFUND:

Efter sin tilbagevenden til Danmark henvendte pastor Riise sig til hovedbestyrelsen for Indre Mission i Danmark og bad dem om at sende en missionær til Færøerne.⁴⁵ Dette blev ikke bevilget i denne omgang.⁴⁶ Men den næste repræsentant for den indremission-ske vækkelsesbevægelse, der kom til Færøerne, blev Franz Moritz Rudolph Busch.⁴⁷ Han var født 5. november 1869 og blev teol. cand. 1895. Efter endt militærtjeneste udnævntes han til hjælpepræst for Fr. Petersen, der som tidligere nævnt var sognepræst i Suðuroy på Færøerne, den 17. august 1896.⁴⁸ Den 9. september s.å. fandt hans ordination sted i Aalborg.

Pastor Busch blev gift med en færøsk pige frá Vágur 4. juni 1901. Det var Mariane, datter af den gamle købmand i Vágur Jacob Dahl.⁴⁹ Busch blev præst på Færøerne lige indtil 1910, da han flyttede til Skagen i Danmark.

Det var ikke så få møder, pastor Busch afholdt i Indre Mission's ånd gennem årene. I november måned 1905, for at tage et eks., afholdt han ikke færre end syv sådanne missionsmøder foruden at passe sine kirkelige embedspligter, som dengang var uhyre besværligere end i vor tid og forbundet med mange komplikationer.⁵⁰ Pastor Busch har nok ikke været af samme temperament som sin forgænger E. M. Riise. Heller ikke var han så dømmende og fanatisk overfor alt det, der var færøsk, i starten, som pastor Riise havde været. At han blev det med tiden, vender vi tilbage til, men under alle omstændigheder gik han mere stille med dørene end de Indre Missionske repræsentanter, der kom senere, gjorde. At han blev færøsk gift, har nok hjulpet ham til at se på de specielle færøske forhold med andre øjne, end han ellers ville have gjort. Organisatoriske emner har pastor Busch nok ikke haft. I hvert fald kan vi ikke spore noget af betydning tilbage til hans virketid. Dog siger pastor Busch's færøsk fødte hustru, at skal man angive noget tidspunkt for Indre Mission's komme til Færøerne, skete det, da hendes mand blev hjælpepræst i Hvalba på Suðuroy d.v.s. i 1896.⁵¹ At dette kun er en påstand fremgår af punkt 2 i dette afsnit, men at

han blev den direkte årsag til, at Færøerne fik en indremissionær er der måske ingen tvivl om, selv om spørgsmålet havde været fremme før.⁵²

Pastor Busch's onkel, pastor Axel Busch, besøgte Færøerne i 1903 og rejste en del rundt på øerne og afholdt kristelige møder.⁵³ Gennem ham sendte pastor Fr. Busch en henvendelse til bestyrelsen for den Indre Mission, hvori han bad om at få en indremissionær til Færøerne.⁵⁴ Heller ikke i denne omgang blev der bevilget nogen missionær til Færøerne.

Det er omkring dette tidspunkt, at navnet Axel Frederik Moe kommer ind i billedet. Han er født i Tved ved Svenborg 11. juli 1877, søn af en præst.⁵⁵ Axel Fr. Moe fortæller selv, at han som student tog med en fiskekutter til Færøerne i sin sommerferie, og at han efter denne tur ikke kunne få Færøerne ud af sine tanker, da de i kristelig henseende var meget forsømte, og hermed tænker han i-sær på, at der slet ikke blev afholdt nogle kristelige møder på øerne i lighed med dem, Indre Mission havde i Danmark.⁵⁶

Axel Fr. Moe blev teol.cand. i 1904.⁵⁷ For at rekreere sig efter endt eksamen rejste han endnu engang til Færøerne for at besøge pastor Busch. Endvidere hjalp han pastor Busch lidt med hans arbejde i sommerens løb.⁵⁸ Axel Fr. Moe afviser, at han havde nogen som helst planer om at blive deroppe. Men på efteråret s.å. blev der pludselig skibslejlighed til Danmark. Axel Fr. Moe benyttede denne og tog med. Efter at være kommen tilbage til Danmark besøgte han den daværende formand for Indre Mission provst Zeuthen.⁵⁹ Axel Fr. Moe spurgte provst Zeuthen, om de ikke havde en ung og rask mand, de kunne sende til Færøerne som indremissionær. Dette afslog provst Zeuthen, men opfordrede Axel Fr. Moe til selv at lade sig ansatte som indremissionær og rejse derop. Axel Fr. Moe lod sig overtale, og vendte samme år tilbage som Færøernes første indremissionær.⁶⁰

Han kom til at bo hos pastor Busch og hustru i Hvalba på Suðuroy det første år.⁶¹ Herfra foretog han sine første rejser rundt omkring på øerne i Indre Mission's tjeneste, bortset fra i selve vintertiden, da han af praktiske grunde opholdt sig i Tórshavn.⁶²

Bortset fra at have pastor Busch og hustru som sine trofaste venner, følte Axel Fr. Moe sig som en fremmed på Færøerne, en der ikke var brug for, og som ikke var velset.⁶³ For bedre at kunne komme omkring på øerne tog Axel Fr. Moe fast bopæl i Tórshavn 1905 og bosatte sig på den nyoprettede navigationsskole, der skulle drives i Indre Missions ånd, som der senere bliver vendt tilbage til.⁶⁴

4. INDRE MISSIONS ANTIPATI MOD DET BESTÅENDE:

Dimmalætting - Amtstidende for Færøerne - senere Sambandspartiets organ, indtil 1901 Færøernes eneste avis bortset fra små tidsskrifter, optog en artikel fra K.D. af Axel Fr. Moe, hvori han fortæller om nogle af de indtryk, han fik under sit første ophold på Færøerne i sin studentertid.⁶⁵

Han beretter bl.a. om en bevægelse, der er i gang deroppe på Færøerne, og som er meget farlig, fordi den arbejder på at skabe et færøsk skriftsprog og således isolere Færøerne, fra Danmark. Endvidere synes han, at Færøerne, hvad åndeligt trosliv angår, er meget fattige og beklager, at der fra Danmark ikke er sendt nogen indremissionær, så den rette lære og liv d.v.s. "Indre Mission" også kan blive udbredt blandt færinger.⁶⁶

Af missionsmøder bliver der ikke afholdt andre end dem, baptisterne har, oplyser Axel Fr. Moe. Såkaldte "missionsmøder" er for ham den eneste rigtige form for levende forkyndelse. Med baptister tænker han på Plymouthbrødrene, da "baptister" aldrig har været på Færøerne.⁶⁷

Af indledningen til nævnte artikel af Axel Fr. Moe ses, at allerede på dette tidspunkt d.v.s. i 1902 røbede Indre Mission's talsmænd en tendens til at ville danisere, som jo også ganske få år senere kom til at virke som "Dansk kulturpres".

Axel Fr. Moe angriber det, han kalder for en "ny politik", der går under navnet "Tingakrossur", en avis, der udkom første gang i 1901.⁶⁸ Han beskylder denne avis for at arbejde imod både verdslig og gejstlig øvrighed og for at være en modstander af religion og moral, for at være et smudsblad af aller værste

slags, som han kun kender fra Politikken dernede fra.⁶⁹

Når Axel Fr. Moe så stærkt angriber "T.K." for at være modstander af religion og moral, er det nok, fordi denne har haft en omtale af en prædikensamling udgivet af tidligere præst i Harboøre Anton M. Jensen "Kristendom for Mig".⁷⁰ T.K. ved at fortælle om denne pastor Jensen, der ikke var såkaldt "indremissionsk", at han havde virket i den af Indre Mission meget stærkt prægede by Harboøre i Nordvestjylland. Den nævner bl.a., at denne lille landsby har ligget der upåagtet indtil for få år siden, da et par bådbesætninger satte livet til for at redde nogle andre mennesker. I ligtalene over de forulykkede dømte den indremissionske prædikant disse til evig straf i Helvede.⁷¹

De fakta forhold om denne sag er, at i 1893, den 21. november druknede 26 harboørefiskere og blev den 27. i samme måned begravet i en stor fælles grav på byens kirkegård. Tusinder fra hele landet deltog i denne sørgehøjtid, og journalister fra de fleste af landets aviser var repræsenterede.⁷²

Pastor Carl Moe, der havde været præst på Harboøre fra 1877-85, og som var farbror til Axel Fr. Moe⁷³, der kom til Færøerne, havde holdt ligtalene over de forulykkede, og som resulterede i, at et stort antal af landets aviser rejste sig i protest mod hans tale om fortabelsen.⁷⁴

Før nævnte pastor Jensen, der havde skrevet bogen "Kristendom for mig", blev i 1899 ansat som sognepræst i Harboøre. Han satte sig som mål at udrydde denne "helvedeslære", men gik i den modsatte grøft, og gik så vidt, at han offentligt nægtede at tro på en evig fortabelse, og det resulterede i, at han blev afskediget fra sit embede i januar 1901.⁷⁵

Ved denne begivenhed var det, at kampen imod "det evige helvede" blussede op på ny. Det var disse nyheder Tingakrossur havde fået fat i fra danske aviser og var således ikke tænkt som et angreb på Indre Mission, da man heller ikke på det tidspunkt havde noget decideret indremissionsarbejde.

I før nævnte artikel påtalte Axel Fr. Moe også den vantro litteratur, der læstes på Færøerne og beklagede, at der ikke var plads for kristelig litteratur.⁷⁶

Dette var i sandhed dristige angreb fra en, der kun havde været på Færøerne i en sommerferie og således ikke havde haft mulighed og tid til at lære færøske forhold at kende. Endnu alvorligere synes angrebene at være, da denne samme mand gik med ønske om, at netop den organisation, han repræsenterede, måtte få sendt talsmænd til Færøerne for at forkynde den rette lære.

Hvordan kunne færinger modtage sådanne mænd og deres budskab med glæde, når de offentligt talte så nedsættende om dem, som de havde planer om at missionere iblandt? I hvertfald var der ikke noget mærkeligt i, at færinger lukkede af og afviste dem, sådan som jo mange kom til at gøre.

Redaktøren af Dimmalætting har ovenikøbet syntes, at denne Axel Fr. Moe's artikel har været for meget af det gode. I hvert fald kom han med nogle kritiske bemærkninger til hans angreb.⁷⁷

Redaktørens første bemærkning faldt om skriftsproget, som allerede havde eksisteret længe, det var blot Axel Fr. Moe, der ikke vidste noget om det. At færøsk kan være en hinder for, at færinger også kan have kendskab til det danske skriftsprog, er redaktøren ikke enig med Moe i, tværtimod.⁷⁸ Hvad angår bevægelsen, der vil isolere Færøerne, her tænker A. Fr. Moe på den nationale forening "Føringafelag" stiftet den 27. januar 1889⁷⁹, så har Axel Fr. Moe opfattet dette fra et "grundfalsk synspunkt" siger Dimmalætting. Det var just denne bevægelse, der ville vække interessen for, at færinger mere end hidtil blev delagtiggjorde i omverdenes åndsliv.⁸⁰

Til sidst afviser Dimmalætting, i sine bemærkninger til Axel Fr. Moe's artikel, hans beskyldning om udbredelsen af den vantro litteratur, idet alle ved, at den overvejende del af den litteratur, som findes og læses på Færøerne, netop er religiøs litteratur.⁸¹

5. INDRE MISSIONS PROGRAM OG VURDERING AF DE ÅNDELIGE FORHOLD:

Kort efter sin ankomst til Færøerne begyndte Axel Fr. Moe at oplyse færinger om hvad Indre Mission var for noget og hvad den

ville. Et af disse foredrag, der blev afholdt i Menighedshuset i Tórshavn, og som han nævnte for "Den Indre Mission", lod han indrykke i Dimmalætting.

Heri taler han om, hvad andres syn på Indre Mission er, og især de ugudelige avisers opfattelse. Disse, siger han, vil anse Indre Mission for at være en lyssky og fanatisk sekt, hvis hovedforkyndelse gik ud på at fordømme største parten af menneskene til et evigt "svovldunstende helvede", medens kun de, der slutter sig til deres parti, er sande hellige og sikre på at komme i himlen.⁸¹

Han ridser hele Indre Mission's historie op lige fra starten og til nuet.⁸²

I sidste del taler han om behovet for en Indre Mission's gerning, da der findes så få oprigtige kristne, medens største parten "vandrør på den brede vej".⁸³

Axel Fr. Moe berører den vanskelighed, det er for en præst at nå befolkningen, da den bor meget spredt og tilføjjer, at det levende ord om frelsen i Kristus, kun sjælden høres fra de færøske prædikestole. Hermed argumenterer han for behovet for, at "troende lægmænd" skal være med i arbejdet med at forkynde Guds ord.⁸⁴

Ved gennemlæsning af samtlige eks. af T.K., er det svært at finde noget, der gør, at man med rette kan kalde det for et "smudsblad". Det blev også for meget for avisens redaktør med disse evige beskyldninger om at være en "smudsavis" o.s.v., så han tog til orde imod den unge kapelan.⁸⁵

Ordene faldt hårdt og kynisk for at sætte denne nidkære præst på plads, der dømte uden at have kendskab til forholdene. For at give et indblik i hvordan tonen blev mellem T.K. og Indre Mission på Færøerne, skal der citeres nogle ganske få sætninger:

"Selvfølgelig er det "smudsigt" at paatale den højhellige "Indre Missions" Udskejelser, og den Avis er forfærdende "smudsblad", der vover sligt, selvfølgelig. Endnu mere smudsigt forekommer det dog os, naar denne hoved- og hjerteløse Karrikatur af Jesu ophøjede Kærlighedslære i frækkeste Alvor vover at kalde

sig "Kristendom"!! Dertil kræves nok lidt mere end hvad Indre Missionens mange lavpandede Apostle og Profeter er i stand til at yde".⁸⁶

Axel Fr. Moe skriver nu et brev til Indre Mission's formand og underretter ham om sine arbejdsforhold. Først omtaler han den nyoprettede navigationsskole i Tórshavn og dens leder Ryving-Jensen, som en dygtig mand, der nok skal klare at omgås med "verdens børn".⁸⁷

John Christian Viggo Ryving-Jensen er født i København 30. april 1878⁸⁸ og var phil.cand. på det tidspunkt, da han ankom til Færøerne.⁸⁹

Ryving-Jensen havde også en lærer med til Færøerne, en styrmænd Nielsen, der omtales af Axel Fr. Moe som en enfoldig, troende jyde. Axel Fr. Moe har store forventninger til denne skole, som skal drives i Indre Mission's ånd. Men fjender er der ikke mangel på, siger Axel Fr. Moe, men det kan ikke være anderledes "når man vil tjene den korsfæstede", konkluderer han.⁹⁰

Axel Fr. Moe foretager også en vurdering af præsternes åndelige tilstand og karakteriserer 6 præster som mere eller mindre åndelige døde mænd.⁹¹ På dette tidspunkt fandtes der 7 præster provsten iberegnet.⁹² Det vil med andre ord sige, at der kun var en præst, der kunne regnes for at være troende efter Axel Fr. Moe's målestok, og det var hans ven i Hvalba på Suðuroy, pastor Busch.

Af andre troende, foruden nævnte pastor Busch, som han kunne regne med, var Plymouthbrødrene.⁹³ De har snart i en menneskealder udøvet et alvorligt arbejde for Herren, siger han, dog uden besynderlige resultater. Men alligevel giver han udtryk for, at Plymouthbrødrene i Tórshavn er den eneste levende menighed på Færøerne. De, der samles i Menighedshuset i Tórshavn, er efter sognepræstens mening, siger Axel Fr. Moe, alle mere eller mindre gode kristne⁹⁴, men af den opfattelse er han altså ikke. På dette tidspunkt er Mads Andersen Hansen sognepræst i Tórshavn.⁹⁵

Selv om der i starten ikke var mange, der brød sig om at høre Axel Fr. Moe, havde han dog rig lejlighed til at komme

til orde og give sin mening til kende iblandt befolkningen. For det første var det de lokale aviser, som stort set stod åbne for alle anskuelser og meninger, som han også gjorde brug af, men mest udfoldede han sig i F.K., der kom i mange hjem på det tidspunkt, og som ovenikøbet havde hans gode ven pastor Busch som redaktør i en årrække. Senere blev Axel Fr. Moe også redaktør af dette blad.

I en artikel om "Kirkelige livsrørelser" siger han, at på Færøerne kan man ikke berette om sådanne, idet der intet åndeligt liv er at finde dér. Folk går kun i kirke af og til, siger han, men de store kirkelige højtider forsømmer de ganske vist ikke.⁹⁶ Det er svært at finde ud af, hvad Axel Fr. Moe lige så vel som pastor Riise, som der tidligere har været berørt, begrundet deres påstande på, når de taler om, at folk ikke gik i kirke om søndagen. Muligvis har folk været bange for disse Indre Missionske repræsentanter og holdt sig hjemme, da de kom til bygden, idet de, af gode grunde, har sammenlignet dem med Plymouthbrødrene, som de fleste jo ikke ville have noget med at gøre, da man betragtede dem som falske profeter.

Axel Fr. Moe klager ligeledes over, at der ingen fest var over gudstjenesterne. De fleste, siger han, sad ligegyldige i stolene uden af være med i det, der foregik, og når så gudstjenesten var forbi, så var færingen også færdig med sin gudsdyrkelse for den uge eller måned, alt efter hvor længe det varede, inden han igen besøgte en gudstjeneste.⁹⁷

Axel Fr. Moe harmes også over den sørgelige tilstand, færingene befandt sig i; de havde mere lyst til at samles til færøsk dans end til missionsmøder, men det kunne vel ikke være anderledes, konkluderer han, idet der ikke blev gjort nogen forskel på en retfærdig og en ugudelig, alle var lige gode kristne, intet skel fandtes mellem troende og vantrø.⁹⁸

Axel Fr. Moe undser sig ikke i nævnte ret omfattende artikel at tale nedsættende om færingernes kristen- og fromhedsliv. Han røber imidlertid et ringe kendskab til dette, idet han lader Indre Mission rende afsted med "patentet" på at synge salmer i hjemmene og bede bønner, dette har færingene aldrig kendt til,

siger han, og tilføjer ironisk, at dette kunne Vorherre heller ikke forlange af dem, da de ellers opfyldte deres pligt med kirkegang, altergang o.s.v.⁹⁹

Efter at have konstateret, at på Færøerne er det døden, der sidder i højsædet, og at der i det hele taget ikke eksisterer nogen "menighed" indenfor kirken, tager Axel. Fr. Moe et eks. på, hvor på Færøerne man kan finde kendetegnene på en sand menighed d.v.s. "hyppige forsamlinger om Guds Ord, en fri og ubunden Samtale og bøn om de himmelske Ting, frisk sang, Broderkærlighed, Offervillighed til Fordel for Guds Rige og et frivilligt Arbejde for Herrens Sag af de enkelte Medlemmer", nemlig hos Plymouthbrødrene i Tórshavn.¹

Skellet, som skulle være mellem troende og vantro, og som for Axel Fr. Moe var vigtigt at understrege, redegjorde han for i en prædiken, som han lod sætte i F.K., hvor der endnu engang blev slået fast, at enten var man fortabt eller frelst, og selvfølgelig skulle begrebet frelse forstås ud fra et Indre Missionsk synspunkt, ellers var alt håb ude hinsides død og grav. Prædiken havde som overskrift "Fortabt - Frelst".²

I før nævnte brev til Indre Mission's formand fortæller Axel Fr. Moe, at det var hans tanker om den sande menighed og hans sympati med Plymouthbrødrene, han havde luftet i Menigheds-huset i Tórshavn, der førte med sig, at der udbrød en åben strid, der gjorde, at han blev udvist af Menighedshuset.³ Dette skal der vendes tilbage til om lidt.

Efter at have rejst en del rundt på øerne og kommen tilbage til Hvalba, har han nyheder at fortælle om de åndelige forhold dér for Stiftspræst Zeuthen. Han glædes over at kunne fortælle ham nyheder om, at også på disse "døde øer" er vækkelsen kommen. Dog beklager han, at det ikke blev ved ham eller pastor Busch vækkelsen kom, men ved en "baptistprædikant".⁴

Hans måde at tale om vækkelse på ligner ikke så lidt den opfattelse, som redaktøren af I.M.T., C. Bartholdy, Haslev i 1951 beskyldte Professor P. G. Lindhardt for at have, da han udgav bogen "Vækkelse og Kirkelige retninger"⁵ s.å.

Det er svært at finde ud af, hvad definitionen på vækkelse

er for Axel Fr. Moe. Man får i hvert fald ikke indtryk af, at han regner med vækkelsen som en "åndens gerning", snarere er det personerne og deres indsats, der er afgørende.

Den Indre Mission's repræsentanters opfattelse af de kirkelige forhold på Færøerne synes ikke uden videre at være lyse. Også pastor Busch begyndte med tiden at udtale sig om disse. I et dansk tidsskrift siger han bl.a., at der gennemgående ikke findes noget rigtigt menighedsliv på øerne, og at trangen til at komme sammen til møder for at dele Guds ord med hverandre ikke var stor.⁶ Pastor Busch savner det, som han kalder for "bekendende kristendom". Bortset fra nogle lægprædikanter hos Plymouthbrødrene i Tórshavn, som rejser omkring på øerne, konkluderer han, at kristendommen på Færøerne ligger i dvale på samme måde, som fjelde og dale ofte ligger hyllede i tåge. Han håber på en vækkelse.⁷

Dette er den første officielle udtalelse, vi har af pastor Busch, hvor han så konsekvent udtaler sig om de kirkelige forhold på øerne. Meget kunne tyde på, at den ellers tilsyneladende så afbalancerede pastor Busch har ladet sig påvirke af den mere temperamentfulde Axel Fr. Moe, da han ellers har haft rig lejlighed til både i F.K. og Dimmalætting at give udtryk for sine meninger før.

Før omtalte navigationsskole i Tórshavn, der blev oprettet af cand.phil. Ryving-Jensen og en "troende sømand" styrmand A. Nielsen havde samme sigte som de andre repræsentanter for den indremissionske bevægelse, nemlig til at få færinger til at få en anden kristendomsopfattelse, som efter deres mening var den eneste rigtige. Ryving-Jensen siger selv, at årsagen til oprettelsen af denne skole er, at der skal gives unge færinger deres uddannelse af "troende" lærere. Dette er noget nyt for færingers vedkommende, siger Ryving-Jensen, da man på Færøerne ikke kender til sådanne begreber som "troende". Endvidere klager han over, hvor lille en forståelse folket deroppe har, når de over for dem hævder, at de er frelst menneske.⁸

6. AFFÆREN I MENIGHEDSHUSET

Efter at Axel Fr. Moe havde taget ophold på Navigationsskolen i Tórshavn viste det sig, at blive værre og værre for ham at vinde indpas blandt befolkningen. Dette resulterede i, at han en skønne dag blev smidt ud af Menighedshuset i Tórshavn.

Axel Fr. Moe prøver på at give en redegørelse for denne situation i F.K.⁹

Han begriber ikke, at folk har fået den opfattelse, at han skal være baptistisk sindet. Dog overvejer han, om det kan være hans stærke forkyndelse, der har samme toner som de baptistiske prædikanter forkyndelse, at enten er man med Gud eller imod ham, enten troende eller vantro, enten frelst eller fortabt, der gør det. Han forstår ikke, at man har taget så stærke forholdsregler mod ham i Tórshavn's Menighedshus og føler sig derfor forpligtet at give læserne af F.K. en redegørelse".¹⁰

Det var en søndag i november måned 1905, fortæller han, i Menighedshuset i Tórshavn, hvor han på opfordring havde taget ordet. Her havde han bl.a. peget på sammenholdet i "Baptistmenigheden" hvor godt det var i forhold til i Menighedshuset. Dette siger han, var årsagen til at nogle beskyldte ham for at anbefale folk at blive baptister og at drive agitation for disse i Menighedshuset.¹¹

I slutningen af December fik han et brev fra den fungerende formand, hvori han lod ham vide, at Menighedshusets og kirkens talerstole var lukkede for ham, hvis han ikke skrev under på den skrivelse, der fulgte med brevet. Axel Fr. Moe siger selv, at i denne skrivelse skulle han erklære, at han hørte med til den evangelisk Lutherske Folkekirke.

Han ville imidlertid ikke underskrive nogen skrivelse, men talte personlig med formanden for Menighedshuset ud om sagen og fik derefter skriftlig meddelelse om, at han fortsat kunne tale i Menighedshuset og i kirken. Hermed skulle så denne sag være ude af verden.

Men sådan blev det ikke.¹²

Bestyrelsen for Menighedshuset i Tórshavn så sig nødsaget

til først i det nye år at sende en skrivelse til Hovedbestyrelsen for Indre Mission i Danmark vedrørende Axel Fr. Moe.¹³

I denne skrivelse understreges vigtigheden af, at de, der vil tale i Menighedens forsamlinger, bestemt tager afstand fra den baptistiske sekt "Plymouthbrødrene", der for tiden af al magt arbejder på at undergrave folkekirken. I alle tilfælde kræver Menigheden, at de, der tager ordet i Menighedshuset, ikke ved deres udtalelser giver det indtryk, at de sympatiserer med Plymouthbrødrene.¹⁴

De berører også Axel Fr. Moe's udtalelser. De har været tvetydige og har skabt uro og forvirring ind i Menigheden midt i en tid, hvor Plymouthbrødrene driver en hensynsløs propaganda. Trods tidligere advarsel har Axel Fr. Moe ikke lært at gå stille med dørene.

Men endnu engang har han ved sine udtalelser sat sindene i bevægelse, denne gang ved et møde i Tórshavns Menighedshus fredag den 23. februar 1906, hvor han var taler.¹⁵

Bestyrelsen for Menighedshuset siger, at for et stykke tid siden, var der et medlem af Menigheden, som havde holdt et foredrag, "hvori denne overfor Baptisterne, der bestandig fremhæver: Vi er frelste, vi kan aldrig fortabes, udtalte at vi "Kristne ikke naar højere end til at haabe paa Frelse og evig Salighed".

På nævnte møde den 23. februar 1906 gik Axel Fr. Moe voldsomt frem imod denne tale og sagde, at dette at håbe på frelse var en frygtelig tale, der stammede fra Satan selv.¹⁶

Bestyrelsen for Menighedshuset finder sådan fremgangsmåde yderst pinlig og sætter Menigheden i et dilemma, hvor de bliver i vildrede med hensyn til, hvad de skal tro. Endvidere siger de, at sognepræsten og de mænd i bestyrelsen, der har båret menighedsarbejdet i de sidste måneder, snart ikke har udrettet andet end at give forklaringer på alt det, som Axel Fr. Moe finder på at sige.

Det var denne uudholdelige situation, der fik Menigheds husets bestyrelse til at foretage det "beklagelige" skridt, men "nødvendige for Menighedens skyld", at nægte Axel Fr. Moe adgang til Menighedshusets talerstol.

Bestemmelsen, der gik ud på at nægte Axel Fr. Moe adgang til talerstolen i Menighedshuset var enstemmigt vedtaget af den samlede bestyrelse på ialt syv medlemmer.¹⁷

Da formanden læste bestemmelsen op ved et møde i Menighedshuset, råbte Axel Fr. Moe op og bad om ordet, men det blev ham nægtet ifølge samme bestemmelse. Der var fremmødt en talrig forsamling, og Axel Fr. Moe appellerede til forlingen om at udtale sig om, hvorvidt han skulle have ordet eller ej. Dette skabte en forstyrrelse og tumult uden lige, der medførte, at sognepræsten samtidig tog skridtet til at nægte ham at tale i samtlige Suðurstreymoy pastorats kirker.¹⁸

Sammen med omtalte brev til Indre Missions Hovedbestyrelse af 9. marts 1906 sendte bestyrelsen for Menighedshuset i Tórshavn også den enstemmigt vedtagne bestemmelse, der var underskrevet af samtlige medlemmer dateret i Tórshavn 24. februar 1906.¹⁹

Denne vedtagelse røber, at Axel Fr. Moe ikke selv var til stede i Menighedshuset den aften, da før-omtalte foredrag, som han angreb, blev holdt. Bestyrelsen siger, at foredraget, der fandtes i skriftlig form, nemlig havde været udlånt til cand. phil. Ryving-Jensen på Navigationsskolen og mener, at Axel Fr. Moe på denne måde har fået adgang til at stifte bekendtskab med indholdet.²⁰

Bestyrelsen slår i sin vedtægt fast, at Axel Fr. Moe er missionær for Indre Mission og som sådan ikke er kaldet lærer eller leder for Menigheden i Tórshavn. Menigheden kan derfor ikke tålerere, "at benyttes som Kastebold for en ansvarsløs Missionær, og da endelig Indre Missions yderliggående Retning her på Færøerne mere og mere nærmer sig til at blive en Sect indenfor Folkekirken, ser Menigheds-husets Bestyrelse, paa Grund af Cand. Moes Taktløsheder, paa Grund af den Splid og Forvirring, der ved hans ankomst er bragt ind i Menighedslivet og Menighedsarbejdet i Thorshavn, sig nødsaget til for bestandig at nægte Cand. Moe Adgang til at tale i Menighedshuset her i Thorshavn....." ²¹

Efter at Axel Fr. Moe havde fået taleforbud, skrev han et brev til Stiftsprovst Zeuthen, hvori han gør rede for den opståede situation. Han starter med at sige, at Pastor Hansen i Tórshavn betragter ham som en urostifter i "hans kære rolige Menighed" og at de nu for "bestandig har udsmidt ham af Menighedens hus".²² Her siger Axel Fr. Moe noget, som ikke stemmer overens med resolutionen, som forøvrigt også har været trykt i F.K.²³

Deri stod jo, at Menighedshuset bestyrelse så "sig nødsaget til for bestandig at nægte cand. Moe Adgang til at tale i Menighedshuset her i Thorshavn.....!"²⁴ Der nævnes ikke noget om, at han ikke på lige fod med alle andre har lov til at deltage i Menighedens møder. Det drejer sig sådan set ikke om en regulær udsmidning, som Axel Fr. Moe siger, men om en nægtelse til at virke som prædikant eller taler. Og der er en væsentlig forskel på disse to.

I nævnte brev forstår Axel Fr. Moe ikke, hvordan denne for ham kedelige situation er opstået. Han siger til Zeuthen; "Havde jeg endda været, hvad man kalder en "kras Indremissionsmand", der slog om sig med skarpe fordømmende Ord- Kunde jeg snarere havde forstået den Indignation, der har rejst sig imod mig fra mange Sider". Axel Fr. Moe synes ikke selv, at han var sådan en, tværtimod siger han, at han har beflittiget sig på at afholde sig fra udæskende²⁵ tale. Dette var let nok pr. brev at overbevise Zeuten om, da han jo ikke kendte til de faktiske forhold. Men virkeligheden lægger noget andet frem for dagens lys, der giver os en helt anden karakteristik af Axel Fr. Moe, end han selv vil være ved.

Endnu engang benytter Axel Fr. Moe lejligheden til overfor Zeuten at nævne "det ene ugeblad" d.v.s. T.K., der "udspyer gald og forgift over Indre Mission".²⁶ Hvordan og hvorledes er svært at finde ud af undtagen i nogle få tilfælde, hvor Axel Fr. Moe selv provokerer til det.

Sognepræsten i Tórshavn kalder Axel Fr. Moe for en stor modstander af Guds rige, en der kun kæmper for egen ære. Han kalder præstens optræden for skændig og siger, at han vil

tvinge ham til at forlade Tórshavn, "men han kan tro nej".²⁷

Endnu engang udtrykker han sig om sin ensomhed og mangel på venner. Men dog et lysglimt er der - navigationsskolefolkene. De er hans trofaste venner. Og så også redaktøren af Dimmalætting, der er lærer ved realskolen og hans "danske" kone, siger Axel Fr. Moe. De står "klart og fast på Livets Side" og så nogle ganske få andre.²⁸ Situationen i Tórshavn tegner sig for ham ikke stort bedre end den, der var i Sodoma og Gomorra. I Axel Fr. Moe's øjne var der ikke mange retfærdige i Tórshavn. Axel Fr. Moe's breve er hele afhandlinger, hvad længden angår, og giver ret indgående oplysninger om forholdene, sådan som han ser dem. Axel Fr. Moe beretter om sit besøg hos provsten på Eysturoy, som på det tidspunkt var Frederik Petersen.²⁹ Han kalder ham for en forsigtig og venlig mand, men en egentlig ven i ham, har han bestemt ikke, siger Axel Fr. Moe, da han synes, at i kristelig henseende stod der vel til på Færøerne. Provst Petersen skal have fortalt ham om de kirkelige forhold, sådan som de var, hvor han understregede betydningen af, at folk kunne Kingobogen og evangelieteksterne udenad. Deraf opstod der en debat og Axel Fr. Moe sagde, at sådanne sogne brugte man i Danmark at kalde for "døde sogne". Provst Petersen skal nu ifølge Axel Fr. Moe's skildring have begyndt at tale om Indre Missions dømmesygge.³⁰ A. Moe tager nu tråden op igen omkring ham og Menighedshuset og forklarer provst Zeuthen, at han har været nødt til at give en kort fremstilling af sagen i F.K., men dette er gjort i en "sømmelig tone", forsikrer han. Han vedlægger et eks. af F.K. til Provst Zeuthen, som slet ikke har noget at gøre med den nye strid, der nu var brudt ud, og som medførte resolutionen af 24. februar 1906, men drejer sig om den første irettesættelse.

Lidt skadefro synes han at være over, at ikke engang Pastor Hansen har opdaget det fornærmelige, der lå i hans artikel, trods hans "sømmelige tone", som han udtrykker det. Endelig berører han den 23. februar, hvor han efter at være kommen fra Suðuroy afholder et møde i Menighedshuset om aftenen. Han siger, at han slet ikke havde kendskab til det foredrag, der har

været holdt tidligere, og som han bliver beskyldt for at tale imod.³¹

Axel Fr. Moe overbeviser provst Zeuthen i sit brev om, at alle de beskyldninger, som bestyrelsen for Menighedshuset har imod ham, er falske. Han vedgår dog i brevet, at han i forvejen havde fået besked om, at bestyrelsen for Menighedshuset havde besluttet at give en meddelelse om taleforbudet imod ham ved et møde den 25. februar. Nu giver han en nøje redegørelse fra mødet i Tórshavnar Menighedshus, søndag den 25. februar 1906 og deriblandt også det, at han skal have råbt op og sagt: "Her er ingen Frihed i dette Hus".³²

Axel Fr. Moe vedlægger et eks. af T.K. til Provst Zeuten, så han kan se de udtalelser, der kommer til orde der.³³

Med stor overskrift "PIETISMEN" skriver T.K. om den i åndelig henseende uhyggelige tid, færinger er inde i for øjeblikket.

Pietismens Herolder er påtrængende og taktløse personer, siger T.K. endvidere. Den nævner både Ryving-Jensen, religionslæreren ved Realskolen og så den højrøstede Axel Moe fra Mødet i Tórshavnar Menighedshus den 25. februar, der på sin appel til forsamlingen om at få ordet kun høstede en kraftig "hundredstemmig Nej-protest".³⁴

T.K. synes ikke, at pietismens forkæmpere lider af overdreven finfølelse og kunkluderer, at vinder denne indpas vil den sætte færinger langt tilbage i åndelig udvikling og modenhed.³⁵

Axel Fr. Moe prøver på at bevæge provst Zeuthen til at foreslå ham at lade sig ordinere og blive rejsepræst på Færøerne, så præsterne ikke kan nægte ham adgang til kirkerne, og påstanden om, at han skal være baptist, kan blive manet til jorden.³⁶

Foreløbig holder han møder i "Goodtemplarlogens Sømmandshjem", som han siger, "burde være vores", i en lille sal, men som dog kun er ledig højst 1-2 aftener om ugen.³⁷

Navigationsskolelederen V. Ryving-Jensen skriver et apologetisk brev for Axel Moe til Indre Missions formand i Danmark.³⁸

Han mener, at Axel Moe i alle ting har handlet, som det sømmer sig en Guds tjener. Det er bestyrelsen for Menighedshuset i Tórshavn, der har kæmpet for egen ære.

Han beklager, at indremissionær Axel Moe, hans "gode ven og broder" har fået både Menighed og præst på nakken. Og så lader han ellers tæppet rulle. Bl.a. siger han: "Man behøver ikke at kende synderligt meget til Færingerne for at forstaa dette".³⁹

Han sammenligner også færingernes kristendom med katholicismen. Præsten er deres midler og ikke Kristus, siger han. Motivet for denne hans skrivelse er at bede Stiftsprovsten arbejde for, at Axel Moe kan blive ordineret som Indre Missions rejsepræst på Færøerne. Der er brug for ham, siger han og begrundet det med, at Færøerne gennem mange år har været velsignet med de ringeste præster, de kunne få. Pastor Busch er vist den eneste troende præst, vi har, konkluderer Ryving-Jensen.⁴⁰

Så slutter han sin skrivelse med noget, som er svært at forstå, og som ellers alt det, vi ved om Axel Moe, taler imod, og det er, at Axel Moe er velegnet til at blive præst på Færøerne, fordi han kender deres ejendommelige karakter og forhold.⁴¹

Også sognepræsten på Suðuroy, pastor Busch i Hvalba griber til papir og blyant vedrørende affæren i Menighedshuset.⁴²

Han tager Axel Moe i forsvar og beder formanden arbejde for, at han kan blive ordineret. Der forekommer ellers ikke noget nyt frem i denne lange skrivelse vedrørende sagen, faktisk kun gentagelser af, hvad Axel Moe selv og Ryving-Jensen har indberettet for formand Zeuthen.

Otto Moe, født i 1846 og fader til Axel Moe bliver karakteriseret som "lille af vækst, firskåren". Han var præst og blev kaldt for "Krudt-Moe". Han talte højt og kraftigt og var en ivrig prædikant.⁴³

Hans forkyndelse var direkte vækkende, og han satte et afgjort skel mellem "troende" og "vantro". Der siges om ham, at han var polemisk over for paven, sekter og grundtvigianere.

Endvidere udtalte han sig skarpt om venstrefolk, socialist-

er, aviser, blade, bøger og sport.⁴⁴ Stiftsprovst Zeuthen, formanden for Kirkelig Forening for Den Indre Mission I Danmark underrettede denne pastor Otto Moe om hans søns forhold på Færøerne.⁴⁵

Pastor Otto Moe skriver tilbage til Stiftsprovsten og takker for oplysningerne. Han ligefrem synes, at den situation, hans søn Axel Moe er kommet i, er den helt rigtige, som han nok skal være herre over. Det er ikke hans søn, der forstyrrer Guds menighed, mener han, men sognepræsten i Tórshavn. Det rige, Axel Moe, forstyrrer, er "Djævelens rige". Derfor undrer pastor Otto Moe sig ikke over, at Djævelen udsender sine tjenere, så de får løse på ham og angriber ham fra alle sider.⁴⁶

Pastor Otto Moe optræder også som en stor kender af færøske forhold, selv om han aldrig har været deroppe. Han taler om den døde kirke, man har på Færøerne, den vantrø presse o.s.v., alt sammen noget, der gør, at hans søn ikke har det så let, men konkluderer han: "det er jo næsten et Tegn, som De skal have, der drives af Guds Aand".⁴⁷

I mellemtiden har Axel Moe fået brev fra Stiftsprovst Zeuthen, der på bestyrelsens vegne erklærer ham deres tillid. Axel Moe skriver nu igen til Zeuthen og takker for denne hans og bestyrelsens tillid.⁴⁸

Endnu engang berører Axel Moe den uvilje, han møder i befolkningen og siger, at man snarere må kalde det for en "følgelse på alle Leder og Kanter" som har mødt ham og navigationsskolefolkene. Han citerer endda Pauli ord: "Her er mange modstandere...."⁴⁹ I sin nidkærhed glemmer Axel Moe, at i det land, han har valgt som sit virkefelt, eksisterer der en flere hundrede år gammel kirkelig tradition, som befolkningen har bygget på, og hvis kristendomsforståelse har været med til at bære færingene og det færøske samfund oppe i deres kamp for tilværelsen. Axel Moe prøver ligeledes på at få stiftsprovst Zeuthen til at forstå, at det ville være en fordel for ham, om han kunne blive ordineret som pastor Busch's medhjælper⁵⁰, idet han så regner med at blive accepteret af gejstligheden og få adgang til kirkerne. Ellers falder der mange smagløse be-

mærkninger om de præster, han så inderlig gerne vil være kollega med.

Hen på sommeren 1906 dukker affæren omkring Axel Moe's udelukkelse af Menighedshuset op igen, idet han selv i Dimmalætting klager over, at han ikke, hverken mundtligt eller skriftligt, har fået lejlighed til at forsvare sig.⁵¹ Pastor M. H. Hansen i Tórshavn kan imidlertid ikke godtage Axel Moe's fremstilling af sagen, men det overrasker han ikke, at Axel Moe forsøger at bortforklare sine udtalelser. Endda i F.K. har Axel Moe offentliggjort sit foredrag, som han afholdt i Menighedshuset 23. februar s.å., men hvor han undlod at referere de sætninger i foredraget, som Menigheden havde taget anstød af. Pastor M. H. Hansen siger, at han har mange troværdige medlemmer af menigheden bag sig, når han siger dette.⁵² Pastor Hansen er ikke på nogen måde afvisende eller fjendtlig indstillet overfor, at et Indre Mission's arbejde skal gøres i Tórshavn, men han mener, at Indre Mission's bestyrelse burde tænke sig om, om det ikke var bedre med en missionær, der var mere besindig og erfaren end Axel Moe. Han orienterer Indre Mission's bestyrelse om, at der på Færøerne findes en befolkning, der på alle områder er forskellig fra befolkningen i Danmark, og at det kirkelige liv på øerne har udviklet sig ganske anderledes end i Danmark. Derfor er det af stor betydning, siger pastor Hansen, at den, der vil virke deroppe, har vilje til at forstå de specielle færøske forhold og er i stand til at tage hensyn og lempe sig efter forholdene.⁵³

Den samlede bestyrelse for Menighedshuset i Tórshavn sendte en redegørelse til F.K. for de af Axel Moe skrevne artikler i Dimmalætting og F.K. angående den af Thorshavns Menighedshus enstemmige vedtagelse den 25. februar s.å. om at nægte Axel Moe for fremtiden at tale i Menighedshuset.⁵⁴ Bestyrelsen mener, at den længe nok har forholdt sig tavs og vil nu gøre nogle bemærkninger til Axel Moe's artikler. Den bedømmer dem for at være usandfærdige, idet han ikke på nogen måde har ansvar for, hvad der skete søndag aften d. 25. februar s.å. siger bestyrelsen.⁵⁵

Affæren i Menighedshuset kommer endnu engang til debat, der startede med, at Axel Moe i december 1905 havde sagt i Menighedshuset, at der ikke fandtes noget sandt åndeligt liv i menigheden i Tórshavn og pegede på et sådant hos Plymouthbrødrene, som burde være et mønster for dem i Menighedshuset. Dette anså bestyrelsen for at være ansvarsløs tale, idet Plymouthbrødrene optrådte som folkekirkens afgjorte modstandere. Disse Axel Moe's udtalelser havde vakt forargelse hos mange. Trods det fik han efter overvejelser lov til fortsat at tale i Menighedshuset. Men efter før skildrede møde d. 23. februar, hvor Axel Moe igen havde optrådt på en sådan måde, at han var tve-tydig, besluttede bestyrelsen for Menighedshuset at nægte ham at få lov til at tale i Menighedshuset.⁵⁶

Bestyrelsen erklærer i nævnte redegørelse, at Axel Moe blev modtaget med velvilje, og at der blev ikke krævet meget af ham, da han var ganske ung, men meget snart mærkede de, at han ville være den overlegne, og at han undervurderede alt åndeligt liv og arbejde, undtaget Plymouthbrødrenes.

Han ringeagtede og overså færingers og betragtede dem gennemgående som vantro og ville reformere og udviste samme dømmesygdom som Plymouthbrødrene, der udpegede dem, de anså for at være frelst og dømte alle de andre som fortabte, siger bestyrelsen.⁵⁷

Redaktøren af F.K. pastor Busch tog Axel Moe endnu engang i forsvar, men hans ord vejer ikke meget i denne sag, da han ikke havde deltaget i nævnte møder, hvor Axel Moe havde sagt de ting, der ledte til stridigheder mellem menigheden og ham.⁵⁸

Det var ikke blot Axel Moe, men i hele taget alle Indre Mission's repræsentanter, der undlod at vise nogen som helst vilje til at forstå færingers og deres livssyn. Affæren i Menighedshuset var nu tilsyneladende bragt til en ende, men sagen, som det hele drejede sig om, var langt fra slut.

På et møde i Hjørring f.eks. gav Ryving-Jensen de tilstedeværende en karakteristik af færingers som selvsikre i deres optræden forstået i negativ betydning. Åndeligt set var Færøerne et fuldstændig uopdyrket land. De kirkelige forhold vurderede

han så mørke, at man skulle undre sig over, at færinger ikke for længst var afkristnede. Det færøske folk var for Ryving-Jensen at se, et uoplyst og snæversynet folk, der aldrig havde fået nogen rigtig undervisning.⁵⁹

Denne brutale fremgangsmåde og undervurdering af den færøske befolkning, både hvad deres folkelige og kristelig syn angik, som Indre Mission's repræsentanter viste, kunne ikke andet end lede til en vis skepsis over for denne bevægelse og i mange tilfælde til en slags bitterhed, der fik følger s.bl.a., at der blev nægtet taletilladelse i Menighedshuset og at Navigationsskolen måtte lukke p.g.a. manglende tilslutning. Befolkningen har uden tvivl spurgt sig selv, hvad disse missionærer egentlig ville med deres fremgangsmåde, og om de i hele taget ikke havde misforstået deres kald og opgaver.

7. INDRE MISSION FÅR MEDVIND

Det lykkedes for Axel Moe at blive ordineret og ansat som hjælpepræst hos pastor Busch i Hvalba fra 12. september 1906.⁶⁰ og Færøerne fik hermed en indremissionsk rejsepræst, hvilket uden tvivl blev en fordel for denne bevægelse, da den dermed bedre kunne præcisere sit ståsted som en kirkelig bevægelse. Pastor Busch og Axel Moe delte Suðuroy, sådan at pastor Busch fortsat boede i Hvalba og tog sig af den nordlige del af øen, medens Axel Moe tog ophold i Vágur og betjente den sydlige del. Samtidig fungerede Axel Moe som rejsepræst over hele Færøerne i Indre Mission's tjeneste. Det var jo også Indre Mission i Danmark, der betalte hele hans løn.⁶¹ Dette var nok også en af årsagerne til, at det lykkedes for Indre Mission at få Axel Moe ansat som hjælpepræst, thi der var også andre præstegæld, der trængte til at få udvidet den kirkelige betjening.

I og med at Axel Moe fik sin opgave som hjælpepræst, er det ligesom, de ellers meget spændte forhold falder til ro. Selv om han rejste en hel del, har han dog ikke haft tid til at bekymre sig så meget over forholdene andre steder omkring på øerne som før. At præsterne på det tidspunkt havde nok at se til,

er der ingen tvivl om. Det viser også de optegnelser, han har gjort fra en rejse sammen med Busch.⁶²

Efter at Axel Moe havde været en tur i Danmark 1909 og var kommen tilbage til Færøerne, skriver han et brev til Zeuthen, hvori han beretter "om Guds riges fremgang og menneskers omvendelse". Årsagen dertil, siger han, var en nordmand ved navn Oscar Hansen, der var Stewart på Hvalstationen i Lopra, tidligere assistent ved sømandskirken i Le Havre.⁶³ Axel Moe siger, at han talte meget kraftigt og vækkende. Nogle græd og klagede over deres synd, og som på opfordring fra nordmanden, bad de midt i forsamlingen og blev bønheorte. Selv har han ikke turdet sådan "klemme på folk" i en offentlig forsamling, siger Axel Moe.⁶⁴ Trods denne synlige fremgang i arbejdet må Axel Moe dog stadig konstatere, at der iblandt befolkningen var en ikke ringe forargelse og modstand over det, der var sket, og at folk frygtede for, at de alle sammen gik hen og blev baptister.⁶⁵

Iøvrigt er der just på dette tidspunkt flyttet to "baptist-familier" (Plymouthbrødre) til Vágur og Axel Moe er bange for, at de vil give sig til at fiske i det rørte vand. Den ene "baptistfamilie" var ovenikøbet nabo til kirken og Axel Moe. Axel Moe forestiller sig, hvor pinlig situationen vil blive, når der dør om dør bliver sunget Sankeys sange, og at "verden" derfor vil konkludere, at det, han står for, også er noget baptistvæsen.⁶⁶

Axel Moe har på nuværende tidspunkt sendt en ansøgning ind til Føroya Løgting om tilladelse til at forhandle missionens bøger på Færøerne. Efter den behandling sagen havde fået i lagtinget, regnede Axel Moe ikke med nogen kolportagebevilling i denne omgang.⁶⁷

Samtlige venner af Indre Mission's arbejdet på Færøerne fik i 1910 en indbydelse til at deltage i et møde, der skulle afholdes på Færøerne nationaldag s.å. hos Ryving-Jensen i Tórshavn. Som initiativtagere til dette nye Indre Mission's arrangement stod F. Busch, Axel Moe og Ryving-Jensen. De forventede, at alle "Guds børn" på Færøerne ville benytte lejligheden til at møde op.⁶⁸

Hovedtaler ved Olajmødet 1910 blev Axel Moe, der meget kraftigt understregede 2. Pet. 1:13, hvor der står: "jeg holder det for ret at vække jer ved mine påmindelser, så længe jeg er her i mit legemets telt". Dette er et ord, der er skrevet til alle troende mennesker, der er blevet vakte op af syndesøvn-
 en, af fortabelsessøvnen, til at se Jesus som deres frelser, sagde Axel Moe.⁶⁹ Endvidere nævnte han det behov, der var for en kristelig vækkelse rundt omkring på øerne, en dyb og sand kristelig vækkelse, der er uendelig vigtigere end den folkelige og politiske, der blev talt så meget om, mente han.⁷⁰ Så sluttede han sin tale med at appellere til tilhørerne om at "undfly fordærvelsen i verden" og om ikke at skikke sig lig med denne verden. Verdens børn vil gerne, at Guds børn skal blande sig med dem og more og glæde sig ved fester og andre lejligheder, siger Axel Moe, men apostelen Peter siger, Nej, Guds børn må fly denne verdens forkrænkelse i lyster og bevise i troen dyd, slutter han. Olajmødet blev afsluttet med sangen: "Brødre og søstre, vi skilles nu ad".⁷¹

Endnu har vi ikke i det kildemateriale, der står til disposition, fundet noget, der direkte taler imod den færøske nationaldansk, men vi ved, at netop sådanne udtalelser, som Axel Moe giver udtryk for i sin tale, blev og bliver stadig den dag i dag af mange missionsfolk forstået sådan, at også den færøske dans skal man undfly, da den hører denne verden til.

Indre Mission har aldrig ført noget medlemskartotek, og da denne bevægelse står på folkekirkens grund, har det været svært at fastslå, hvor mange tilhængere denne bevægelse har haft igennem årene. De, der var samlede til nævnte Olajmøde i 1910, var ialt ca. 70 og man må gå ud fra at det har været den overvejende del af missionsvennerne på det tidspunkt. De fleste var fra Vågoy, Nólsoy, Selatræ, Suðuroy og fra Tórshavn.⁷² Når vi sammenligner forholdene på dette tidspunkt med situationen, som den tegnede sig for Indre Mission i de første mange år, kan der ikke siges andet, end at Indre Mission nu var begyndt at få medvind selv om resultaterne var beskedne.

8. INDRE MISSION BLIVER POLITISK ORIENTERET OG UDØVER DANSK KULTURPRES

Indre Mission's repræsentanternes forhold til færøsk politik har der tidligere været rørt lidt ved. Med årene blev det endnu tydeligere, at Indre Mission's repræsentanter og dermed også dens tilhængere blev mere og mere anti-færøske og stillede sig afgjort på Sambandspartiets side.

Den danskfødte præst Asger Højlund, der var sognepræst i Kvfvík fra 16.1.1952-12.3.1960⁷³ og samtidig formand for Indre Mission på Færøerne, siger om bogen "Men Gud greb ind", som er færøske kvinders og mænds vidnesbyrd om, hvordan de mødte Guds kald gennem Indre Mission, at den er et udtryk for en tak for, hvad færinger har modtaget fra Danmark, sidst men ikke mindst gennem Indre Mission. Han indrømmer også, at de hovedsagelig var "sambandsfolk", selv om der også fandtes selvstyresindede iblandt.⁷⁴

Striden mellem Pastor M. A. Hansen i Tórshavn og Indre Mission's repræsentanter syntes med årene helt at være glemt, idet begge parter havde fået en fælles fjende at kæmpe imod, nemlig T.K. og den politik, som den stod for. M. A. Hansen havde i Kristeligt Ungdomsblad rakket ned på T.K., og T.K. giver igen og synes, at færinger alt for længe har holdt sig tavse og ladet stå til, når danske gejstlige har fyret løs mod færinger og beskyldt dem for at være vantro, ugudelige o.s.v.⁷⁵

I F.K. advarer Axel Moe mod T.K. og appellerer til abonnentene om at holde op med at støtte den og det, den står for.⁷⁶

I et åbent læserbrev bliver pastor Hansen beskyldt for at være ustadig og ikke til at stole på, en der siger ét i dag, noget andet i morgen. Ellers siges der om ham, at han var gået i krig mod ungdommen og det, den foretager sig.⁷⁷ Den anonyme brevskriver mener at kunne finde årsagen til, at pastor Hansen nu går så hårdt frem i, at han har "sadlet om og sluttet alliance med den berygtede Indre Mission".⁷⁸

Et ældre medlem af menigheden i Tórshavn beklager sig over den tilstand, der er indtrådt i kirkens liv og virke. Så langt, han kan huske, har kirken for ham og det slægtled, han er voks-

et op med, stået som det fredfyldte sted, hvor man søgte hen for at styrkes til livets strid og for at finde fred for sjælen, og hvor alt kiv og kævl var udelukket.⁷⁹ Aldrig havde han drømt om, at kirken ville komme til at blive brugt som et ganske almindeligt forsamlingshus, hvor dagens lokale stridsspørgsmål, sladder og personlige mellemværender blev draget frem på selve prædikestolen.⁸⁰ Hvad det er, det hele drejer sig om, er ikke svært at få øje på, synes brevskriveren, blot harmes han over, at præsterne Hansen og Moe skal misbruge deres magt og drive politisk agitation fra kirkens prædikestole.⁸¹

De to færøske politiske partier, der blev stiftede 1906, Sambandsflokkurin, der ubetinget vil fællesskab med Danmark og så Sjálvstýrisflokkurin, der gradvis ville arbejde frem imod, at Færøerne selv skulle kunne klare sig, og at færøsk sprog skulle finde sin berettigede plads i samfundet, kæmpede på nuværende tidspunkt en ret hård kamp, og det var denne kamp, pastor Hansen og Axel Moe også tog del i.

Diskussionen om hvilket sprog, der var det mest gavnlige for den færøske kirke, dansk eller færøsk, og for samfundet i hele taget, var ikke af ny dato, men var blot taget til med årene. Nogle af de spørgsmål, der blev diskuteret, var bl.a.: er færøsk bæredygtigt som kirkesprog? kan færøsk ikke føre til åndelig isolation? o.s.v. Allerede i halvfemserne havde Dimmalætting røbet den holdning, som blev Sambandspartiets, da den i sprogdebatten fremkom med skræmmebilleder og sagde, at hvis man indførte færøsk som kirkesprog, betrådte man en vej, der kunne blive farlig for Færøerne i bevillingsmæssig henseende.⁸²

Lagtinget havde i 1907 modtaget et andragende om støtte til en bedre præstelig betjening på Færøerne.⁸³ Ved sagens behandling blev der dog ikke vedtaget nogen indstilling til regeringen om en forøgelse af præsternes antal.

Axel Moe havde på et tidligere tidspunkt skrevet om den præstelige betjening på Færøerne,⁸⁴ men genoptog denne debat i F.K. i en række artikler med emner som "Der er kirkelig Nød på Færøerne"⁸⁵ "Hvad bør der gøres for at den kirkelige Nød på Færøerne kan blive afhjulpet?"⁸⁶ "Hvad er der gjort for at afhjælpe den kirkelige Nød på Færøerne"⁸⁷

Det er indlysende, at Selvstyrepartiet ikke kunne gå ind for et forslag om at få flere danske præster til Færøerne. Man var ganske simpelt ikke interesseret i gennem endnu flere danske præsters indtog til Færøerne at øge det danske kulturpres.⁸⁸

Forslaget om flere danske præster, der ikke blev vedtaget på grund af de særlige afstemningsregler i lagtinget, blev igen fremsat 1908 og denne gang vedtaget,⁸⁹ og Sambandspartiet havde dermed fået sikret Færøernes danskhed.

Det er ikke denne afhandlings opgave at løse kirkesprogsproblemet, hvis debat varede mange år endnu, men blot pege på Indre Mission's holdning i denne sag og i færøsk politiks anliggender. Allerede i 1906 fandt Axel Moe, at de politiske forhold på Færøerne var meget mørke og frygtede for, at Færøerne skulle gå hen og få samme stilling i det danske rige som Island. Han gav J. Patursson og selvstyresindede folk skylden for dette og betegnede situationen som uudholdelig.⁹⁰ Denne Indre Mission's indblanden og stillingstagen til færøsk politik voksede med årene, uden tvivl med en vis hensigt, idet de kendte færingers respekt for alt dansk.

Under overskriften "Komplottet" beskylder T.K. Indre Mission's repræsentanter for at arbejde mod den færøsk-nationale bevægelse og dens ledere, men til trods for, at komplottets agitationsfelt spænder over de tre af samtlige fire blade, der udgives på Færøerne, nemlig Dimmalætting, Kristeligt Ungdomsblad og F.K., har det ikke fundet fodfæste blandt den færøske befolkning, siger T.K.⁹¹ Dette er i overensstemmelse med, hvad vi ellers ved om tilhæng rantallet fra før nævnte Olajmøde samme år.⁹²

Den situation, som T.K. belyser, er kun hvad der gang på gang har gentaget sig i den politiske historie, også i Færøernes nyeste, at et parti udgiver sig for at være mere kristen end andre og apellerer dermed til et vælgerpublikum, for hvis flertal kristendommen betyder noget væsentligt. Da T.K. gang på gang uberettiget bliver beskyldt for danskerhad og atteisme, kan den ikke lade være med ironisk at udtrykke sig om komplottet, "at det har slået sig ind i martyriets latterlige rollefag og fremstiller sig som "danskekristne", der for deres tros skyld forfølges af de færøsk-nationale hedninger".⁹³

At de har opfattet deres situation som belyst, er der ingen tvivl om. I hvert fald ser det ikke ud til, at det var gået op for Indre Mission's repræsentanter, at striden mellem T.K. og Indre Mission ikke var af religiøs men politisk karakter.⁹⁴

Efter at pastor Hansen i Tórshavn trak sig tilbage og flyttede til Danmark 3. januar 1912⁹⁵, og stillingen var slået op, blander Axel Moe sig ind i denne stillingtagen om, hvem der bør ansættes som sognepræst i Tórshavn. Han fraråder, at Jákup Dahl, der var selvstyresindet og national, skulle udnævnes til sådan et embede.⁹⁶

Denne spænding mellem sambandspolitik og selvstyrepolitik, sprogdebatten o.s.v. fortsatte i mange år, og Indre Mission deltog i denne politiske magtkamp med fuld musik mange år fremover. Efter at selvstyrepartiet havde fået flertal i lagtinget og Jákup Dahl var blevet udnævnt til provst i 1918, giver Ryving-Jensen i et stort indlæg til denne sag sit og Indre Mission's syn til kende, der viser, hvor totalt han misforstået den politik, der blev drevet af Indre Mission's modstandere, som han anså selvstyrepartiet for at være.⁹⁷

Indre Mission's repræsentanter, de fleste teologer i starten, burde have haft forståelse for, at også færinger havde krav på at få evangeliet forkyndt på deres modersmål i reformationens ånd, men det var ikke tilfældet.

Ryving-Jensen bebrejder Selvstyrepartiet, at det er ligeglad med det, der angår befolkningens trosliv og oplysning og kun arbejder for at gøre kirken og skolen til tjenere for selvstyret. For ham er det at indføre færøsk i kirke og skole d.s.s. at afkristne Færøerne.⁹⁸ Hvad den færøske højskolesag og oprettelsen af den færøske folkehøjskole angår, har Ryving-Jensen ikke noget godt at sige derom. Han kalder den for en fabrik for tilvirkning af selvstyremænd og harmes over, at Staten skal yde tilskud til sådan en virksomhed, der udelukker kristendommen.⁹⁹

Det kan kun være af had til denne skole og det, den stod for i det færøske folk og ligeledes til alt, der var færøsk, at han i Danmark gav sådanne oplysninger da de dernede ingen mulighed havde for at konstatere, om de passede eller ej. Det kan næppe

tankes, at en mand, der var cand.phil. et teol., ikke var orienteret, inden han gav en officiel erklæring om færøske forhold. En af formålsparagraferne for den færøske folkehøjskole var netop, at vække elevernes åndelige emner, så de kunne blive istand til at lære sig selv og deres Gud at kende.¹ Og hvad vi ellers ved om højskolens daglige virke, så var kristendommen højt prioriteret dér. (Iøvrigt henvises der til afd. I pkt. 5).

Det lader til, at Ryving-Jensen har glemt, at han selv engang har drevet en fabrik, der fik statstilskud, men som måtte nedlægges på grund af utilstrækkelige krav som navigationsskole for færøske fiskere.²

Og for at der ikke skal være noget at tage fejl af, at den Indremissionske bevægelse, der for en del år siden fik sine repræsentanter på Færøerne, der ville omvende færinger til den sande kristendom nu havde slået sig over til også at drive politisk mission, siger Ryving-Jensen, at de har pligt til at støtte Sambandspartiet i dets fortvivlede kamp for dansk.³

9. INDRE MISSIONS DEFINITIV OPGØRELSE MED PLYMOUTHBRØDRENE

Indre Mission's sympati med Plymouthbrødrene, sådan som det kom til udtryk i de første år med fælles møder i Hvalba og med at have deres lille menighed i Tórshavn som forbillede på den sande levende kristne menighed, aftog med årene. Hist og her falder der kritiske bemærkninger om denne bevægelse, der så til sidst ender med en definitiv opgørelse. Under afsnittet Plymouthbrødrene nævnes denne Indre Mission's opgørelse med "gendøberne og deres vildfarelser". Axel Moe siger, at Plymouthbrødrene er komne på afveje, og at Indre Mission derfor må afstå fra deres vildfarelse og holde fast ved den tro, der er overleveret dem fra fædrene.⁴ Da Plymouthbrødrene i 1914 prøvede på at finde abonnenter til et blad, de påtænkte at udgive under navnet "Naaden og Sandheden", rådede Axel Moe folk fra at gøre dette i F.K. Begrundelsen for advarslen var, siger Moe, at et menneske er, hvad det læser, og ved langvarig l sning af et sådant baptistisk blad ville folk blive gradvis vildledt til at tvivle

på barnedåben og lade sig gendøbe.⁵

I en række artikler under emnet: "Lidt om aandeligt Røre paa vore Øer i vore dage", taler Axel Moe om et ganske bestemt åndeligt røre, han kalder for "Sværmeri" og tænker dermed på bl.a. den "baptistiske" bevægelse Plymouthbrødrene.⁶ Han advarer mod "sværmeri" med Jesu ord: "Se til, at ingen forfører Eder, thi mange skal komme i mit navn og sige: Jeg er Kristus, og de skal forføre mange". Al deres sang om Jesus og oplæsning af Bibelen er ikke noget bevis for, at de er rette lærere i kd., siger Moe.⁷ Ganske interessant er det at konstatere, at Moe dømmes disse "sværmere" for at være falske profeter bl.a. fordi, de har mangel på ydmyghed og kærlighed. Og hermed mener han, at de er dømmende overfor alle i folkekirken og betragter dem som hedninger.⁸ Her ser det ud til, at han helt har glemt, hvad både han selv og de andre Indre Mission's repræsentanter selv har sagt om den færøske kirke og færingernes kristendomsforståelse. Som nr. 2 angriber han deres dåbssyn. For at ingen skal være i tvivl om, hvor Indre Mission stod læremæssigt, udråber Axel Moe en advarsel til den færøske befolkning om at vogte sig for disse falske lærere. Det, der er ved at ske i det færøske samfund, siger Moe, er, at nogle er i gang med at rive den gamle kirke ned, sten for sten og bygge noget nyt op. Det må hindres. Det kan den færøske befolkning ikke se på med ligegyldighed. Han konkluderer, at enhver, der deltager i deres møder, holder deres blade eller køber deres bøger, er en forræder mod sin gamle kirke.⁹ Hermed var alle bånd brudt med Plymouthbrødrene, og Indre Mission fik præciseret sin status som en folkekirkelig vækkelsesbevægelse i det færøske samfund, der afviste alt sektvæsen. At den hermed, som tiden gik, skabte en større respekt omkring sit arbejde, er der ingen tvivl om. Samtidig blev der lagt grund til en vedvarende strid mellem Indre Mission og Plymouthbrødrene, en strid, der op i gennem årene har afledt meget bittert bladstrid og meningsløse diskussioner.

10. INDRE MISSIONS VIRKE FREM TIL AFSLUTNINGEN AF 1. VERDENSKRIG

Den 9. april 1913 holdt Ryving-Jensen i Haslev Missionshus et foredrag som "Haslev Folketidende" og "Haslev Avis" gav et referat af. På daværende tidspunkt lader det ikke til, at der har været nogen vækkelse på Færøerne af gennemgribende art. I hvertfald betegnes situationen meget håbløs og mørk. De gamle, der har bevaret de fra fædrene arvede skikke, har efter Ryving-Jensen's opfattelse smidt kd.'en over bord, ungdommen har vendt sig til socialistiske ideologer eller har ladet sig påvirke grundtvigsk (her tænkes der på højskolen). Han skildrer tilstanden som værende meget dårlig, idet selvstyreånden vinder frem over alt, ja har endda nået prædikestolen i Tórshavn kirke med rebellen Jákup Dahl.¹⁰

Blå Korsmanden H. P. Helveg, der besøgte Færøerne s.å., udtrykker også sin bekymring for den færøske befolkning og appeller til at gøre en ekstra missionsindsats inden majoriteten af befolkningen er opslugt af materialismens og vantroens ånd. Om ti år vil det være for sent, siger han.¹¹ H. P. Helveg konkluderer dog, at han ikke tør sige, at der ikke findes ægte kristne troende mennesker på Færøerne, selv om der ikke endnu har fundet nogen decideret Indre Mission's vækkelse sted. Heller ikke ringeagter han færingeres kristendomsforståelse og fromhedsliv, men ser med stor glæde på, hvordan færinger med pietet værner om gamle kirkeskikke og om selve gudshusene.¹²

Axel Moe har heller ikke ret meget nyt at fortælle om Indre Mission's arbejde i disse år. Tværtimod ser det ud til, at han er ved at tabe modet. Pastor Busch er blevet udnævnt til præst for Skagens Menighed i Aalborg Stift.¹⁸ Og Axel Moe føler nu, at de er blevet endnu mere ensomme end før på disse afsides liggende øer. Han skriver nu til Stiftsprovst Zeuthen om, at de kunne tænke sig at flytte tilbage til Danmark.¹⁴

I F.K. stiller Axel Moe spørgsmålet, om der trænges til et Indre Mission's arbejde i et land, hvor alle mener, at det går nok, da de jo bor i et kristent land og er døbt og konfirmerede.¹⁵ Selvfølgelig mener han, at der trænges til et Indre Mis-

sion's arbejde, men nu indrømmer han noget, han tidligere har påstået ikke eksisterede på Færøerne, nemlig en gammeldags fromhed, der visselig har stor værdi, siger han. Han nævner sogar de fyldte kirker og hjemmenes andagtsliv.¹⁶ Men midt i alt dette, savner han alligevel skellet, forskellen mellem verdens børn og Guds børn, mellem dem, der vandrer i lyset og dem, der vandrer i mørke, og harmes over, at ungdommen benytter enhver lejlighed, der bydes, til at gå til dans.¹⁷

Indre Mission's Olajmøde 1912 blev heller ikke til den store succes, kun ca 70 deltagere sluttede op om arrangementet, som ikke ligefrem tyder på vækst, da det her drejede sig om venner fra 14 bygder. F.K. harmes over, at folk havde tid til alt andet s.f.eks. basar, auktion, sport, dans og Olaj-gudstjeneste med lagtingsmændene og præsterne i procession, men ikke til det ene fornødne.¹⁸

I 1915 siger Axel Moe, at der er begyndt at komme åndeligt røre indenfor den gamle kirke omend kun i sin spæde begyndelse. Beviset herfor er, siger han, at der er nogle, der nu har aflagt vidnesbyrd om frelsen i Jesus Kristus i offentlig forsamling og brudt med "danse- og nattesjovet" som han udtrykker det.¹⁹

Da Suðuroy blev delt op i to præstegæld fra 11. januar 1913, fortsatte Axel Moe med at være sognepræst i Vágur, hvor han hidtil havde virket som hjælpepræst lønnet af Indre Mission, og blev der indtil 11. september 1916,²⁰ da han flyttede til Danmark. Også Ryving-Jensen, der et års tid også havde virket som hjælpepræst, rejste tilbage til Danmark 1916.²¹ Efter at disse to havde forladt Færøerne, var der faktisk ingen, der havde ledelsen af og ansvaret for det Indre Mission'ske arbejde, som var i gang. I I.M.T. harmes Ryving-Jensen over den stadige mangel på arbejdere, der er på Færøerne og appellerer til troende unge teologer om at søge dérop. Især er det Vágoy, der ligger ham på hjerte, idet det dér fandtes en del Indre Mission's venner.

Også i Nationaltidende gør Ryving-Jensen rede for kirkelivet på Færøerne, som han nu lader til at have meget mere til overs for end blot for få år siden. Dog savner han det ægte trosliv

de fleste steder og ønsker, at der må findes nidkære præster, der er rede til at ofre noget for Guds sag deroppe.²³

Heller ikke for denne vækkelsesbevægelses vedkommende kan man tale om nogen fremgang af væsentlig betydning før efter 1. verdenskrig, da den for alvor begyndte at gøre sig gældende.

NOTER TIL AFSNIT III pkt.A.PLYMOUTHBRØDRENE:

1. Molland 1976 s 336.
2. Lexikon Für Theologie und Kirche 1959 s 164:"Seit 1826 fanden Gebetsversammlungen,seit 1827/28 auch Abendmahlsversammlungen der Plymouth-Brüder statt,die aus Abneigung gg.die katholieserenden Tendenzen der High Church u.die liberal-anglik. Theologie alle kirchl.Bindung ablehnten".
3. Soltau 1933 s 21-24.
4. Ibid. s 7ff.
5. Rowdon 1967 s 74:"It was probably in the latter part of 1831, that the decisive steps were taken which launched the Brethren movement at Plymouth.The leading personalities at the commencement were Newton,Darby,Wigram and Captain P.F.Hall".
6. Holmquist 1940 s 90.
7. Die Religion in Geschichte und Gegenwart 1958 s 40-42.
8. The New Schaff-Herzog Encyclopedia 1952 s 356f.:"He was graduated at Trinity College,Dublin,in 1919 and was called to the Irish bar about 1825;but soon gave up the law, took orders .....".
9. Kirke Leksikon for Norden 1911 s 571.
10. Rowdon 1967 s 75: Darby siger selv:"More than once,even with ministers of the National Church,we have broken bread on Monday evenings after meetings for Christian edification, where each was free to read,to speak,to pray,or to give out a hymn.Some months afterwards we began to do so on Sunday mornings,making use of the same liberty,only adding the Lord's Supper,which we had,and still have,the practice of taking every Sunday".
11. Soltau 1933 s 9.
12. The New Schaff-Herzog Encyclopedia 1953 s 95f. Om Darby, som "the chief teacher" bliver der sagt følgende: "So large was his authority in his denomination that for most Athanasius, Augustine, Luther, and Calvin were mere Ciphers".
13. Nordisk Teologisk Leksikon 1957 s 86ff.

14. Die Religion in Geschichte und Gegenwart 1958 s 40f.:
 "Als unsichtbare Kirche besteht die Gemeinde des Herrn. Ihre Glieder kommen am einzelnen Ort ohne besondere Organisation, einfach als "Versammlung der Brüder" zusammen. Sie wollen sich nicht mit der Welt vermischen. Aber sichtbar wird die unsichtbare Kirche nicht etwa in der "Versammlung", sondern allein beim Abendmahl. Wer teilnehmen möchte, muss in den Augen der Brüder rein sein in Glauben, Wandel und Lehre, andernfalls wird er nicht zum "Brotbrechen" zugelassen."
15. Illustreret Religion Leksikon 1950 s 135.
16. Molland 1976 s 276ff.
17. Lexikon Für Theologie Und Kirche 1959 s 164f.: "Bekenntnis zu Verbalinspiration der Bibel, Trinität, Gottheit und Opfertod Christi, Rechtfertigung sola fide, Millennium u. Ewigkeit der Hölle."
18. Coad Roy 1968 s 66f.: "The Brethren lived a great deal in each other's houses and company. There was no such thing as domestic privacy among the very early Brethren. I always had seven or eight to dinner besides my own household, and in my ill-health (Newton refers to a serious illness he suffered), it was dreadful. I could not alter it and hardly knew how to endure it. When was this? Oh, in 1836."
19. Christensen-Göransson 1976 s 443.
20. The Oxford Dictionary of the Christian Church 1974 s 1104.
21. Reyni, Jens av 1941 s 18.
22. Petersen, Gotfred 1945 s 13.
23. Dagblaðið 1947, 31. jan.
24. Dimmalætting 1947, 9. april.
25. Háberg, Petur W. Utrykt kilde.
26. Ibid.
27. Ibid.
28. Lív og Læra 1960 nr. 3 s 4.
29. Háberg, Petur W. Utrykt kilde.
30. Ibid.
31. Ibid. og Lív og Læra 1960 nr. 3 s 4-5.

32. Háberg, Petur W. 1978. Utrykt kilde.
33. Ibid.
34. Reyni, Jens av 1941 s 6-7.
35. Ibid.
36. Poulsen, Jóan Chr. 1947 s 137.
37. Ibid.
38. Háberg, Petur W. 1978. Utrykt kilde.
39. Ibid.
40. Lív og Læra 1960 nr.3 s 5.
41. Háberg, Petur W. 1978. Utrykt kilde.
42. Ibid.
43. Aggebo 1947 s 24f.: "Thorshavn hat noch keinen eigentlichen Hafen. Man ist in den achtzehnhundertsiebziger Jahren und muss froh sein, dass man von einem Fischerboot an Land gesetzt wird, wenn man sich zu den Klippeninzeln hinüberwagt. Dafür aber wird man, wenn man über die glatten Steine an Land springt, von Missionar Sloan empfangen, einem alten Schotten, der in seiner Jugend zufällig nach Thorshavn kam und nun längst zum "Inventar" der Stadt gehört und als Pater familias umhergeht. Er hat hier geheiratet und ist "Stadt-portier" geworden."
44. Reyni, Jens av 1941 s 7.
45. Lív og Læra 1960 nr.3 s 9.
46. Reyni, Jens av 1941 s.7.
47. Lív og Læra 1960 nr.3 s 9.
48. Háberg, Petur W. 1978. Utrykt kilde.
49. Lív og Læra 1960 nr.3 s.9-10.
50. Fridriksson 1933 s 109ff.
51. Ibid. s 113.
52. Ibid. s 114.
53. Ibid. s 117.
54. Reyni, Jens av 1941 s 11.
55. Ibid.
56. Ibid. s 12-13.
57. Atlanten 1915-17. s 307.
58. Kirkeleksikon for Norden 1904 s 150.

59. Reyni, Jens av 1941 s 14.
60. Ibid.s 15.
61. Ibid. s 15-16.
62. Lív og Lára 1960 nr.3 s 15.
63. T.K. 1914, 9.sept.
64. Rasmussen, P.M. 1978 s 121.
65. Háberg, Petur W. 1978. Utrykt kilde.
66. Reyni, Jens av 1941 s 21.
67. Forfatteren overværede selv dette møde i Vestmanna 1957.
68. Háberg, Petur W. 1978. Utrykt kilde.
69. Anhøj 1967 s 7.
70. Ibid.s 18.
71. Ibid.s 19.
72. Ibid.
73. Háberg, Petur W. 1978. Utrykt kilde.
74. Soltau 1933. Foruden nævnte foredrag indeholder skriftet en "Offentlig Indberetning om Brødrene og deres Lærdom", der er indgivet til den engelske regering 1851.
75. Ibid. s 8.
76. Ibid. s 11.
77. Ibid. s 13.
78. Ibid. s 14f.
79. Ibid. s 17ff.
80. Munck, John 1960 s 29.
81. Háberg, Petur W. 1978. Utrykt kilde.
82. Ibid.
83. F.K. 1906, 15.febr.nr.4.
84. Brev til Indre Missions Hovedbestyrelse i Danmark fra Menighedshuset i Tórshavn 9.marts 1906.
85. Munck, John 1960 s 35.
86. Øssursson 1963 s 41.
87. Dimmalætting 1911, 8.marts nr.15.
88. Dimmalætting 1911, 25.marts nr.18.
89. Dimmalætting 1911, 8.april nr.22.
90. Ibid.
91. Dimmalætting 1911, 15.april nr.23.

92. Dimmalætting 1911,26.apr.nr.26.
93. Dimmalætting 1911,6.maj nr.29.
94. T.K.1911,10.maj nr.19.
95. Ibid.
96. Dimmalætting 1911,17.maj nr.32.
97. Dimmalætting 1911,20.maj nr.33.
98. Dimmalætting 1911,31.maj nr.36.
99. Dimmalætting 1911,14.juni nr.40.
  1. Ibid.
  2. Ibid.
  3. Ibid.
  4. F.K. 1913 nr.5.
  5. Ibid.
  6. F.K.1913 nr.6.
  7. F.K.1913 nr.7.
  8. F.K.1913 nr.8.
  9. F.K.1913 nr.9.
10. Dimmalætting 1915,30.jan.nr.9.
11. Danielsen,Victor 1962 s.14.
12. Ibid. s 15.
13. Ibid. s 16-17.
14. Ibid. s 18.
15. Ibid. s 72ff.
16. Ibid. indledningen.
17. Lív og Læra 1960 nr.3 s 4-5.
18. Petersen,Gotfred 1945 s 14.
19. Reyni,Jens av 1941 s 4.
20. Ibid.s 5.
21. Ibid.s 18.
22. Háberg,Petur W. 1976. Siderne i bogen er ikke nummererede,
derfor ingen henvisning til de resp.sider.
23. Reyni,Jens av 1941 s 18.
24. Danmarks Statistik 1918 s.5.
25. Atlanten 1915-17 s 307.
Kirkeleksikon for Norden 1904 s 150.
26. Háberg,Petur W. 1978. Utrykt kilde.

27. Rasmussen, P.M. 1978 s 120.

NOTER TIL AFSNIT III pkt.B. INDRE MISSION:

1. Holt, Paul 1961f. s 93ff.
2. I.M.T. 1858, okt.
3. I.M.T. 1861 s 97ff.
Holt, Paul 1961 s 189ff.
4. Ibid. s 220ff.
5. Ev. Ugeskrift 1861 s 29ff.
6. I.M.T. 1861 s 148ff.
7. Ibid.
8. Ibid.
9. Ibid.
10. Ibid.
11. Ibid.
12. Holt, Paul 1961 s 240f.
I.M.T. 1862 s 146.
Indre Missions protokol 1862 I, 12.
13. Ibid.
14. Ibid.
15. Ibid.
16. Danmarks Præstehistorie 1932 s 669.
17. Ussing, Henry 1939 s 91ff.
18. Holt, Paul 1961 s 598-99.
19. Ibid.
20. F.K. 1898, 1. juli nr. 7.
21. Nedergaard, P. 1951 s 573.
22. Danmarks Præstehistorie 1932 s 669.
23. Nedergaard, P. 1963 s 382.
24. F.K. 1896, 1. sept. nr. 3.
25. Ibid.
26. Ibid.
27. Ibid.
28. Kirkeleksikon for Norden 1904 s 150.

29. Ibid.
30. Steining 1958 s 219.
31. K.D. 1897,okt.nr.4.
32. K.D. 1897,okt.nr.17.
33. K.D. 1897,sept.nr.223.
34. Nedergaard,P. 1951 s 564 og 570.
35. F.K. 1898,1.juli nr.7 s 1.
36. K.D. 1897,okt.nr.10.
37. Trúboðin 1961,nr.9 s 67-68.
38. Ibid.
39. K.D. 1897,okt. nr.57.
40. K.D. 1897,okt.nr.4.
41. Nedergaard,P. 1963 s 382.
42. Danmarks Præstehistorie 1932 s 669.
43. F.K. 1898,1.juli nr.7 s 1-2.
44. Ibid.
45. Holt,Paul 1961 s 643.
46. Indre Missions protokol 1897 s 85.
47. Dansk Kirke Stat 1934 bd.I s 520.
48. Næs,J.A. 1950 s 22.
49. Ibid.
50. Ibid.
51. Busch,M. 1934 s 143.
52. Holt,Paul 1961 s 643.
53. Ibid.
54. Indre Missions protokol 1903 s 175.
Holt,Paul 1961 s 643.
55. Dansk Kirke Stat 1934 bd.II s 535.
56. Moe,A. 1921 s 304.
57. Dansk Kirke Stat 1934 bd.II s 535.
58. Moe,A. 1921 s 305.
59. Ibid.
60. Ibid.
Johansen,Adr.1954 s 575.
61. Johansen,Adr.1950 s 209.
62. Moe,A. 1936 s 638.

63. Johansen,Adr. 1950 s 209.
Moe,A. 1936 s 638.
64. Brev fra Ryving-Jensen til Stiftsprovst Zeuthen 1906,17/3.
65. Moe, A. 1921 s 303-306.
66. Dimmalætting 1902,11.okt.nr.41.
67. Ibid.
68. Ibid.
69. Ibid.
70. T.K. 1901,20.nov.nr.47.
71. Ibid.
72. Kirkeleksikon for Norden 1904 s 900ff.
73. Holt,Paul 1961 s 478.
74. Kirkeleksikon for Norden 1904 s 800ff.
75. Ibid.
76. Dimmalætting 1902,11.okt. nr.41.
77. Ibid.
78. Ibid.
79. Debes,H.J. 1969 i indl.til F.T.
80. Dimmalætting 1902,11.okt.nr.41.
81. Dimmalætting 1904,19.nov.nr.47.
82. Dimmalætting 1904,26.nov. nr.48.
83. Dimmalætting 1904,17.dec.nr.51.
84. Ibid.
85. T.K. 1904,28.dec.nr.52.
86. Ibid.
87. Brev fra Axel Fr. Moe til Stiftsprovst Zeuthen 11/12-1905.
88. Dansk Kirke Stat 1934 bd.III s 209.
89. Dimmalætting 1908,10.okt.nr.54.
90. Brev fra Axel Fr. Moe til Stiftsprovst Zeuthen 11/12-1905.
91. Ibid.
92. Norðoya prestagjald Chr.A.Faulenburg s 41.
Eysturoyar prestagjald Fr.Petersen(provst) s 38 og 45.
Norðstreymoyar prestagjald Jacob Chr.Jespersen s 48.
Suðurstreymoyar prestagjald Mads A.Hansen s 52.
Vágoyar prestagjald Carl J.J.Johs.Johansen s 55.
Sandoyar prestagjald Andreas Evensen s 57.

92f. Suðuroyar prestagjald Frantz M.R. Busch s 60.

De respektive henvisninger er til Øssursson 1963.

93. Brev fra Axel Fr. Moe til Stiftsprovst Zeuthen 17/1-1906.

94. Ibid.

95. Øssursson 1963 s 52.

96. F.K. 1905 1.okt.nr.13.

97. Ibid.

98. Ibid.

99. Ibid.

1. Ibid.

2. F.K. 1906, 1.marts nr.5.

3. Brev fra Axel Fr. Moe til Stiftsprovst Zeuthen 11/12-1905.

4. Brev fra Axel Fr. Moe til Stiftsprovst Zeuthen 17/01-1906.

Axel Moe siger endvidere i dette brev, at han ikke har til hensigt at konkurrere med Plymouthbrødrene om at vinde sjæle. Hans sympati for denne bevægelses forkyndelse er meget stor på dette tidspunkt. Senere blev den mere tve-tydig og tilsidst kom det til et endeligt opgør mellem Indre Mission og Plymouthbrødrene, noget der vendes tilbage til.

5. Bartholdy, C. 1951 s 79-80.

6. T.K. 1905, 13.sept.nr.37.

7. Ibid.

8. Brev fra Ryving-Jensen til IM's formand Zeuthen 17/3-1906.

9. F.K. 1906, 15.febr. nr.4.

10. Ibid.

11. Ibid.

12. Ibid.

13. Brev til Indre Missions Hovedbestyrelse i Danmark fra bestyrelsen for Menighedshuset i Tórshavn 9/3-1906.

14. Ibid.

15. Ibid.

16. Ibid.

17. Ibid.

18. Ibid.

19. Resolution vedtaget af bestyrelsen for Menighedshuset i Tórshavn 24.febr.1906 tilsendt Indre Missions Hovedbestyrelse i Danmark som bilag til brev af 9.marts 1906, jvnf.note 13.
20. Ibid.
21. Ibid.
22. Brev fra Axel Fr.Moe til Stiftsprovst Zeuthen 6/3-1906.
23. F.K. 1906,1.juni nr.11.
24. Resolution vedtaget af bestyrelsen for Menighedshuset i Tórshavn 24.febr.1906 tilsendt Indre Missions Hovedbestyrelse i Danmark som bilag til brev af 9.marts 1906, jvf.note 13.
25. Brev fra Axel Fr.Moe til Stiftsprovst Zeuthen 6/3-1906.
26. Ibid.
27. Ibid.
28. Ibid.
29. Øssursson 1963 s 38.
30. Brev fra Axel Fr.Moe til Stiftsprovst Zeuthen 6/3-1906.
31. Ibid.
32. Ibid.
33. T.K. 1906,28.febr.nr.9.
34. Ibid.
35. Ibid.
36. Brev fra Axel Fr.Moe til Stiftsprovst Zeuthen 6/3-1906.
37. Ibid.
38. Brev fra Ryving-Jensen til Stiftsprovst Zeuthen 17/3-1906.
39. Ibid.
40. Ibid.
41. Ibid.
42. Brev fra pastor Busch i Hvalba til formanden for Indre Mission i Danmark,stiftsprovst Zeuthen 19/3-1906.
43. Holt,Paul 1961 s 536ff.
44. Ibid.
45. I Axel Moe's brev til Stiftsprovst Zeuthen,det.Thorshavn 9.apr.1906,er der gjort denne tilføjelse:

- 45f. "Kære O.Moe! Maa jeg faa dette Brev igen, naar Du har læst det. Venlig hilsen din Ven Frederik Zeuthen".
Tilføjelsen er dateret i Fredericia 21-04-1906.
46. Brev fra Otto Moe til Stiftsprovst Zeuthen, dateret i Sdr. Bjert 24.maj 1906.
47. Ibid.
48. Brev fra Axel Fr.Moe til Stiftsprovst Zeuthen, dateret i Tórshavn 9.april 1906.
49. Ibid.
50. Ibid.
51. Dimmalætting 1906, 12.juni.
52. Brev fra sognepræst M.A.Hansen til bestyrelsen for Indre Mission i Danmark, dat.i Tórshavn 12.3.1906.
53. Ibid.
54. F.K.1906, 15.aug.nr.16.
55. Ibid.
56. Ibid.
57. Ibid.
58. F.K.1906, 15.aug.nr.16.
59. T.K. 1907, 19.juni nr.25.
60. Øssursson 1963 s 60.
61. F.K. 1910, 1.marts nr.5.
62. Ibid.
63. Brev fra Axel Fr.Moe til stiftsprovst Zeuthen, dateret i Vágur 26.aug.1909.
64. Ibid.
65. Ibid.
66. Ibid.
67. Ibid.
68. F.K. 1910, 1.juli nr.13.
69. F.K. 1910, 15.aug.nr.16.
70. Ibid.
71. Ibid.
72. Ibid.
73. Øssursson 1963 s 49.
74. Munck, J.1960 s 9.

75. T.K. 1910, 3.aug.nr.32.
76. F.K. 1910, 15.sept. nr.18.
77. T.K. 1910, 12.okt. nr.42.
78. Ibid.
79. T.K. 1910, 2.nov.nr.45.
80. Ibid.
81. Ibid.
82. Dimmalætting 1894, 13.okt.nr.41.
83. Lagtingstidende 1907 s 177f.
84. K.D. 1906, 8.okt.
85. F.K. 1910, 1.marts nr.5.
86. F.K. 1910, 15.marts nr.6.
87. F.K. 1910, 15.apr. nr.8.
88. I T.K. 1907, 25.sept. skriver Símun úr Kunoy: "For de mænd, som støttede denne beskedne og til det yderste mådeholdne indstilling, var hovedhensynet i denne sag ikke ansættelse af flere embedsmænd heroppe, men at skaffe menighederne større betingelser for udvikling af deres religiøse liv".
89. Lagtingstidende 1908 s 164-67.
NB. Når forslaget faldt ved første afstemning som nævnt, skyldtes det Lagtingets særlige forretningsorden på det tidspunkt. Den foreskrev nemlig, at et forslag kun kunne vedtages, hvis der var et positivt flertal blandt samtlige medlemmer, der stemte for det. Dette betød jo, at hvis nogle var fraværende, kunne et forslag nemt bortfalde. Det havde også den virkning, at et forslag kunne bortfalde, selv om ingen stemte i mod det. Forretningsordenen gav heller ikke nogen mulighed for at forholde sig neutral i afstemninger.
90. Brev fra Axel Fr.Moe til stiftsprovst Zeuthen af 9.4.1906.
91. T.K. 1910, 14.dec.
92. F.K. 1910, 15.aug. nr.16.
93. T.K. 1910, 14.dec.
94. F.K. 1910, 15.dec.nr.24.
95. Øssursson 1963 s 52.
96. F.K. 1912, nr.3.
97. Ryving-Jensen 1919.

98. Ibid.s 15.
99. Ibid.
  1. Skarði,Jóhs.av 1957 s 175.
  2. T.K. 1910,14.dec.nr.51.
  3. Ryving-Jensen 1919 s 16.
  4. F.K. 1913,1.marts nr.5.
  5. F.K. 1914,15.okt. nr.20.
  6. F.K. 1915,15.marts nr.6.
  7. F.K. 1915,15.apr. nr.7.
  8. Ibid.
  9. F.K. 1915,15.maj nr.8.
10. T.K. 1913,16.juli nr.29.
11. Helveg 1913 s 24.
12. Ibid. s 25ff.
13. F.K. 1910,15.dec.nr.24.
14. Brev fra Axel Fr.Moe til stiftsprovst Zeuthen,dateret i Vágur 19.jan.1911.
15. F.K. 1913,1.jan.nr.1.
16. F.K. 1913,15.jan.nr.2.
17. Ibid.
18. F.K. 1912,1.aug.nr.15.
19. F.K. 1915,15.marts nr.6.
20. Øssursson 1963 s.61.
21. Ibid. s 45.
22. Ryving-Jensen i I.M.T. 1917 s 69ff.
23. Ryving-Jensen i Nationaltidende 1917.

K O N K L U S I O N:

Som det fremgår af indledningsafsnittets første punkt "Forskningsopgave og metode", er denne afhandlings tesis "Vækkelsesbevægelserne som fremmedelement i det færøske samfund".

Selve afhandlingens titel "Vækkelsesbevægelsernes møde med færingernes enhedskultur - en analyse - ca.1850-1918" kræver en lidt nærmere forklaring.

Med vækkelsesbevægelserne skal man forstå de for Plymouthbrødrene og Indre Missions respektive repræsentanter og deres indsats og ikke en eller anden størrelse, man kunne kalde henholdsvis Plymouthbrødrenes og Indre Missions vækkelse, idet der i det tidsrum, afhandlingen spænder over, ikke er tale om nogen egentlig vækkelse forudsat, at man dermed mener en folkebevægelse, som så igen ville have medført det, man kunne kalde for en "kulturrevolution".

Udtrykket "færingernes enhedskultur" skal forstås på baggrund af det færøske samfund som en social-og religiøs enhed, idet den enkeltes identitet bestod i, at man havde et tilhørsforhold til sin slægt, familie, til bygdesamfundet, kirken, som jo var en integrerende del deraf, ja til hele det færøske folk.

Da P.G.Lindhardt kom med sin første udgave af bogen "Vækkelse og kirkelige retninger" i 1951, blev Indre Missions formand C.Bartholdy meget forbitret over, at Lindhardt lod det sociale element gå ind i definitionen på og forståelsen af fænomenet vækkelse.¹

I dag er der næppe mange, der undres over, at en kirkehistoriker spørger efter, hvordan forholdet mellem vækkelsesbevægelser og den samfundsmæssige struktur er. Dette forhold kan i den historiske forskning ikke betragtes som et princip, der er fastlagt, men må altid stå som et åbent forskningsproblem, der må løses i hver enkelt forskningssituation.

Forskerens opgave er, så vidt det kan lade sig gøre, at beskrive den konkrete historiske virkelighed med dens særpræg og udfoldelse af metoder, der ikke uden overvejelser og modifikation lader sig flytte fra en forskningssituation til anden. Dette

er også det resultat som Anders Gustavsson er nået frem til i sine studier af fænomenet vækkelse.²

Der skal nu i al korthed skitseres nogle af de resultater eller definitioner, man er nået frem til i forskningen af vækkelsesbevægelser og deres opståen i samfundet, og bruge dem som sammenlignings- og vurderingsgrundlag for forståelsen af det konkrete problem, vækkelsesbevægelserne og deres placering i det færøske samfund byder på.

P.G.Lindhardt siger, at vækkelsesbevægelser opstår i forbindelse med ændringer i samfundsstrukturen, når nye sociale lag dannes, og befolkningsgrupper, som hidtil har levet upåagtet eller uden at kunne gøre sig gældende, begynder at kæmpe for en plads i solen. Han peger bl.a. også på det 19. århundredes mange forskellige forudsætninger for vækkelse og nævner i den forbindelse bl.a. de politiske og religiøst motiverede frihedsbestræbelser samt den tekniske revolution. Der er for ham en sammenhæng mellem vækkelsesbevægelserne på den ene side og så den sociale og politiske udvikling på den anden side. Eller sagt med andre ord: der fandtes en sociologisk situation, der var en forudsætning for at vækkelsesbevægelser kunne opnå succes.³

Hal Koch har også peget på sammenhængen mellem vækkelsesbevægelserne på den ene side og den sociale og politiske udvikling på den anden side. Han gik endda et skridt videre, idet han overvejede, hvori denne sammenhæng bestod.

Den brede, umyndige befolkning, almuen, blev myndig og selvstændig og på alle punkter, religiøst, politisk, økonomisk, erhvervsmæssigt og kulturelt vænnet til selv at tage ansvar og træffe bestemmelser. Hal Koch ser vækkelserne som "en første grøde af den åndelige rigdom, som bondemulden skulle bære", og i deres spor fulgte den politiske opvågning. D.v.s., at for ham at se, kom vækkelserne først derefter almuens politiske opvågning.⁴

Senere ligesom ændrede han synspunkt, idet han måtte konstatere, at samspillet mellem vækkelser og social-økonomisk udvikling endnu ikke var udforsket, og at man derfor ikke med

sikkerhed kunne afgøre, hvad der gik forud, den åndelige selvstandiggørelse eller den social-økonomiske udvikling.⁵

Carl Henrik Martling i Sverige opererer med begreber som sociale og religiøse enheder og det, han kalder for det "enhetskyrkliga samhället".

I dette samfund, siger han, fandtes der ingen skarpe grænser mellem socialt og religiøst liv. D.v.s., at familien levede i samfundet som en kombineret social og religiøs enhed. Men så skete det, at familien opløstes som religiøs enhed.

Svaret på hvornår det skete, mener han, er ikke givet ved ganske enkelt at pege på de sociale ændringer i samfundet, fordi denne proces, for hans konkrete forskningsproblems vedkommende, ligger før industrialiseringens gennembrud, men ved vækkelsesbevægelsernes eller det han kalder "nyevangelismens och frikyrklighetens" gennembrud.⁶

Martin Scharfe fra Tübingen Universitet begrundet de pietistiske vækkelser i Tyskland i ældre tid på baggrund af de forandringer, der fandt sted i den social-økonomiske udvikling.

For Scharfe at se opstår vækkelser i økonomiske krisetider og kommer derfor til at have det, han benævner "Funktion einer Selbstversicherung". Han konkluderer derfor, at "Der Pietismus wäre dann ....det som han kalder for en .."Krisenreligion".⁷

Hvordan passer nu disse forskellige fortolkningsmetoder på vores konkrete problem, som vækkelsesbevægelserne og deres placering i det færøske samfund byder på?

Som før nævnt fungerede det færøske samfund som en kulturel enhed eller for at bruge Carl Henrik Martlings terminologier, et samfund, hvor der ingen skarpe grænser fandtes mellem socialt og religiøst liv, det vil igen sige et samfund, der bestod af familier, som fungerede som en social- og religiøs enhed.

I det færøske samfund fandtes det, som P.G.Lindhardt kalder for en "sociologisk situation" på det tidspunkt, vækkelsesbevægelserne optog et arbejde dér henholdsvis 1865 og 1895.

Handelen var blevet frigivet 1856, og samfundet blev efter ganske kort tid omdannet fra et bondesamfund til et moderne fiskeri- og handelssamfund. Dem der var beskæftiget med fiskeri,

foruden handel og industri, udgjorde i 1870 allerede 30,6 % af den samlede befolkning og i 1911 hele 52,9 %, medens dem, der var beskæftiget ved landbruget, der havde været det dominerende erhverv, var i 1870 faldet til 46,9 % og udgjorde 1911 kun 18,4 % af den samlede befolkning.

Befolkningstallet var vokset eksplosivt fra handelens frigivelse og fremefter uden nogen immigration. I 1855 var befolkningstallet kun 8651, og i 1911 var dette steget til 18000. Som det fremgår af afsnit I, blev den færøske almue, efter monopolhandelens ophævelse, så gradvis, ikke kun socialt, økonomisk og erhvervsmæssigt, men også politisk set myndig. Det vil med andre ord sige, at de forudsætninger, der i al almindelighed, og især efter P.G.Lindhardts opfattelse, betegnes som betingelser for vækkelsesbevægelser opståen, vækst og konsolidering i et samfund, var til stede i det færøske samfund.

Spørgsmålet bliver derfor: hvordan var så reaktionen på vækkelsesbevægelserne? Fulgte færinger den impuls under påvirkning udefra, der kom med disse vækkelsesbevægelser?

Svar på disse spørgsmål har vi for så vidt allerede fået igennem afsnittet om vækkelsesbevægelserne, og det skal derfor ikke gentages her, idet det dér kunne fastslås, at der var relativt få, der brød ud af den kulturelle enhed, som det færøske samfund udgjorde langt ind i vort århundrede.

Nu vil vi se lidt nærmere på de fortolkningsmetoder, vi har været inde på og prøve dem på vores konkrete forskningsproblem og se, hvilket resultat vi kan opnå.

Den sociologiske situation, som P.G.Lindhardt taler om, var til stede, som tidligere fastslået, men "succesen" udeblev for vækkelsesbevægelserne.

Heller ikke Hal Koch's metode er anvendelig på vores forskningsproblem, idet der ingen vækkelse havde fundet sted i det færøske samfund, der kunne være årsag til, at den færøske almue blev myndig og selv vænnede sig til at tage ansvaret og træffe bestemmelser, som Hal Koch udtrykker det.

Carl Henrik Martlings analyse er ganske interessant og kunne lige så godt have været foretaget i det færøske samfund, når

han taler om, at der ingen skarpe grænser fandtes mellem socialt og religiøst liv; d.v.s., samfundet fungerede som en kulturel enhed.

For Martling at se opløstes familien som religiøs enhed ved vækkelsesbevægelsernes gennembrud. Årsagen, til at den færøske familie opløstes som religiøs enhed efter første verdenskrig, er uden tvivl at finde i det, der startede den 31. oktober 1880, da den første færing lod sig "gendøbe", og fortsatte så både ved Plymouthbrødrenes og Indre Missions ihærdige propaganda, idet disse i deres forkyndelse lagde vægt på og gjorde frelsen betinget af, at man skilte sig ud fra den kulturelle enhed, som udgjorde både det sociale og religiøse folkefællesskab. Man skulle bekende og tilkendegive sin nye livsholdning ved at give afkald på sin identitet og opstå som en bestemt type eller gruppe af særlig "troende" i samfundet. Der blev med andre ord sat skarpe grænser mellem det sociale og det religiøse; man skulle altså bryde med enhedskulturen.

Når Martin Scharfe konkluderer, at vækkelser opstår i økonomiske krisetider og derfor bruger termen "krisereligion" stemmer dette godt i overens med de kendsgerninger, man har kunnet konstatere efter 1. verdenskrig og fremefter. I kølvandet af økonomiske nedgangstider, ved skibsforlis og andre tragiske hændelser i det færøske samfund er der ganske ofte fulgt en vækkelse. I det tidsrum, afhandlingen strækker sig over, findes der ingen kriser i samfundet, tværtimod, og vækkelsen udeblev.

For at underbygge denne påstand, bliver vi nødt til at beskæftige os med nogle dokumenter fra efter 1. verdenskrig, da Indre Mission havde fået en del indremissionærer stationeret deroppe, og samfundet, først i 20-erne, oplevede økonomiske nedgangstider.

Indremissionær M. Hansen i Trongisvágur klager i sin årsberetning for 1920 over, at han i befolkningen ikke møder nogen fortrolighed.⁸

Indremissionær Alfred Petersen i Klaksvík klager samme år i sin årsberetning over en vantro præst, han har at døje med og sukker efter flere indremissionærer, der kan forkynde det lev-

ende ord.⁹

M.Hansen siger om året 1921, at det var præget af Plymouth-brødrenes ihærdige propaganda, men vækkelse kan der ikke tales om på Suðuroy.¹⁰ I årsberetningen for 1922, ser det ud, som om det er ved at klare op for M.Hansen, idet flere har brudt med "enhedskulturen" og er blevet frelst, selv om han ikke lige frem vil kalde det en vækkelse.¹¹

Alfred Petersen kan i sin årsberetning for 1922 også berette om flere omvendelser.¹²

Indremissionær Ottosen i Fuglafjørður kan i sin årsberetning for 1922 glædes over året, der gik og anser det at være et rigt indhøstningsår for Guds rige, idet flere syndere rundt omkring på øerne er blevet omvendte.¹³

Indremissionær J.H.Simonsen i Vestmanna maler situationen ikke alt for lyserød i sin årsberetning for 1922, men trods det, kan også han berette om flere, der er brudt ud af de vantros rækker og har bekendt Jesus som deres frelser.¹⁴ I sin årsberetning for 1923 siger Simonsen, at der på Vágoy er sket vækkelse "ved pastor Keiding" og klager samtidig over, at Plymouthbrødrene prøver på at fiske i det rørte vand.¹⁵

Indremissionær Ottosen regner 1923 for at være et særlig godt arbejdsår med stor fremgang.¹⁶ Og i sin årsberetning for 1924 taler Ottosen fortsat om stor fremgang i arbejdet.¹⁷

Ud fra disse få eksempler ser vi, at nu er det lige, som der er ved at ske noget over hele Færøerne. Om så denne vækkelse, der skete i 20-erne, er en følge af de nedgangstider, man oplevede, og at den derfor kom til at have "Funktion einer Selbstversicherung" eller den var en direkte følge af den enormt store indsats, der blev gjort af vækkelsesbevægelserne, skal ikke debatteres her, da det ligger uden for rækkevidde.

Efter alt at dømme taler al sandsynlighed for, at den nationale bevægelse på Færøerne reddede enhedskulturen fra at gå til grunde i den rivende udvikling og derfor kom til at fungere som et bolværk mod nye religiøse strømninger eller som f.eks. på Island, kom til at blive et funktionelt alternativ til de religiøse vækkelsesbevægelser.¹⁸

Under alle omstændigheder kan vi fastslå, at færingerne bevarede deres traditionelle åndelige afhængighed af kirken langt ind i vort århundrede, sådan som det også fremgår af konklusionen i afsnit II, og at enhedskulturen trods en i-hærdig indsats både fra Plymouthbrødrene og Indre Mission, formåede at bevise sin levedygtighed og dermed sin berettigelse sådan, at man end ikke i dag kan tale om en sekularisering i sådan en grad som i de andre nordiske lande.

Når der i realiteten først kan tales om et brud på den sociale og religiøse enhed et halvt århundrede efter...at den første indsats blev gjort for at skabe det, som M.Balle-Petersen kalder for en revolution i værdisystemet¹⁹, hvor man ville nedbryde den kulturelle enhed og i stedet for en social og religiøs enhed, skabe to grupper af "troende" og "vantro" og sætte grænser imellem dem, kan man med rette sige, at vækkelsesbevægelserne kom til at fungere som et fremmedelement i det færøske samfund ved deres fremtræden og langt ind i vores århundrede.

NOTER TIL KONKLUSION:

1. Bartholdy, C. 1951.
2. Gustavsson, A. 1983.
Gustavsson, A. 1982.
3. Lindhardt, P.G. 1978.
4. Den Danske Kirkes Historie bd.VI 1954 v/Hal Koch.
5. Ibid.
6. Martling, Carl Henrik 1961.
7. Scharfe, Martin 1980.
8. Beretning for Indremissionær M.Hansen, Trangesvaag for Regnskabsaaret 1920.
9. Beretning for Indremissionær Alfred Petersen, Klaksvig for Regnskabsaaret 1920.
10. Beretning for Indremissionær M.Hansen, Trangesvaag for Regnskabsaaret 1921.
11. Beretning for Indremissionær M.Hansen, Trangesvaag for Regnskabsaaret 1922.
12. Beretning for Indremissionær Alfred Petersen, Klaksvig for Regnskabsaaret 1922.
13. Beretning for Indremissionær Kristen M.Ottosen, Fuglefjord for Regnskabsaaret 1922.
14. Beretning for Indremissionær Johan Simonsen, Vestmanhavn for Regnskabsaaret 1922.
15. Beretning for Indremissionær Johan Simonsen, Vestmanhavn for Regnskabsaaret 1923.
16. Beretning for Indremissionær Kristen M.Ottosen, Fuglefjord for Regnskabsaaret 1923.
17. Beretning for Indremissionær Kristen M.Ottosen, Fuglefjord for Regnskabsaaret 1924.
18. Petursson, Pétur 1983.
19. Balle-Petersen, Margaretha 1977.

Z U S A M M E N F A S S U N G

DIE RELIGIÖSEN ERWECKUNGSBEWEGUNGEN AUF FÄRÖER IM ZUSAMMENHANG MIT DER DORTIGEN KULTURELLEN UND SOZIALEN ENTWICKLUNG VON 1850 BIS 1918. EINE WISSENSCHAFTLICHE UNTERSUCHUNG.

In der vorliegenden Abhandlung sollen die Spannungen dargestellt werden, die entstanden, als die religiösen Erweckungsbewegungen im vorigen Jahrhundert versuchten, auf den Färöer-Inseln Fuß zu fassen und damit die überlieferten kulturellen Traditionen in Frage stellten und teilweise empfindlich tangierten.

Der behandelte Zeitraum reicht vom ersten Auftreten der Plymouthbrüder im Jahre 1865 und dem Beginn der Inneren Mission 1895 bis zum Ausgang des Ersten Weltkriegs. In diesem Zusammenhang taucht eine ganze Reihe von Fragen auf: Wie groß ist der Stellenwert dieser Erweckungsbewegungen im Rahmen der färöischen sozialen und kulturellen Entwicklung? Können die Erweckungsbewegungen überhaupt im Zusammenhang mit der färöischen Gesellschaftsstruktur - und hier besonders in Verbindung mit dem wirtschaftlich-sozialen Aufschwung jener Jahre - verstanden werden? Wie reagierte die Bevölkerung auf die religiösen Erweckungsbewegungen? Ließen die Färöer sich durch diese von außen kommenden Einwirkungen beeinflussen?

Unsere Untersuchung möchte diese Fragen beantworten. Deshalb wurde ein relativ umfangreiches ungedrucktes und gedrucktes Quellenmaterial durchgearbeitet. Vorträge, Tagebücher, Tagebuchnotizen, Protokolle, Jahresberichte, Abhandlungen, Reisebeschreibungen und Zeitungen wurden in großer Zahl ausgewertet, da dies die Voraussetzung für die Erstellung eines umfassenden Gesamtbildes und für ein tieferes Eindringen in die Problematik der zu untersuchenden Materie ist.

Die Gliederung der vorliegenden Abhandlung ist durch die Aufgabenstellung bedingt. Es wird untersucht werden, ob die Bevölkerung der Färöer-Inseln, obwohl sie 1856, durch die Aufhebung des Monopolhandels, sozial, wirtschaftlich und in beschränktem Maße auch politisch mündig wurde, bis weit in unser Jahr-

hundert hinein in ihrer überlieferten geistigen Abhängigkeit von der Kirche verharrte. Oder anders ausgedrückt: Trifft es zu, daß die Färöer an ihrer alten Kultur fasthielten, obwohl die Vertreter der Erweckungsbewegungen einen großen Einsatz leisteten, so daß man mit gutem Recht sagen kann, daß die Erweckungsbewegungen bis weit in unser Jahrhundert hinein auf den Färöern ein Fremdelement waren.

Im ersten Abschnitt werden die gesellschaftlichen Verhältnisse vor und nach der Freigabe des Handels geschildert. Im zweiten Abschnitt wird die traditionelle Religiösität der Färöer dargestellt. Im dritten Abschnitt folgt eine Analyse der Erweckungsbewegungen. Die Schlußfolgerungen untermauern die These der vorliegenden Abhandlung.

I. Abschnitt:

Der soziologische Aufbau der färöischen Gesellschaft.

Zuerst werden die Erwerbstätigkeiten und sozialen Verhältnisse in der Zeit vor der Freigabe des Handels geschildert. Die Bevölkerung der einsam im nördlichen Teil des Atlantiks liegenden Inselgruppe führte ein von der Umwelt isoliertes Dasein. Deshalb hatte sie eine Gesellschafts- und Wirtschaftsstruktur eigener Prägung entwickelt. Man kann sagen, daß das Mittelalter auf den Färöer-Inseln bis 1856, bis zur Aufhebung des königlichen Monopolhandels, gedauert hat.

Es bestand hier eine ausgeprägt bäuerliche Gesellschaftsordnung. Die Bauern waren "die Großen", sie gehörten der obersten Gesellschaftsschicht an. Der färöische Bauer war immer ein freier Mann gewesen. Deshalb war die Bezeichnung "Bauer" auch stets ein Ehrenname gewesen. Derjenige dagegen, der nicht einem Bauerngeschlecht entstammte, besaß kaum eine Möglichkeit, ein unabhängiges Leben zu führen. Wer keinen Boden besaß, mußte bei einem Bauern dienen. Der Bauer dagegen war auf die Arbeitskraft der Besitzlosen angewiesen. Die Landwirtschaft war der wichtigste und vorherrschende Erwerbszweig.

Große Bedeutung besaß auch die Küstenfischerei; verglichen mit der Landwirtschaft war sie jedoch nur von sekundärer Bedeutung. Auch sie verlangte die Arbeitsgemeinschaft, da die meisten Höfe nicht genügend Leute hatten, um ein Boot zu bemannten. Deshalb stand den Hofbesitzern das Recht zu, Mannschaft für ihre Boote auszuheben. Es gab das sogenannte "Båtsband", wodurch diejenigen die keinen eigenen Boden besaßen, zu bestimmten Zeiten des Jahres zur Arbeit auf den Booten der Bauern gezwungen wurden.

Die Geistlichkeit und die Großbauern veranlaßten, daß eine königliche Verordnung Rechtskraft erhielt, nach der niemand heiraten durfte, der nicht das Verfügungsrecht über ein Stück Land bestimmter Größe besaß, so daß er eine Familie ernähren konnte. Der Grund für die Verordnung war, daß der Boden der Inseln nur eine beschränkte Anzahl Menschen ernähren konnte. Diese Verordnung wurde am 11. November 1846 aufgehoben.

Eingefahrene Gewohnheiten und Traditionen bestimmten über viele Generationen hin den Ablauf des täglichen Lebens. Es gab für alle genügend zu tun. Alles, was man brauchte, mußte man selbst herstellen. Der Naturalhaushalt gab vielen Arbeit. Der Boden mußte bestellt, die Schafe gehütet werden. Die Arbeit war sehr vielseitig. Die Küstenfischerei war sicherlich die schwerste Tätigkeit, obgleich sie nur ein Nebenerwerb war. Jede Gelegenheit, die das Wetter bot, wurde zum Fischfang ausgenutzt. Andere Beschäftigungen, wie z.B. der Vogelfang oder die Jagd auf Wale, wurden eher als eine Art Sport betrachtet.

Die Bauernhöfe waren die Zellen, aus denen die färöische Gesellschaft aufgebaut war. Auf den Höfen erhielt die Bevölkerung ihre kulturelle Erziehung. Im Winter, wenn die Arbeit außerhalb des Hauses ruhte, versammelten die Hofbewohner sich in gemütlicher Runde in der "roykstova". Man nannte diese abendlichen Zusammenkünfte "kvöldsetur". Einige kämmten Wolle, andere saßen am Spinnrad und einige strickten. Es wurde erzählt. Die in mündlicher Tradition überlieferten Sagen wurden weitergegeben, man erzählte Ereignisse aus der färöischen Geschichte und berichtete aus alten, vergangenen Tagen - so wie es die Genera-

tionen zwar auch getan haben. Man trug auch die alten Gedichte vor und sang die alten Lieder.

Der färöische Tanz gehörte ebenfalls zum Kulturleben. Der färöische Ringtanz ist mit dem im Spätmittelalter in ganz Westeuropa zum strophischen Lied getanzten Schreittanz verwandt. Er war ursprünglich in Frankreich entstanden, breitete sich dann vom 13. bis 15. Jahrhundert über ganz Europa aus. In der Regel tanzten die Färöer in der "roykstova", und zwar zu ganz bestimmten Zeiten des Jahres. Die sogenannte Tanzzeit dauerte vom zweiten Weihnachtstag bis zum Rosenmontag. Getanzt wurde natürlich auch auf allen Festen - allerdings nicht während der Fastenzeit, und auch nicht, wenn eine Leiche aufgebahrt war. Die Angehörigen Verstorbener nahmen während des Trauerjahres nicht an den Tanzveranstaltungen teil.

Der färöische Tanz war Gemeinschaft bildend. Die Bauern und die Besitzlosen, hoch und niedrig, arm und reich, Kinder und Jugendliche und Alte beiderlei Geschlechts reichten einander die Hände und tanzten den Tanz, dem der Vorsänger Leben verlieh. Alle erlebten die Liedinhalte intensiv und drückten dies Erlebnis in ihren Bewegungen aus.

Die Erweckungsbewegungen bekämpften den Färöischen Tanz. Es wurde von ihnen als sündhaft bezeichnet.

Die Aufhebung des königlichen Monopolhandels

Niels Christopher Winther (1822-1892), der sein juristisches Examen in Kopenhagen abgelegt hatte, wünschte seine Studien fortzusetzen. Doch er verlor seine staatliche Unterstützung, weil er den königlichen Monopolhandel und die Beamten scharf kritisiert hatte. Er setzte sich mit all seinen Kräften dafür ein, daß den Färöern der freie Handel zugestanden wurde. Und er verlangte, daß sie ihr altes "Lögting" (bis 1816 die oberste gerichtliche Instanz auf den Färöern) in zeitgemäßer Form zurückbekämen. Das Gesetz vom 26. März 1852 erfüllte seine Forderung, es erhielt seine endgültige Form am 15. April 1854. Die Färöer waren damals noch unmündige Bürger in ihrem eigenen Land. Aber Niels Winther wollte die Fesseln sprengen; und es ist zum größten Teil sein Verdienst, daß die Färöer am 1. Januar 1856, durch ein Gesetz vom

21. März 1855, den lang ersehnten Freihandels und damit die Aufhebung des königlichen Monopolhandels erreichten.

Nach der Freigabe des Handels ging die alte bäuerliche Gesellschaftsordnung ihrem Untergang entgegen. Es entstand eine Gesellschaft, die von Fischern und Handelsleuten getragen wurde. Die Bevölkerungszahl nahm explosiv zu, und zwar aus eigener Kraft und nicht durch Einwanderung. 1855 zählte man 8.651 Einwohner, 1911 waren es 18000. Die Bevölkerungszahl stieg auch in den folgenden Jahren, sie folgte dem wirtschaftlichen Aufschwung. Die Landwirtschaft, die bisher die Haupterwerbsquelle gewesen war, verlor in den Jahren nach der Aufhebung des Monopolhandels immer mehr an Bedeutung. Der Wandel des Erwerbslebens spiegelte sich in einer neuen Sozialstruktur wieder. Bereits 1870 waren 30,6% der Gesamtbevölkerung in Fischerei und Seefahrt beschäftigt, 1911 waren es sogar schon 52,9%. Die Landwirtschaft hatte schon 1870 ihren führenden Platz verloren, ihr Anteil der von der Landwirtschaft lebenden Bevölkerung war bis dahin auf 46,9% und bis 1911 sogar auf 18,4% gefallen. Die wachsenden Einnahmen und der höhere Lebensstandard schlugen sich auch in der immer größer werdenden Zahl der Konten der "Färö Amts Sparekasse" und in den wachsenden Kapitaleinlagen nieder. 1906 wurde ein weiteres Geldinstitut, die A/S Föroya Banki, gegründet.

Es war auf Färöer seit langem Tradition, daß die Kinder zu Hause unterrichtet wurden. Es besteht kein Zweifel daran, daß dieser Unterricht effektiv und für den Nachwuchs einer bäuerlichen Gesellschaft ausreichend war, aber die Ansprüche von staatlicher Seite wurden gesteigert. Ehe 1872 das sogenannte Kommunalgesetz für ein geordnetes Schulsystem in Kraft trat, wurden mehrere Versuche unternommen, ein bestimmtes Schulsystem durchzusetzen. Die provisorische Verordnung für das Volksschulwesen auf Färöer-Inseln vom 28. Mai 1845 bestimmte u.a., daß, sobald die Umstände es zuließen, Schulen in erforderlichem Umfang eingerichtet werden sollten, so daß alle Kinder den Unterricht erhalten konnten, den die Verordnung forderte. Der Unterricht sollte berücksichtigen, daß die Kinder "zu guten,

rechtschaffenen und gottesfürchtigen Menschen in Übereinstimmung mit der evangelisch-christlichen Lehre" erzogen werden sollten. Durch diese Verordnung wurde auch bestimmt, daß die Unterrichtssprache dänisch sein sollte und daß die Kinder die Geschichte des Vaterlandes, d.h. Dänemarks, zu lernen hatten. Man vergaß allerdings, daß die Muttersprache der Kinder das Färöische war, und daß die Färöer - und nicht Dänemark - ihr Vaterland waren. Die Bevölkerung und ihre offiziellen Vertreter hielten nicht mit ihrer Verärgerung über diese Verordnung zurück. In der "Ständertidende for Østifterne" (der Zeitung der Ständeversammlung in Roskilde) erklärte der Sørenskriver (Richter am Untergericht) Niels Hunderup, daß die geistige Entwicklung des färöischen Volkes sich durchaus mit der des dänischen messen könne, ihr sogar in gewisser Weise überlegen sei. Eine genaue Befolgung der Schulverordnung würde mehr schaden als nützen. Die Folge dieser Unzufriedenheit war ein neues Gesetz "das Schul- und Unterrichtswesen auf den Färöern" betreffend. Durch dieses Gesetz vom 1. März 1854 konnten die Färöer die Form ihres Unterrichtswesen frei bestimmen.

Nach der Aufhebung des Monopolhandels und dem daraus folgenden Umbruch wurden die Forderungen an den Einzelnen immer größer. Das erkannte die Bevölkerung, sie gab daher den Anstoß zu dem Kommunalgesetz vom 28. Februar 1872, das für alle Kinder über sieben Jahre die Schulpflicht einführte. Ein Jahr vorher, nämlich am 9. Februar 1871, war in Tórshavn ein Lehrerseminar gegründet worden.

Durch die Aufhebung des Monopolhandels setzte eine völlig neue Entwicklung ein: die Färöer begannen, sich als Volk mit besonderer Eigenständigkeit zu sehen. Die neuen Einflüsse von außen gefährdeten die Sprache, die Lebensformen und die Kultur der Färöer. Doch die Bevölkerung entwickelte nun ein Nationalbewußtsein.

Das Nationalgefühl entstand zuerst bei den Färöern, die sich in Kopenhagen aufhielten. Am 23. September 1881 schlossen sie sich in der dänischen Hauptstadt zu einen färöischen Verein zusammen. Ziel dieses Vereins war, die Färöer in Dänemark

zur Pflege des färöischen Geisteslebens zu sammeln und bei ihnen das Interesse für färöische Fragen zu wecken.

Auch auf den Färöern selbst erwachte das Nationalgefühl. Eine öffentliche Versammlung wurde auf den zweiten Weihnachtstag 1888 einberufen. Viele kamen. Folgende Forderungen wurden vorgetragen: 1. Im Religionsunterricht sollte alles Auswendiglernen auf dänisch abgeschafft werden. Der Unterrichtsstoff sollte auf färöisch vermittelt werden. 2. Wenn die erforderlichen Schulbücher vorliegen würden, sollte das Färöische obligatorisches Unterrichtsfach werden. 3. Im Geschichtsunterricht sollte die färöische Geschichte besonders berücksichtigt werden. 4. Den Geistlichen sollte erlaubt sein, das Färöische inner- und außerhalb der Kirche zu benutzen. 5. Das Färöische sollte voll und ganz als die Sprache der Bevölkerung und der Behörden anerkannt werden. 6. Die Errichtung einer färöischen Volkshochschule sollte vorbereitet werden.

Auf einer Generalversammlung am 27. Januar 1889 wurde der färöische Verein "Föringafelag" gegründet und die Satzung, die folgende Zielsetzung enthielt, angenommen: Der Verein soll der färöischen Sprache die Stellung verschaffen, die sie verdient. Er soll für die Einheit und den Fortschritt der Färöer mit dem Ziel der Selbständigkeit arbeiten.

Zwei junge Färöer, Símun av Skardi und Rasmus Rasmussen, die in Dänemark eine Volkshochschule besucht hatten, kehrten nach Abschluß ihrer Ausbildung nach Färöer zurück, wo sie sofort mit den Vorbereitungen zur Gründung einer Volkshochschule begannen. Die ersten Volkshochschulkurse fingen am 2. November 1899 an. Ziel der "Föroya Fólkaháskúla" war, die Schüler in den allgemeinbildenden Schulfächern zu unterrichten und ihre geistigen Anlagen zu entwickeln, um sie so zur Selbst- und Gotteserkenntnis zu führen.

Die Hochschulbewegung bekam eine entscheidende Bedeutung. Sie verhinderte nämlich, daß die färöische Kultur in dieser Periode sich überstürzender Entwicklungen zugrundeging. Der Volkshochschule gelang es, den Zusammenhang mit den alten völkischen und kirchlichen Traditionen zu erhalten und ein

neues Geistesleben zu schaffen, das die alte, für die Färöer typische Verbindung mit dem nordischen Geistesleben bewahrte. Wir denken hier vor allem an die mittelalterlichen Tänze, Reim-dichtungen, Lieder und Sagen, die färöische Sprache und die Religiosität der Färöer.

II. Abschnitt:

Über die Religiosität der Färöer.

In diesem Abschnitt wird eine Untersuchung der christlichen Verkündigung in Predigten, Kirchenliedern und Katechismus vorgenommen.

Seit jeher waren die Färöer in sieben kirchliche Amtsbezirke mit einem Pastor für jeden Bezirk eingeteilt. Jeder Pastor hatte etwa fünf bis sechs Kirchengemeinden zu betreuen. Diese Einteilung bestand bis 1913, als ein Amtsbezirk geteilt wurde.

Da die Verkehrsverhältnisse sehr schlecht waren, machten die Pastoren jährlich etwa sechs Reisen durch ihren Amtsbereich, kaum jemals mehr. Das heißt, daß an den meisten Sonntagen des Jahres der Pastor nicht anwesend war. Nun stellt sich die Frage, ob an all diesen Sonntagen, an denen der Pastor nicht zur Stelle war, kein Gottesdienst stattfand. Hörte man das Wort Gottes nur sechs Mal im Jahr? Irgendwann, wahrscheinlich kurz nach Einführung der Reformation, entstand der Brauch, den man auch aus anderen nordischen Ländern kennt, daß Predigten aus Postillen vorgelesen wurden. Es kann nachgewiesen werden, daß man dies bereits in der Mitte des 17. Jahrhunderts getan hat - und so wird auch heute noch überall auf Färöern verfahren. Anfangs wurden diese Andachten zu Hause gehalten. Doch später, etwa seit der Mitte des 18. Jahrhunderts, fanden sie in der Kirche statt, wahrscheinlich weil die Konventikelverordnung von 1741 verlangte, daß religiöse Veranstaltungen nur unter Aufsicht eines Pastors abgehalten werden durften.

Da Manuskripte von Predigten erst aus der Zeit überliefert

sind, in der die Erweckungsbewegungen ihre Arbeit aufgenommen hatten, wissen wir nicht, was die einzelnen Pastoren gepredigt haben. Aber wir wissen recht genau, was in den Privathäusern und in den Kirchen vorgelesen worden ist.

Jesper Rasmussen Brochmand (1558-1652) ist der Verfasser jener Hauspostille, die etwa 200 Jahre lang in Dänemark das beliebteste Andachtsbuch des kleinen Mannes gewesen ist. Dieses Andachtsbuch war auch die unentbehrliche Predigtensammlung und Hauspostille der Färöer. Bis in unser Jahrhundert wurde dieses Buch allen anderen vorgezogen. Wie für alle Lutheraner so ist auch für Brochmand die Glaubensgewißheit entscheidend. Sie war nicht nur in der objektiven Tatsache der Erlösung verankert, auch ihre subjektive Aneignung war eine *actio dei*. Die Erlösung war in der Verkündigung durch das Hören des Wortes und in den Sakramenten begründet, und sie entfaltete sich gemäß dem *ordo salutis* bis zur *unio mystica*, die ihre Vollendung bezeichnete. Es ist Brochmands Predigten zu entnehmen, daß er die reine Lehre und den frommen Lebenswandel zu fördern wünschte. Er wandte sich in seinen Predigten nicht oft direkt an seine Zuhörer. Aber er behandelte Themen wie z.B. die Buße, die Heiligung durch die geistige Vertiefung in das Leiden Jesu und die subjektive Annahme der objektiven Versöhnungstat Christi. Er unterstrich, daß nur durch Jesu Leiden und Tod der Mensch der Sünde entsagen und Gott in Reinheit und Gerechtigkeit dienen könne.

Obwohl Thomas Hansen Kingo (1634-1703) keine Predigtsammlungen verfaßt hat, so haben die Färöer zweifellos dennoch mehr von ihm als aus all den vielen Postillen gelernt, die sie im Laufe der Jahre angehört und gelesen haben. Denn alle besaßen Kingos Gesangbuch, das sogenannte "Kingobuch". Es wurde auf Färöer bis weit in unser Jahrhundert benutzt. Kingo vertrat nicht nur uneingeschränkt die Heilsoffenbarung, sondern er ging von der Sehnsucht des Einzelnen nach Erlösung aus, und er wies immer wieder auf die Taufe hin. Kingo glaubte an die Vorsehung, und er betonte gleichzeitig, daß Gottes Liebe uns durch Jesus Christus und sein Versöhnungswerk offenbar wird. Die Teilhabe an dieser Gnade und ein Leben in Gott waren für Kingo Werke des Heiligen Geistes.

In einer Zeit der noch andauernden Orthodoxie hob Kingo das Wirken des Geistes hervor. Der Geist gab dem Wort Leben, erzeugte wahre Reue und wahren Glauben und schuf das Leben in Christo. Kingo war vor allem der Ausleger der objektiven Heilstatsachen, aber er war gleichzeitig der Verkünder, der über das Objektive durch den lebendigen Geist in ihm sprach. Ein anderes Thema seiner Kirchenlieder ist die Buße. Man spürt in den Formulierungen seiner Gesangbuchtexte gleichsam eine psychologische Fähigkeit, vielleicht so etwas wie eine "Erweckungstechnik", die zur wahren Gottes(ehr)furcht erziehen und führen möchte.

Was Kingo an Freuden, Sorgen und geistigen Kämpfen erlebte, half ihm, die Tiefe des Christentums zu schildern. Er fand in seinen geistlichen Liedern Töne für die schwierigen Bedingungen des menschlichen Lebens. Und diese Formulierungen wurden von den Färöern, die täglich ihr Leben einsetzen mußten, verstanden. Ihre Sinne waren empfänglich für die tiefen Wahrheiten über das Leben, den Tod und die Ewigkeit in Kingos Liedern.

Erik Pontoppidans (1698-1764) Erklärungen zum Katechismus ("Sandhed til Gudfrygtighed"), die durch eine königliche Verordnung Christians VI. in den Volks- und Lateinschulen eingeführt wurden und zur Konfirmation auswendig gelernt werden mußten, waren für lange Zeit auch das Schulbuch der Färöer.

Pontoppidan ging von Luthers kleinem Katechismus aus und folgte im großen Zügen der orthodoxen Lehre - obwohl Philip Jacob Speners "Einfältige Erklärung" sein Vorbild gewesen war. Pontoppidan läßt die objektiv lehr- und lernbaren Heilstatsachen keineswegs aus, doch der Haupt Gesichtspunkt seiner Erklärungen entspricht dem eines Seelsorgers. Ein tiefer, innerlicher Ernst und die Sorge um die Seele des Menschen prägten seine Erklärungen, sie zeigen, worauf es dem Pietismus ankam und was für diese Glaubensrichtung typisch war.

Bischof Nicolai E. Balle (1744-1816), der den Rationalismus in der Kirche und den kirchenfeindlichen Naturalismus bekämpfte, war auf Färöer mit seinem Katechismus "Lärebog i den evangelisk-kristelige Religion" (1791) vertreten. Dieses Lehrbuch war kürz-

er und leichter verständlich als das von Pontoppidan. Eingeleitet wurde es mit dem Abschnitt: "Wie erhalten wir Kenntnis von Gott?" Hier hieß es u.a.: "Religion heißt, Wissen über Gott und seinen Willen zu besitzen". Über die Sünde sagt er, daß die Erfahrung zeigt, daß die Menschen nicht so gut sind, wie sie sein sollten, und daß alle Fehler haben. "Die allgemeine Verderbnis der Menschen besteht vor allem darin, daß sie ihren Verstand nicht zu gesunden Nachdenken benutzen". Bischof Balle geht ausschließlich von der Heiligen Schrift aus, die wir "ohne den geringsten Zweifel annehmen müssen". Recht typisch ist auch seine Aussage über die Pflichten des Menschen gegenüber Gott, sich selbst und seinem Nächsten. Sie ist ein Ausdruck der ethischen Interessen seiner Zeit. In seiner Lehre von dem Wesen Gottes, von Christus und der Trinität u.s.w. folgte er der Ortodoxie.

In diesem Abschnitt wird auch das Frömmigkeitsleben der Färöer, das ganz bestimmte Formen hatte, beschrieben. Zu ganz bestimmten Gelegenheiten gehörten auch ganz bestimmte Gebete. Das Beten war eine Selbstverständlichkeit, es gehörte einfach zum täglichen Leben der Färöer, es war eine mit Respekt und Ehrfurcht vollzogene Handlung. Von altersher war es eine feste Tradition, daß in jeder Familie das Abendgebet gelesen wurde, und zwar besonders in der dunklen Zeit des Jahres, d.h. von Advent bis zum Beginn des Frühjahrs. Die Abendgebete standen im "Kingobuch". In einigen Gegenden wurden diese Gebete bis zum Ende des Ersten Weltkriegs gelesen. Bei den Mahlzeiten wurde in jeder Familie das übliche Tischgebet gesprochen.

Die neugeborenen Kinder wurden zuerst zur Kirche gebracht, um getauft zu werden, bevor sie zu anderen Anlässen das schützende Haus verlassen durften. Man wollte so verhindern, daß ihnen etwas zustoßen konnte, ehe sie dem übergeben und geweiht waren, der ihnen das Leben geschenkt hatte. Man glaubte, daß die Taufe den Stand der Gotteskindschaft verlieh, daß die Getauften unter Gottes Schutz standen. Sobald die Kinder sich einigermaßen verständlich ausdrücken konnten, stellten die Eltern ihnen regelmäßig religiöse Fragen und lehrten sie, diese zu beantworten. Die Fragen wurden auf färöisch gestellt, damit man sicher war,

daß sie richtig verstanden wurden. Die Kinder mußten aber auf dänisch antworten, denn das Dänische war die Sprache der Kirche, war die heilige Sprache.

Noch aus der katholischen Zeit stammte die Sitte, daß man das Kreuzeszeichen schlug. Dieser Brauch hat sich bis heute erhalten. Man begann jeden neuen Tag, indem man vor Gesicht und Brust das Kreuzeszeichen machte, und man beschloß ihn in derselben Weise.

Die Erziehung der Kinder zum Christentum war grundlegend für das Dasein eines jeden Einzelnen, und sie war von größter Wichtigkeit. Diejenigen, denen das Lernen schwer fiel, konnten von der Konfirmation zurückgewiesen werden. Wahrscheinlich aus diesem Grund begannen die Eltern so früh wie möglich, den Kindern die als notwendig erachteten Religionskenntnisse zu vermitteln. Die meisten Kinder konnten, schon ehe sie Lesen gelernt hatten, das Vaterunser, das Glaubensbekenntnis und die Gebote auswendig. Der christliche Glaube bestimmte das tägliche Leben der Färöer. Sie sangen Kirchenlieder, wenn sie mit ihren offenen Booten zum Fischfang hinausfuhren, auf Vogelfang gingen oder auf Walfang. Und sie sangen Kirchenlieder, wenn sie vom erfolgreichen oder erfolglosen Fang wieder zurückkehrten. Überall auf Färöer sang man, wenn zum Fang ausgelaufen wurde Hans Thomissöns Gesangsbuchlied aus dem Jahr 1569 "Jeg vil mig Herren love....." und zwar vor allem die Verse 7 bis 10.

Die tiefe, innerliche Religiosität der Färöer zeigte sich jedoch nicht nur auf dem Meer oder in den Bergen oder bei anderen gefährlichen Unternehmungen. Das gesamte Verhalten dieser Inselbewohner war von ihrer Ehrfurcht vor Gott geprägt.

Da die Einladung zu einer Hochzeit nahezu als eine heilige Handlung angesehen wurde, soll sie hier andeutungsweise geschildert werden. Jede Gegend pflegte eine bestimmte Person als "Einlader" zu haben. Er überbrachte seine Einladung gemäß einem feststehenden, überlieferten Ritual: Beim Betreten der Stube wünschte er "guten Tag" und gab zu verstehen, daß er zu einer Hochzeit laden wolle. Dann zog er seinen Hut, faltete die Hände und sprach die Einladung aus, die sehr feierlich klang und etwa wie folgt

lauten konnte: "Da es Gott, dem Stifter und Vollender der Ehe, gefallen hat, Liebe zwischen dem jungen Paar, dem achtungswerten Junggesellen (Name) und der tugendreichen Jungfer (Name) zu säen, so ist es deren demutvolle Bitte und ergebenes Ersuchen an Euch, daß Ihr sie nicht nur zu Kirche begleiten, sondern ihnen auch von der Kirche direkt zum Hause der Braut in ihrem hochedlen Wohnsitz ..... folgen möget. Die Eheschließung wird (z.B.) am Montag dem 15. November ..... stattfinden. Tanz und Fest werden in (Name des Hauses) sein. Falls eine Verhinderung eintreten sollte, bitte ich mich zu entschuldigen. Amen."

Nach der Trauung und nach dem Hochzeitsmahl folgte der Brauttanz, der nach festen Regeln vor sich ging. Der Pastor nahm in vollem Ornat am Tanz teil. Erst nach dem Brauttanz galt das Brautpaar als wirklich getraut.

Die Isolation von der Umwelt, die gewaltige Natur der Inseln und das einsame Leben, der ständige Kampf ums Überleben schufen zweifellos seelische Spannungen, die einen natürlichen Supernaturalismus erzeugten. Er war ein selbstverständlicher Bestandteil der färöischen Religiosität. Es wird keine theoretische Analyse dieses Glaubens an ein Übernatürliches Dasein gegeben und auch keine Klassifizierung seiner Phänomene vorgenommen. Es wird nur der Versuch unternommen, die Besonderheiten aufzudecken, die im christlichen und geistigen Leben der Färöer sichtbar werden.

Fast der gesamte Aberglaube der Färöer bezog sich auf das Menschenleben und die übergroßen sichtbaren und unsichtbaren Mächte, die das Leben bedrohten. Vom Augenblick der Geburt an, das ganze Leben hindurch, war der Mensch Gefahren ausgesetzt, gegen die es sich zu schützen galt. Der Aberglaube besaß eine große Bedeutung für das Verhalten der Färöer, sei es innerhalb oder außerhalb des Hauses, zu Lande oder auf dem Meer.

Schließlich wird in der Zusammenfassung dieses Abschnitts festgehalten, daß die konfessionelle Haltung der Färöer lutherisch-orthodox war. Ihr Gottesdienst vollzog sich in festen Formen. Die Gottesfurcht prägte ihr tägliches Leben. Man fürcht-

ete, Gottes Gebote zu übertreten und dafür im Diesseits und im Jenseits bestraft zu werden. Und dann haben wir noch das abergläubische Element. All dieses zusammen führte zu einem von einer tiefen Frömmigkeit geprägten Leben im Glauben an den allmächtigen Gott, der die Menschen erhielt und führte, wenn sie bereit waren, seinem Weg zu folgen und seine Gebote zu achten.

III. Abschnitt:

Die Erweckungsbewegungen: Die Plymouthbrüder und die Innere Mission.

A. DIE PLYMOUTHBRÜDER:

Zuerst wird die Herkunft der Plymouthbrüder und das Entstehen dieser religiösen Gemeinschaft geschildert. Sie schlossen sich Ende der zwanziger Jahre des vorigen Jahrhunderts in Opposition zur anglikanischen Kirche zusammen. Sie werden als die radikalsten Independenten unter den englischen Dissidenten angesehen. Die einflußreichste Person unter den Plymouthbrüdern war John Nelson Darby. Auf Färöer nannte man die Plymouthbrüder meist "Baptisten", obwohl diese Bezeichnung von den Anhängern dieser Bewegung abgelehnt wurde. Sie wollten lieber "Brüder" genannt werden.

William Gibson Sloan war der erste Vertreter der Plymouthbrüder auf den Färöer-Inseln. Er war am 4. September 1838 in Westschottland geboren worden. Als 23-Jähriger kam er mit einer der geistigen Bewegungen, die sich in diesen Jahren in Schottland ausbreiteten, in Verbindung. Nachdem er etwas über die Färöer gehört hatte, fühlte er sich berufen, dorthin zu reisen, um dort zu wirken. 1865 kam er an. Alles, was er bei sich hatte, waren einige dänische Bibeln, ein englisch-dänisches Wörterbuch und ein Empfehlungsschreiben eines Kaufmanns an den Sysselmand (etwa Landrat) in Tórshavn. Es war äußerst schwierig für ihn, die Bevölkerung zu gewinnen. Er war unerwünscht, da er eine neue

Lehre vertrat, und er konnte kein Färöisch. Oft verweigerte man ihm den Aufenthalt in einem Dorf, denn man sah in ihm einen falschen Propheten. Schon bei seiner ersten Predigt zeigte er, daß er nicht auf dem Boden der Volkskirche stand. Er behauptete u.a., daß die Taufe die Kinder noch keineswegs zu Christen mache und daß die Mitgliedschaft in der offiziellen Kirche keinem die Erlösung bringe.

Aber dann, 1879-80, geschah etwas Bemerkenswertes in der Geschichte der Plymouthbrüder. Obwohl Sloan noch kein sichtbares Ergebnis seiner 14 jährigen Tätigkeit vorweisen konnte, wurde 1879 in Tórshavn mit dem Bau eines Versammlungshauses begonnen. Am 31. Oktober 1880 ließ sich dann der erste Färöer, ein Krüppel namens Andreas Isaksen, von den jungen Schotten A. P. Macdonald, Sloans Helfer, im Hafen taufen. Die Erbitterung unter den Färöern war grenzenlos. 1881 heiratete Sloan eine Schwester dieses A. Isaksen, nachdem sie sich vorher hatte taufen lassen. Ab 1893 nahm ein weiterer Missionar seinem Wohnsitz auf den Färöern. Und in den folgenden Jahren besuchten mehrere schottische Predikanten die Inseln. Unter ihnen war auch der bekannte Alexander Marshall.

1901 lebten 15.230 Menschen auf Färöer. Die Plymouthbrüder hatten damals 30 Anhänger, d.h. etwa 0,2% der Bevölkerung für sich gewinnen können. In den folgenden Jahren nahmen auch solche Färöer, die im Ausland mit der Plymouthbewegung in Berührung gekommen waren, die Missionsarbeit auf.

W.G.Sloan starb 1914. Victor Danielsen (1894-1961) wurde nun der führende Mann der Plymouthbrüder - und wortwörtlich ihr Bahnbrecher. 1914 bestand er in Tórshavn sein Lehrerexamen. Hier wurde er von der Erweckungsverkündigung der Inneren Mission ergriffen; deren Missionar Ryving-Jensen war sein enger Freund. Aber später "trat er völlig auf die Seite des Herrn, wurde getauft und nahm entschieden Partei für Christus...", wie die Plymouthbrüder sagten. Victor Danielsen war begabt und energisch. Er übersetzte viele Bücher und Lieder und schrieb auch Lieder. In kurzer Zeit übersetzte er die Bibel ins Färöische - wenn auch nicht aus den Originalsprachen.

Die Plymouthbrüder lehnen jeden organisatorischen Zusammenschluß ab, sie haben keinen Vorstand. Sie anerkennen nur die Führung durch die Brüder, die aufgrund ihrer Begabung und der Berufung durch Gott vom heiligen Geist als Hüter, Lehrer, Hirten u.s.w. eingesetzt werden. Sie besitzen kein dogmatisches System, verwerfen die Kindtaufe und meinen, daß in Gottes Augen alle zum Predigen berufen seien.

In den beiden ersten Jahrzehnten unseres Jahrhunderts kam es zu einem erbitterten Kampf zwischen den Plymouthbrüdern und der Volkskirche. Die Plymouthbrüder missionierten unermüdlich und betrieben eine heftige Propaganda gegen die Volkskirche und ihre Lehre. In einem Buch, das eigentlich die Wiederkehr Jesu behandelt, beschreibt V. Danielsen die geistige Situation auf den Färöer-Inseln, und er stellt die Haltung, die die Plymouthbrüder zum färöischen Kirchen- und Kulturleben einnahmen eindrücklich heraus. Dies Werk kann als eine Auseinandersetzung mit der überlieferten Gesamtkultur der Färöer betrachtet werden.

1911 gab es auf Färöer 18000 Menschen. Die Zahl der Plymouthbrüder hatte seit 1901 nur um 0,5% zugenommen, und zwar nur wegen Familienzuwachs. Keine der Geschichtsdarstellungen, auch keine der Plymouthbrüder, berichtet, daß die Bewegung vor dem Ende des Ersten Weltkriegs nennenswerte Fortschritte erzielen konnte. Die kamen erst nach 1920 und reichten bis in die dreißiger Jahre unseres Jahrhunderts. Erst für diese Periode kann man von einer Erweckung und von einer Volksbewegung sprechen, wie auch die Innere Mission sie in diesen Jahren erleben konnte.

B. Die Innere Mission

Der geschichtliche Hintergrund der Inneren Mission, die 1895 ihre Arbeit auf Färöer aufnahm, reicht weit zu den religiösen Versammlungen, den Pietismus, den Herrnhutern u.s.w. zurück. 1853 ergriff eine Gruppe von Laien auf Seeland die Initiative zur Bildung eines Missionsvereins, der bereits von Anfang an -u.a. aufgrund freikirchlicher Bestrebungen-inneren Spannungen aus-

gesetzt war. 1858 trennte man sich von den Separatisten. Die Bewegung arbeitete jetzt unter volkskirchlichem Einfluß weiter. Im Jahr 1861 gründete man einen neuen kirchlichen Verein für die Innere Mission in Dänemark. Dieser ist der direkte Ausgangspunkt für die ausgesprochen innenmissionarische Tätigkeit, die mit der Zeit auf den Färöern augenommen wurde. Die erste zaghafte Arbeit der Inneren Mission begann 1895, als Einer M. Riise zu Fr. Petersens Hilspastor ernannt wurde. Immer wieder griff er in seinen Predigten die christliche Haltung der Färöer an. Er stellte ihr Christentum als ein Gewohnheitschristentum dar, das sich wie ein Krebsgeschwür in das echte, alte Christentum gefressen habe. Er warf der Bevölkerung vor, daß ihr Kirchengang und ihr Abendmahlsbesuch nur leere Zeremonien seien. Im "Kristeligt Dagblad" verglich er die Färöer mit Heiden, und er wünschte, daß junge eifrige Geistliche auf die Färöer entsandt würden, um dort dem Herrn zu dienen. Er beschreibt die Färöer als verschlossen und verstockt. Er müsse einen schweren Kampf gegen jahrhundertelange religiöse Verwahrlosung und menschliche Besudelung des Religiösen führen, schrieb er. Emil Bruun, damals ebenfalls Pastor auf Färöer, berichtete dagegen, daß ihm überall Freundlichkeit und Liebe entgegengebracht wurden.

Einer der ersten Färöer, die mit der Erweckungsbewegung der Inneren Mission in Verbindung kamen, stellte fest, daß der Kirchengang damals sehr gut gewesen sei. Ging jemand nicht in die Kirche, wurde er als Ausenseiter angesehen. Pastor Bruun hielt die Religiösität der Färöer für tief, er zweifelte nicht daran, daß die alten Färöer einen einfachen und festen Glauben hätten.

Der nächste Vertreter der Inneren Mission, der auf die Färöer kam, war Frantz M.R. Busch. Er löste 1896 Pastor Riise als Hilfspastor ab. Ihm verdanken die Färöer ihren ersten Missionar der Inneren Mission: 1904 kam Axel Fr. Moe auf die Färöer-Inseln. Er wohnte zuerst bei Pastor Busch in Hvalba. Außer diesem und seiner auf Färöer geborenen Frau hatte er keine Freunde, er fühlte sich als Fremder, wie einer, der überflüssig war und den man nur ungerne sah. 1905 zog er nach Tórshavn in die neue Navigationschule, die im Geist der Inneren Mission geführt werden sollte.

Doch später zeigte sich, daß die Schule wegen fehlenden Zuspruchs geschlossen werden mußte. Moe bekämpfte den färöischen Verein, der nach seiner Ansicht sehr gefährlich war, da er für die Anerkennung des Färöischen als Schul- und Kirchensprache eintrat. Diese Haltung der Vertreter der Inneren Mission, nämlich danisieren zu wollen, führte später dazu, daß ihr Wirken als dänischer Kulturzwang empfunden wurde.

Axel Fr. Moe beurteilte das geistliche Leben seiner Amtsbrüder sehr negativ: er bezeichnete sechs der Pastoren als mehr oder weniger geistlich tot. Nach seiner Ansicht gab es nur einen einzigen gläubigen Pastor auf Färöer, nämlich seinen Freund Fr. Busch. An anderen Gläubigen, mit denen er rechnen konnte, gab es nur die Plymouthbrüder. Und er klagte über die christliche Haltung der Bevölkerung. Alle waren in seinen Augen "gleich gute Christen", es gab nämlich keinen Unterschied zwischen Gläubigen und Ungläubigen. Axel Fr. Moes schonungslose Kritik und sein Beißendes Urteil über die christliche Haltung der Färöer verbitterte einen großen Teil der Bevölkerung. Als er im Gemeindehaus in Tórshavn zu erkennen gab, daß die Plymouthbrüder sympathisch seien, und er sie als Vorbild für eine lebendige Gemeinde hinstellte, entstand ein erbitterter Streit zwischen dem Vorstand des Gemeindehauses und Pastor Axel Fr. Moe, dem schließlich die Erlaubnis, im Gemeindehaus zu sprechen, entzogen wurde.

1906 erhielt die Innere Mission Aufwind. Am 12. September gelang es Axel Fr. Moe als Pastor Buschs Hilfspastor eingesetzt zu werden. Dadurch erhielten die Färöer einen Reisepastor, der der Inneren Mission angehörte. Er wurde von der Inneren Mission in Dänemark entlohnt. 1910 führte die Innere Mission die sogenannten Olaj-Treffen ein. Man erwartete, daß sie von allen Kindern Gottes besucht würden. Es kamen an die 70 Personen. Diese Zahl sagt etwas über die "Stärke" der Inneren Mission auf den Färöern aus.

Die Einmischung der Inneren Mission in die innerfäröische Politik nahm mit den Jahren zu. Das war sicherlich ein bewußtes Vorgehen, denn man kannte den Respekt der Färöer vor allem Dänischen. Der harte Kampf, den die Innere Mission gegen die "Sjálvstýri" - Partei führte, war keineswegs, wie Moe annahm, religiös,

sondern politisch begründet. Als in Tórshavn ein Nachfolger für Pastor Hansen, der nach Dänemark umgezogen war, eingesetzt werden sollte, war Axel Fr. Moe gegen die Ernennung von J. Dahl, der national gesinnt war und für die "Sjálvstýris" Partei eintrat. Nachdem die "Sjálvstýris"-Partei im Lögting (etwa "Kreistag") die Mehrheit errungen hatte und J. Dahl 1918 zum Probst ernannt worden war, veröffentlichte Ryving-Jensen seine und der Inneren Mission Ansicht darüber. Ryving-Jensen nannte die färöische Volkshochschule eine Anstalt zur Ausbildung von "Sjálvstýris" Leuten, und er beschuldigte sie das wahre und echte Christentum auszuschließen.

Die Sympathie der Inneren Mission für die Plymouthbrüder, die sich in den ersten Jahren u.a. in Form von gemeinsamen Veranstaltungen äußerte, hielt allerdings nicht an. 1913 kam es zum endgültigen Bruch. Moe war der Ansicht, daß die Plymouthbrüder auf Abwege geraten waren und daß die Innere Mission sich von den Fehlern der Brüder distanzieren und an dem von den Vätern überlieferten Glauben festhalten müsse.

Die Innere Mission arbeitete bis zum Ende des Ersten Weltkriegs ohne größere Erfolge. In einem Vortrag, den Ryving-Jensen am 9. April 1913 im Missionshaus in Haslev hielt, bezeichnete er die Situation für die innenmissionarische Arbeit auf Färöer als sehr ernst und hoffnungslos. 1916 reisten Axel Fr. Moe und Ryving-Jensen nach Dänemark zurück. Niemand führte ihre Arbeit fort. 1917 forderte Ryving-Jensen in der "National Tidende" junge, pflichteifrige Pastoren auf, auf den Färöern die Missionsarbeit aufzunehmen, da dort an vielen Orten ein echtes Glaubensleben fehle.

Auch für die Innere Mission gilt, daß sie auf den Färöern erst nach dem Ersten Weltkrieg, erst in den zwanziger Jahren unseres Jahrhunderts, wesentliche Fortschritte verzeichnen konnte.

SCHLUßFOLGERUNGEN:

Der Titel unserer Abhandlung verlangt eine Erklärung. Der Begriff "Erweckungsbewegungen" bezeichnet die Vertreter der Plymouthbewegung und die der Inneren Mission und ihren Einsatz

auf den Färöer Inseln - und nicht den Erfolg der Erweckung durch die Plymouthbrüder oder die Innere Mission. Denn in dem Zeitraum, den unsere Abhandlung untersucht, hat es keine Erweckung gegeben, die man einer Volksbewegung gleichsetzen könnte. Deswegen kann man auch nicht von einer "Kulturrevolution" sprechen.

Die weltlich-religiöse Gesamtkultur hat die färöische Gesellschaft als soziale und religiöse Einheit geformt. Die Identität des Einzelnen wurde von seiner Zugehörigkeit zu seinem Geschlecht, seiner Familie, seiner Dorf- oder Talgemeinschaft und zur Kirche, ja zum ganzen färöischen Volk getragen.

Als die Erweckungsbewegungen 1865 und 1895 ihre Arbeit aufnahmen, war die färöische Gesellschaft in einer "soziologischen Situation" (Umbruchsituation) (P.G.Lindhardt). Die Voraussetzungen, die allgemein als die Bedingungen für das Entstehen, Wachsen und die Konsolidierung von Erweckungsbewegungen angesehen werden, waren also damals vorhanden. Deshalb stellt sich die Frage nach den Reaktionen der Färöer auf die Erweckungsbewegungen. Folgten sie unter dem Einfluß der Erweckungsbewegungen den von außen kommenden Impulsen?

Zweifellos rettete das nationale Erwachen der Färöer die färöische Kultur vor dem Untergang. Die nationale Bewegung wirkte wie ein Bollwerk gegen die religiösen Strömungen. Sie war eine Alternative zu den religiösen Erweckungsbewegungen.

Wir können feststellen, daß die Färöer bis weit in unser Jahrhundert hinein ihre traditionelle Abhängigkeit von der Kirche bewahrten und daß ihre kulturelle Tradition trotz des intensiven Einsatzes der Plymouthbrüder und der Vertreter der Inneren Mission ihre Lebenskraft bewies - und damit auch ihre Berechtigung. Wir können weiterhin feststellen, daß auch heute die Säkularisierung auf den Färöern noch nicht so weit fortgeschritten ist wie in den anderen nordischen Ländern.

Von einem Bruch der religiös-kirchlichen Homogenität der Inselbewohner kann man erst ein halbes Jahrhundert nach den ersten Missionierungsversuchen der beiden Erweckungsbewegungen sprechen. Diese versuchten, das Wertesystem zu revolutionieren

und die weltlich-kirchliche Gesamtkultur der Färöer aufzulösen sowie an die Stelle der sozialen und religiösen Einheit die zwei Gruppen der Gläubigen und Ungläubigen zu setzen und sie voneinander abzugrenzen. Man kann mit Recht sagen, daß die Erweckungsbewegungen bei ihrem ersten Auftreten und weit bis in unser Jahrhundert hinein von der färöischen Bevölkerung als fremde Elemente empfunden wurden.

S A M A N D R Á T T U R

VEKINGARRØRSLURNAR MÓTVEGIS GOMLU GUDSTRÚNNI OG MENTANINI
HJÁ FØROYINGUM. EIN KANNING u.l.1850-1918.

GRANSKINGARVERKEVNI:

Henda ritgerð er ein kanning av vekingarrørslunum, ávika-
 vist Plymouthbrøðrunum og Heimamissiónini, móttvegis "eindar-
 mentan" føroyinga, frá tí tær komu, tann fyrri í 1865, hin
 seinna í 1895, og so fram til endan av fyrri heimsbardaga.

Í hesum viðfangi stinga seg upp nógvir spurningar -millum
 aðrar: hvør er luturin hjá hesum vekingarrørslum í føroysku
 samfelagsmenningini? Eru tær ein táttur í samfelagsmynstrinum,
 serliga í tí fíggjarliga og samfelagsliga framburðinum, sum
 fór fram júst í hesum árum? Hvussu tóku føroyingar móti hesum
 vekingarrørslum? Fylgdu føroyingar teirri eggjan undir ávirkan
 uttaneftir, sum kom við hesum vekingarrørslum?

Kanningin miðjar ímóti at geva svar upp á hesar spurningar,
 og hon byggir á eitt rættuliga fjølbroytt keldutilfar, sum er
 millum annað prentaðar keldur sum t.d. bókur, ferðafrásagnir,
 stórt úrval av blaðtilfari og so óprentaðar keldur s.t.d. fyri-
 lestrar, journalir, dagbókur, protokollir, ársfrágreiðingar og
 persónlig brøv, sum eru av miklun týðningi fyri eina heildar-
 uppfatan av sjálvum vandamálinum (problematikkinum) í ritgerð-
 ini.

"Dispositiðin" í ritgerðini fylgir endamálinum, sum er at
 prógva, at tann føroyski almenningurin, tó at hann eftir av-
 tøkuni av einahandlinum í 1856, varð myndigur í samfelagsligum
 og fíggjarligum viðurskiftum, í vinnulívi og lutvís eisini í
 politikki, varðveitti sítt aldargamla tilknýti til kirkjuna
 langt inn í okkara øld, ella, sagt við øðrum orðum, hann var
 førur fyri, hóast ídnan ágang frá umboðsmannunum hjá nevndu
 vekingarrørslum, at varðveita "eindarmentanina" í ein slíkan
 mun, at tað av røttum kann sigast, at vekingarrørslurnar virk-
 aðu sum eitt fremmant fyrbrigdi í føroyska samfelagnum, táio
 tær komu og langt inn í 20. øld.

Fyrsti táttur av ritgerðini lýsir samfelagsviðurskiftini áðrenn og aftaná avtøku einahandilsins. Í øðrum tátti verður kristniuppfatán fýroyinga kannað. Í triðja tátti verða so vekingarrørslurnar granskingsarevnið. Til seinast verður ein niðurløga gjørd, sum skal skiljast sum prógv fyri "tesuni" í sjálvari ritgerðini.

FYRSTI TÁTTUR

Samfelagsviðurskiftini áðrenn og aftaná avtøku einahandilsins:

Fyrst verða vinnulívs-og samfelagsviðurskiftini lýst, áðrenn handilin varð givin leysur. Fýroyska samfelagið hevði ligið avbyrgt frá umheiminum, og tað hevði tessvegna bæði samfelagsliga og vinnuliga fingið síni serligu eyðkenni, so at av røttum kann sigast, at miðöldin í Fýroyum vardi líka til 1856, tá ið kgl.einahandilin varð tikin av við lóg.

Samfelagið hevði gjøgnum allar tíðir verið eitt bóndasamfelag burturav. Bøndurnir vóru teir stóru í samfelagnum. Tann fýroyski bóndin hevði altíð verið frælsur maður, tí var orðið "bóndi" eitt heiðursnavn í Fýroyum. Tann, sum ikki var av bóndaætt, hevði ikki stórvegis møguleikar at lívbjarga sær. Tey ognarleysu høvdu tí einki annað val enn at fara í tænastu hjá bøndunum, sum hinvegin heldur ikki kundu røkja sín landbúna og tað arbeið, sum hevði við garðin at gera, uttan teir fingi hjálp frá teim ognarleysu. Landbúnaðurin var tann nógv mest týðandi vinnuvegurin, men eisini útróðurin hevði stóran týðning, sjálvst um hann var, samanborin við landbúnaðin, "sekunderur". Eisini fyri útróðrinum var fortreytin ein arbeiðsfelagsskapur, av tí at flestu garðarnir ikki sjálvir vóru førir fyri at manna bát. Tí høvdu jarðaeigararnir rætt til at lata skriva út manning til bátar teirra. Hetta var tað so-nævnda "bátsbandið", sum álegði teimum ognarleysu at vera við til at manna bátarnar hjá bøndunum eina ávísa tíð av árinum.

Prestar og stórbøndur fingi framt eina kongliga fyriskipan, sum segði, at ongin kundi giftast uttan at ráða yvir eini vissari nøgd av jørð, soleiðis at hann var førur fyri at lívbjarga eini

familju. Orsökkin til hessa fyriskipan hefur verið tann, at,jørðin í hesum innibyrghda landi, ikki kundi føða meira av fólki enn har var. Fyriskipanin varð avtíkin við "Plakat" dagfest 11.nov. 1846.

Tað dagliga lívið gekk sína gongd í gomlum vanum og alda-gomlum síðum, ár eftir ár og ætt eftir ætt. Ríviligt var at takast við fyri allar hendur. Alt, sum tey brúktu, skuldu tey sjálv framleiða. Jørðin skuldi røkjast og seyðurin røktast.Arbeiðið var ógvuliga fjølbroytt. Útróðurin var kanska tað stravnasta arbeiðið, sjálv um hann bert var ein hjávinnuvegur. Farið varð á flot hvørja løtu líkindi vóru til tess. Onnur arbeið,tey vandamiklastu, eitt nú at fara í bjørgini og í grind, vóru heldur at meta sum eitt slag av ítrótti.

Bóndagarðarnir vóru eindir, sum føroyska samfelagið var bygt upp av. Tað var eisini í hesum umhvørvinum fólkið fekk sína mentunarlugu uppaling. Um veturin, táíð alt uttandurða arbeið var frá hondini, savnaðist alt fólkið á garðinum til hugnað í roykstovuni. Hesar kvøldsamkomur vórðu nevndar kvøldsetur.Summi karðaðu, onnur spunnu ella bundu og ímeðan sat onkur og segði frá søgum. Sagnir og søgur um farna tíð og lívið í gomlum døgum vórðu enn einaferð tiknar fram, so sum gjørt hevði verið ætt eftir ætt. Í roykstovuni vóru eisini tey gomlu kvæðini og vísur havdar á lofti.

Føroyski dansurin var ein fastur táttur í mentunarlívinum. Hann er í ætt við tann ringdans, sum treðin var í øllum Vestur Europa seint í miðøldini. Upprunaliga er hann framkomin í Fraklandi, og haðani kom hann til alt Europa í 13.-15.øld. Vanliga varð dansað í roykstovuni. Dansað varð eina ásetta tíð á árinum, tann sonevnda dansitíðin, sum vardi frá øðrum jóladegi til mánaðag í føstuinngangi. So varð eisini dansað, táíð okkurt serligt var á vási. Í føstuni var ongin, sum droymdi um at dansa.Heldur ikki varð dansað, táíð lík stóð undir børu, og tey avvarandi dansaðu ikki, fyrr enn eitt ár var farið.Føroyski dansurin bant saman í felagsskap. Bøndurnir og tey ognarleysu, høg og lág,rík og fátæk, børn, ung og gomul, mannfólk og konufólk tóku hendur saman og tróðu dansin ,sum skiparin setti lív í, og sum øll

livdu við í innihaldinum í kvæðunum, so at tað sást á teimum. Vekingarrørslurnar dømdu tann føroyska dansin synd at vera.

Niels Christopher Winther (1822-1892), sum hevði lokið lógfrøðiligt prógv í Keypmannahavn og sum fegin vildi halda fram við lestri sínum, misti statsstuðulin vegna síni hvøssu orð móti kongliga einahandlinum og embætismonnunum. Hann var ágrýtin í arbeiði sínum fyri at føroyingar skuldu fáa frí-handil. Hann kravdi eisini, at føroyingar skuldu fáa endur-reist teirra gamla løgting. Við lóg frá 26. mars 1852 eydnað-ist hetta. Løgtingslógin kom í endaligum líki 15. apríl 1854. Føroyingar vóru um hetta mundið ómyndingar í teirra egna landi, men Niels Winther stríddist fyri at loysa teir úr hesum fjøtrum, og hann eigur sín stóra lut í, at Føroyar við lóg dagfest 21. mars 1855 finga fríhandil 1. januar 1856, og harvið varð kong-ligi einahandilin, sum stríð leingi hevði verið um, avtikin.

Eftir at handilin var givin fríur, kom uppleysingur skjótt í hitt gamla bóndasamfelagið og broyttist hetta til eitt fiski-vinnu- og handilssamfelag. Manntalið í Føroyum øktist nú í stórum, hóast ongir tilflytarar vórðu. Í 1855 var fólktalið 8.651, í 1911 var hetta økt til 18.000, og vøksturin helt fram. Vøksturin í fólkatálinum var samsvarandi við framburðin í vinnu-lívinum. Landbúnaðurin, sum hevði verið høvuðsvinnuvegurin, misti alt meira sín týðning, tá ið einahandilin var avtikin, og gjørd-ist at endanum til ein "sekunderan" vinnuveg.

Vinnulívsskiftið og sundurgreiningin kom meira og meira til sjóndar. Av samlaða fólkatálinum virkaðu longi í 1870 30,6 % í fiski-og sjóvinnuni, og í 1911 var hetta tal komið heilt uppá 52,9 %, meðan tey, sum starvaðust í landbúnaðinum, sum hevði verið høvuðsvinnan, í 1870 vóru 46,9 %, og í 1911 var talið komið heilt niður á 18,4 %. Vaksandi inntøkur og hæðkandi livi-fóttur hjá fólkinum kom eisini til sjóndar í einum størri og størri stovnsetan av "konti" í Færø Amts Sparekasse og øktari peningalægging. Í 1906 kom ein peningastovnur afturat, A/S Føroya Banki.

Í Føroyum er gamal siður at kenna børnunum heima t.v.s. gjøgnum eina sokallaða heimaundirvísing. Ongin ivi er um, at

henda undirvísing hefur verið dygdargóð, og at hon hefur hóskað væl til tátíðar bóndasamfelagið. Fleiri royndir vórðu gjørdar at fáa í lag skúlaskipan, áðrenn sonevnda kommunallógin um regluligan skúlaskap kom í gildi í 1872.

"Provisorisk Reglement for Almueskolevæsenet på Færøerne" frá 28. mei 1845 sigur millum annað, at so skjótt umstøðurnar loyva tað, skuldu skúlar setast á stovn í so stórum tali, at øll skúlaskyldug børn kunnu fáa ta undirvísing, sum henda reglugerð ásetir. Í undirvísingini skuldi miðast fram ímóti, at børnin skuldu verða "gode, retskafne og gudfrygtige Mennesker, i Overensstemmelse med den evangelisk-christelige Lære". Henda sama reglugerð ásetti eisini, at kenslumálið skuldi vera danskt og at børnin skuldu læra teirra fosturlands-søgu, og tað vildi siga, Danmarkar søgu. Teir, sum smíðja hava nevndu reglugerð, hava ikki havt í huga, at móðurmálið hjá teimum børnum, reglugerðin viðvíkti, var føroyskt og at fosturland teirra var Føroyar og ikki Danmark.

Bæði hitt vanliga fólk og hin almenna umboðanin í landinum lótu við seg koma og gjørdu vart við, at tey vóru ónøgd við reglugerðina. Í "Stændertidende for Østifterne" gjørdi Niels Hundrup, sorinskrivari, greitt, at almenningurin í Føroyum andaliga var líka so framkomin og kanska á ávísum økjum fremri enn almenningurin í Danmark, og at fór henda reglugerð at verða framd út í æsir, kom hon at gera størri skaða enn gagn. Henda ónøgd førði við sær, at ein nýggj "Lov om Ordningen af Skole- og undervisningsvæsenet paa Færøerne af 1. Marts 1854" kom, sum gav føroyingum frælsi til sjálvir at skipa fyri skúlaskapi teirra v.m.

Aftaná avtøku einahandilsins og tí kollvelting, sum fylgdi í kjalarvørrinum av hesum, gjørdust krøvini til hin einstak samfelagnum størri og størri. Hetta sóu føroyingar sjálvir, og tað var eisini frá teimum sjálvum, tiltakið kom, sum gjørdi, at kommunallógin frá 28. februar 1872 varð sett í gildi. Henda lóg ásetti skúlaskyldu fyri øll børn yvir 7 ár. Árið frammanundan, hin 9. februar 1871, varð læraraskúli settur á stovn í Havn.

Eitt heilt nýtt fyrbrigdi kom til sjóndar í føroyska fólkinum við avtøku einahandilsins, við tað at føroyingar so smátt

fóru at læra eyðkenni síni at kenna sum fólk. Mál, lívsstíllur og mentan føroyinga var komin í vanda av ávirkan og árinum av øllum tí nýggja. Tað var eisini um hetta mundi føroyingar fóru at vita til sín tjóðskaparlíga. Alment kom tjóðskaparrørslan fyrst fram í millum føroyingar í Keypmannahavn, og har stovnaðu teir eitt Føringafelag 23. septembur 1881, hvørs endamáll var at knýta føroyingar í Danmørk saman til andaligt samlív og at vekja ans hjá teimum fyri føroyskum viðurskiptum.

Eisini í Føroyum var tjóðskaparrørslan við at vakna, og 2. jóladag 1888 varð boðið til fundar, har nógv fólk kom saman. Tey krøv, sum sett vóru fram, vóru hesi: 1) Í kristni-undirvísingini skuldi øll uttanat læra á danskum takast av og tað lesna endurgevast á føroyskum. 2) Táið neyðugar skúlabøkur vóru til taks, skuldi føroyskt vera tvungin lærugrein í skúlunum. 3) Í søguundirvísingini skuldi dentur leggjast á føroyska søgu serstakliga. 4) Prestunum skuldi verða loyvt at nýta føroyskt mál bæði innan og uttan kirkjugátt. 5) Føroyskt skuldi fáa fulla viðurkenning sum talumál millum fólk og innan myndugleikarnar. 6) Virkast skuldi fyri stovnsetan av føroyskum fólkaháskúla. Hin 27. januar 1889 varð stovnandi aðalfundur hildin, har Føringafelag varð stovnað og felagsins endamálsgreinir viðtiknar. Høvuðsendamálið var at veita føroyskum máli ta støðu, sum tað hevði uppiborið og at virka fyri samanhaldi og framburði millum føroyingar, so teir kundu gerast sjálvbjargnir.

Tveir ungir føroyingar, Símun av Skarði og Rasmus Rasmussen, sum báðir høvdu verið á háskúla í Danmark, komu heimaftur, táið teir høvdu lokið útbúgving teirra og fóru beinanvegin undir fyrireikingar til stovnseting av føroyskum fólkaháskúla. Fyrsta háskúlaskeiðið í Føroyum byrjaði 2. novembur 1899 og longu 28. novembur árið eftir kundi skúlin flyta inn í egin høli. Endamálið við Føroya Fólkaháskúla var at geva næmingunum undirvísing í vanligum skúlalærugreinum og at vekja teirra andaligu evni, so teir kundu verða førir fyri at læra seg sjálvar og Gud sín at kenna.

Háskúlarørslan fekk ómetaliga stóran týðning, við tað, at hon var við til at forða fyri, at føroyingar gingu til grundar mentunnarliga í tí stóru kollvelting, sum fór fram júst í hesum árum á øllum økjum í samfelagnum. Háskúlin megnaði í starvi sínum at knýta samband við gamla fólkaliga og kirkjuliga mentan, somuleiðis sum han var við til at byggja upp eitt nýtt andslív. Eisini varðveitti hann tilknýti til norðurlandskt andslív, sum hevði verið eyðkenni føroyinga. Her verður serliga hugsað um hin gamla miðaldardansin, kvæðini, sagnirnar, málið og kristindómsuppfatan teirra.

ANNAR TÁTTUR

Ein lýsing av kristindómsuppfatan føroyinga.

Byrjað verður við eini lýsing av tí kristna boðskapi, sum hevur ljóðað í prædiku, sálmasongi og lærubókum (katekismum).

Frá gamlari tíð hava Føroyar verið býttar sundur í 7 prestagjöld við einum presti í hvørjum. Hvør prestur hevði 5-6 kirkjusóknir, sum hann skuldi røkja. Hetta varð óbroytt til 1913, tá ið eitt av prestagjöldunum varð býtt sundur í tvey. Prestarnir gjørdu einar seks umferðir árliga í prestagjaldinum. Sjáldan mundi tað blíva til meir, tí samferðsluviðurskiftini vóru ógvuliga vánalig áður. Hetta merkti, at teir flestu av ársins sunnudøgum, var ongin prestur til staðar í teim føroysku kirkjunum. Nú stingur so spurningurin seg upp, um tør føroysku kirkjurnar sostatt hava staðið læstar allar teir mongu sunnudagar, tá ið ongin prestur var til hámessu, og um føroyingar bert hoyrdu Guds orð hesar 6 ferðir um árið, sum tað nú kundi blíva til?

Uttan heilt við vissu at kunna tíðarfesti tað, men trúliga stutt eftir trúbótina, kom fram eitt serstakt fyrbrigdi í føroyskari kirkjusøgu, sum vit eisini kenna frá øðrum norðurlondum, tað at lesa lestur, t.v.s. at lesa upp eina prædiku úr eini lestrabók, tá ið ongin prestur var til staðar. Prógv er fyri, at hetta var gjørt um miðjuna av 1600-talinum, og verður hetta framvegis gjørt um alt landið. Í fyrstani varð hetta gjørt heima

við hús; men seinni, um miðjuna av 1700-talinum hoyra vit, at flutt varð í kirkjuna at lesa. Helst kom hetta av teirri konventikkelpakat, ið kom í gildi 1741, sum segði, at gudiligar samkomur bert máttu haldast undir umsjón av presti.

Hvat teir einstøku prestarnir hava prædika um fyrr í tíðini, vita vit onki um. Tað er fyrst aftaná at vekingarrørslurnar eru farnar at gera seg galdandi í samfelagnum, at prædikuhandrit eru til skjals. Harímóti vita vit alt um, hvat lisið hevur verið bæði heima við hús og í kirkjunum.

Jesper Rasmussen Brochmand (1585-1652) er maðurin aftan fyri ta lestrabók, sum í næstan tvær øldir var tann mest umtókta andaktsbók hjá danska almenninginum. Eisini var hon lestrabókin fram um allar aðrar hjá føroyingum, sum lisin hevur verið langt upp í okkara øld.

Sum í øllum lutherskum kristindómi, er eisini fyri Brochmand, hin átrúnaðarliga vissan avgerandi. Fyri honum var frelsan ikki bert grundað á "objektivar" verunleikar, men eisini hin "subjektiva" tilognanin var ein "actio Dei". Frelsan varð grundað á boðanina gjøgnum Orðið og sakramentini og verður útint gjøgnum "ordi salutis" inntil "unio mystica" sum er hitt fullkomna málið fyri frelsuni. Í prædikunum hjá Brochmand'i er tað púra greitt, at hann vil fremja ta reinu læruna og tað gudrókna lívi. Í prædikum sínum, snýr Brochmand sær ikki ofta beinleiðis til lesararnar ella áhoyrararnar. Men hann nemir hóast alt við evni s.t.d. iðran og heilagging, sum eru íkomin við Jesu pínslu, og við tað "objektivu" sáttargerðina; hann leggur dent á, at bert við Jesu pínslu og deyða kann menniskja sleppa burtur úr syndini og soleiðis verða ført fyri at tæna Gudi í heilagleika og rættvísi.

Sjálvt um Thomas Hansen Kingo (1634-1703) ikki hevur skrivað nakra lestrabók, so munnu føroyingar óivað hava lært meira av honum, enn av teimum mongu ymisku lestrabókum, sum lisnar hava verið gjøgnum tíðina. Kingo sálmabókin, ella Kingobókin, sum hon varð nevnd, var hvørs manns ogn, og hevur hon verið brúkt langt inn í 20. øld.

Kingo stóð fastur á tí grundvølli, sum hin "objektiva"

frelsunaropinberingin er, men hann talaði eisini um tørvin fyrir frelsu hjá hinum einstaka og um hitt almenna prestadæmi. Dópin sum inngang til hitt kristna lívi, var nakað sum Kingo legði stóran dent á. Kingo hvíldi í forsjónartrúnni og legði dent á, at Guds kærleiki er opinberaður okkum menniskjum í Jesusi Kristi og sáttargerð hansara. At tilogna sær hesa náði og lívið í Gudi var fyrri Kingo verk heilaga Andans. Júst í eini tíð, har menn mettu, at ortodoksiin var við at doyggja, kom Kingo og boðaði um Andans gerning, sum hann, ið gjørdi Orðið livandi, virkaði sanna iðran og trúgv og skapaði lív. Tað, sum mest eyðkennir Kingo var, at hann var talsmaður fyrri hinum "objektiva", men at hann somuleiðis talar um tað, sum Andin hevur gjørt livandi í honum sjálvum. Í sálum hansara læra vit at kenna ein mann, sum átti sálarfrøðilig evnir, kanska kendi til ein "teknik" til at vekja, og sum ynskti at leiðbeina og leiða menniskju til sannan gudsóttu.

Tað, sum Kingo sjálvur upplivdi av gleði og sorgum og andaligum stríði, var við til at gera, at hann megnaði í sálum sínum at greiða frá tí djúpasta í kristindóminum og fáa fram teir djúpu og sterku tónarnar um kor menniskjunnar. Og júst hetta vóru tónar, sum føroyingar kendu endurljóð av í sálarlívi teirra. Í vandafulla gerandislívi teirra, var hugur og sinn júst opin fyrri hesum djúpu tónum um sannleikan um mannalívið, deyðan og ævinleikan, soleiðis sum Kingo gav til kennar í sálum sínum.

Erik Pontoppidans (1698-1764) katekismusfrágreiðing "Sandhed til Gudfrygtighed.....", sum smbrt. kongliga fyriskipan frá Christiani VI, varð lærubók bæði í fólkaskúlanum og í latín-skúlanum, skuldi lærast uttanat til konfirmatiónum. Henda var eisini lærubók hjá føroyingum í mong ár. Hon bygdi á Luthers líftlu katekismus og fylgdi í høvuðstøttum ortodoksu læruni, sjálvt um Pontoppidan hevði nýtt Philip Jakob Speners "Einfältige Erklärung" sum fyrimynd. Heldur ikki Pontoppidan loypur hina objektivu kristindómsuppfatanina um, men høvuðsdenturin í frágreiðingum hansara liggur á umsorgan hansara fyrri mannasálini og og eru merktar av djúpum og innarligum álvarsemi og er ein vitnisburður um, hvat pietisman legði dent á og hvat eyðkenni var

fyri hesa rørslu.

Eisini Balle biskupur (1744-1816), sum stríddist móti kirkjuligu rationalismuni og kirkjufíggingindaligu naturalismuni, hevur verið umboðaður í Føroyum við katekismus síni "Lærebog i den evangelisk-kristelige Religion" (1791). Henda lærubókin var styttri og lættari enn áður nevnda hjá Pontoppidani. Byrjað verður við einum tátta um, "hvussu vit koma til kunnleika um Gud", har millum annað verður tikið til: "Vit nevna tað religi-ón at hava kunnleika um Gud og vilja hansara". Um syndina sigur Balle, at lívið lærir okkum, at menniskjuni ikki eru so góð, sum tey áttu at verið, og at tey øll hava brek. Orsøkin til "ta vanligu spillan menniskjunar er oftast, at vit og skil ikki verða nýtt til sunna umhugsan". Balle byggir bert á skriftina, sum vit "eiga at góðtaka uttan minsta iva". Serstøk er eisini tala hansara um skyldur menniskjunar móttvegis Gudi, sær sjálvum og næstanum, sum er ein ábending um tann siðmenningarliga áhuga, sum uppi var í tíðini. Í læru síni um guddóm Krists, trí-eindina v.m., fylgir hann ortodoksu læruni.

Upp í henda tátтин hoyrir eisini ein lýsing av trúarlívi føroyinga, sum hevði sínar føstu formir. Í bønar-og andakts-lívinum blivu nýttar ávísar bønir. Hvørt høvi hevði sínar serstøku bønir. Bønin var eitt natúrligt og avgerandi fyrbrigdi í gerandislívi føroyinga, sum teir høvdu ómetaliga stóra virðing fyri. Frá gamlari tíð hevur verið siður at lesa aftanbøn í hvørjum húsi. Hetta var serliga gjørt ta myrku tíðina av árinum, tað er frá adventini og til út á várið. Hesar bønir stóðu í Kingobók, og tær hava í einstøkum stöðum verið lisnar til út móti endanum á fyrra heimsbardaga. Borðbøn var eisini biðin í hvørjum heimi. Ikki var farið út fyri dyr við børnunum, fyrr enn tey skuldu berast í kirkjuna til at verða doypt. Fólk vildu ikki, at børnunum skuldi henda nakað, áðrenn tey vóru halgað honum, sum givið hevði teimum lívið. Trúgv forfedra vára var, at dópurin gav barnarætt hjá Gudi og at tey doyptu stóðu undir vernd Guds. So skjótt barnið dugdi at tosa so toluliga raðið, settu foreldrini tí regluliga spurningar um gudstrúnna og lærdu tað at svara upp á hesar. Spurningarnir vórðu settir á før-

oyskum fyri at tryggja sær, at børnini skiltu teir, men har-
 ímóti skuldu børnini svara á donskum, sum tá var ta heilaga
 málið. Ein leivd frá katólskari tíð var at signa seg, ein sið-
 ur, ið er varðveittur líka upp til okkara tíð. Hvønn nýggjan
 dag vígdu tey við at signa seg, og táíð dagur tók at halla,
 endaðu tey henda á sama hátt. Ógvuliga stórir dentur varð
 lagdur á at kenna barnalærdómin, sum var hildin at hava ein
 alt avgerandi týðning fyri lívið hjá hinum einstaka. Tey, sum
 tornom vóru, kundu verða vrakað til konfirmatióinina. Hetta var
 helst grundin til, at flestu foreldur fóru so tíðliga sum gjør-
 ligt undir at kenna børnum teirra hin neyðuga barnalærdómin.
 Hjá teimum flestu børnum var tað soleiðis áður, at langt áðrenn
 tey sjálv dugdu at lesa, kundu tey bæði Faðir Vár, trúarorðini
 og boðini uttanat.

Føroyingar tóku gudstrúnna við sær út í gerandislívið. Ser-
 liga er hetta kent frá útróðri, grindaferðum og táíð farið varð
 í bjørgini. Sungið varð, bæði táíð táíð teir fóru og táíð teir
 komu aftur, annahvørt teir høvdu fingið nakað ella onki. Sálmur-
 in, sum sungin var um alt landið, táíð farið varð til útróðrar,
 var Hans Thomissøns frá 1569: "Jeg vil mig Herren love....."
 serliga ørindini 7-10.

Tað var ikki bert á sjónum ella í bjørgunum ella í øðrum
 vandafullum arbeiðum, føroyingar tóku gudstrúnna við sær, men
 alt lív teirra var ein vitnisburður um djúpa, innarliga guds-
 trúgv.

Táíð boðið varð til brúðleyps, varð hetta nærum mett at
 vera heilag gerð. Fastur innbjóðari fanst í nærum hvørjari
 bygd. Hesir høvdu sín heilt serliga hátt at bjóða uppá, vit
 kundu kanska skýrt tað fyri eitt ritual, teir hildu seg til.
 Táíð hann kom innar í stovuna, beyð hann góðan dag og segði,
 at hann kom við brúðleypsinnbjóðing. Hann tók síðan húgvuna
 av høvdinum, faldaði hendurnar saman um hana framman fyri sær
 og bar so fram innbjóðingina, sum var ógvuliga hátíðarlig og
 kundi t.d. hava fylgjandi orðaljóð: "Da det haver Behaget Gud,
 som er den Ægteskabets Begynder og Fuldender, og haver indstift-
 et Kjerlighed imellem dette unge Par, nemlig agtværdige Ung-

karl (navnet) og Dydsirede Jomfrue (navnet), saa er det Deris ydmyge Bøn og Begjæring til Eder, at I maae ikke alene geleide dem til Kjyrken, men ogsaa fra Kjyrken og lige hjem i Brudershuset udi deres velædle Bo i (hus-og bygdenavn). Komplikationerne blive i (kirkenavn) f.eks. Mandagen den 15. November førstkommende. Dandsen og lystigheden skulle holdes (husenavn). Dersom der skulle komme noget Hinder i Vejen bedes I have mig omskyldt. Amen!"

Táíð vígslan hevði verið og brúðleypsdøgurðin etin, varð brúðardansur, sum eisini varð hildin eftir aldargomlum síði. Prestur skuldi luttaka við í brúðardansinum í ornat. Hildið varð, at brúðarparið var ikki rættuliga vígt fyrr enn brúðardansurin við presti á odda var treðin.

Ongin ivi er um, at avbyrgingin frá umheiminum, tann velduga náttúran og einsemislívið við áhaldandi stríði fyri at yvirleva, var við til at skapa spenningar í sálarlívið hjá føroyingum, sum so avleiddi eina serliga "supranaturalismu" pátrúgv, ið var ein natúrligur partur av kristniuppfatan føroyinga. Vit skulu ikki geva nakra teoretiska lýsing av supranaturalismuni, heldur ikki skulu tey ymsu fyrbrigdini greinast sundur, men roynt verður bert at lýsa hesa, sum av sonnum var ein partur av kristiliga og andaliga lívi føroyinga, uttan at missa heildaruppfataninna úr eygsjón.

Næstan øll yvirtrúgv hjá føroyingum var knýtt til mannalívið og tær veldugu kreftir, bæði sjónligar og ósjónligar, sum kunðu skaða hetta. Líka frá tí menniskja sá dagsins ljós fyrstu ferð og alt lívið íggjøgnum, var tað statt í vanda. Tessvegna ráddi tað um at verja seg. Pátrúgvin hevði stóra ávirkan á dagliga atburðin hjá føroyingum bæði inni og úti, bæði á landi og á sjógvi.

Til seinast í hesum tåtti verður ein niðurløga gjørd, har tað verður staðfest, at kristniuppfatan føroyinga hevur verið luthersk-ortodoks. At hetta var so, sýnir gudsdýrkanin okkum við teimum føstu formunum, hin ektaða gudstrúgvin í tí dagliga lívinum, har fólk óttaðust fyri at bróta Guds heilagu boð og harvið verða revsað av honum bæði her og hinumegin, og so hin supra-

naturalistiski tátturin í kristnilívinum. Alt hetta, sum bar við sær, at fólk livdu ógvuliga gudrøkin og høvdu eina livandi trúgv á hin alvalda, sum vildi varðveita tey og leiða tey, sosatt, tey gingu hansara vegir og hildu boð hansara.

Triði Táttur

VEKINGARRØRSLURNAR - ÁVIKAVIST PLYMOUTHBRØÐURNIR OG HEIMA MISSIÓNIN:

A. Plymouthbrøðurnir.

Fyrst verður greitt frá søguligu bakgrundini hjá teim Plymouthbrøðrum, sum komu at virka í Føroyum, og sum er at finna í "The Plymouth Brethren" ein sekt, sum eisini varð nevnd "Darbyisman". Teir høvdu seinast í 1820-unum savnað seg saman til móttstøðu móti anglikansku kirkjuni og verða settir at vera teir radiklastu "independentistarnir" millum enskar "dissentarar". Mest týðandi teirra millum var John Nelson Darby.

Í Føroyum verða Plymouthbrøðurnir vanliga nevndir "baptistar". Hetta dámar teimum ikki serliga væl, og vilja teir eina helst bert verða nevndir fyri brøður.

Fyrsti umboðsmaður fyri hesa rørslu í Føroyum var William Gibson Sloan, sum var føddur í Vestur Skotlandi hin 4. septembur 1838. Bert 23 ára gamalur kom hann í samband við eina av teimum andaligu rørslunum, sum um tað mundið tók seg upp í Skotlandi. Hann hevði hoyrt eitt sindur um Føroyar og kendi seg kallaðan til at fara hagar og taka upp eitt virksema har. Hann kom til Føroya í 1865. Tað einasta, hann hevði við sær, vóru nakrar danskar bíbliur, eina ensk-danska orðabók og eitt viðmáli frá einum keypmanni til sýslumannin í Havn. Tað var ógvuliga trupult hjá William G.Sloan at fáa samband við fólk í fyrstani, bæði tí at hann var óynsktur vegna tess, at hann var hildin at koma við eini nýggjari læru, og tí at hann ikki dugdi málið, sum fólkio tosaði. Nógvastaðni fekk hann ikki innivist, tí hann varð settur at vera falskur profetur.

Longu í fyrstu prædiku síni gav William G. Sloan til kennarar, at hann í trúarspurningum ikki stóð á somu grund sum fólka-kirkjan. Hann talaði millum annað um, at dópurin ikki kundi gera børn til kristin menniskju, og at vera limur í almennu kirkjuni frelsti ongan.

Í árunum 1879-80 fóru av sonnum stórhendingar fram í søgu "brøðranna". Sjálvt um Sloan enn ikki hevði sæð nakra sjónliga frukt av virki sínum gjøgnum 14. ár, varð farið undir at byggja samkomuhús í Havn í 1879. Og hin 31. októbur 1880 læt hin fyrsti føroyingurin, Andreas Isaksen, ið var krypil, seg doyða á havnarvág (núverandi Kongabrugvin). Tað var ein ungur skoti, nevndur A.P. Macdonald, ið var hjálparmaður hjá Sloan, sum doypti hann. Ógvuliga stór øsing stóðst av hesum millum manna.

W.Sloan giftist í 1881 við systur áðurnevnda A. Isaksen. Áðrenn hetta, hevði hon lati seg doypt. Í 1893 tók ein trúboðari afturat fastan bústað í Føroyum. Og í árunum, sum fylgdu vitjaðu fleiri skotskir prædikumenn Føroyar, millum aðrar hin kendi evangelisturin Alexander Marshall.

Tá ið manntalsskrivingin fór fram í 1901 búðu tilsamans 15230 fólk í Føroyum, og tá høvdu Plymouthbrøðurnir vunnið umleið 30 viðhaldsfólk, tað er um 0,2 % av øllum fólkinum. Tey næstu árin fóru eisini føroyingar, sum høvdu búð uttanlanda og har vóru komnir í samband við hesa rørslu, at taka lut í trúboðaravirkseminum.

Í 1914 doyði William G. Sloan. Hann, sum tá kom at vera oddamaður hjá Plymouthbrøðrunum og hin verunligi slóbrótarin fyri hesa rørslu, varð Victor Danielsen (1894-1961). Hann tók læraraprógv í Havn í 1914. Meðan hann gekk á læraraskúla, varð hann hugtikin av vekingarboðskapinum hjá Heimamissionini, og fann í Ryving-Jensen, trúboðara ein hollan vin. Men seinni, fyri at endurgeva tað við egnu orðum Plymouthbrøðranna, "kom han helt ud på Herrens side og blev døbt og tog en afgjort stilling for Kristus fra religionssystemer".

Victor Danielsen var evnaríkur og ógvuliga fíðin maður. Hann hevur umsett eina mongd av bókum og songum, og yrkt hevur hann eisini sjálvur. Hann umsetti alla bíbliuna eftir stuttari tíð

til føroyskt, tó ikki úr frummálunum.

Plymouthbrøðurnir vilja ikki vita av nakra fastari skipan fyri samkomum teirra. Teir hava onga felagsstjórn. Tann einasta leiðsla, teir viðurkenna, eru teir brøður, ið heilagi andin - eftir evnum teirra og Guds kalli - hevur sett til umsjónarmenn, lærarar, hirðar o.s.fr. Teir hava onga ávísa trúarlæru sum t.d. Fólkakirkjan. Teir vraka barnadópin og viðurkenna ikki nakað serstakt prestadømi.

Fyrst í hesi øld og nógv ár fram fóR beiskt stríð fram millum Plymouthbrøðurnar og fólkakirkjuna. Í hesum árum virkaðu Plymouthbrøðurnir við stórum ídni beinleiðis ímóti fólkakirkjuni og læru hennara. Í eini bóklingi, sum snýr seg um afturkomu Jesu, greiðir Victor Danielsen frá teimum andaligu viðurskiftunum í Føroyum og hugsar sær støðuna, sum hon vildi verið, um Jesus vildi komið aftur. Livandi greiðir hann frá tí støðu, Plymouthbrøðurnir hava til eindarmentan føroyinga, og má bóklingurin metast at vera ein uppgerð við hesa.

Við manntalsskrivingina, ið fóR fram í 1911, búðu 18000 menniskju í Føroyum, og Plymouthbrøðurnir høvdu tá, í mun til manntalsskrivingina í 1901, bert havt eina framgongd upp á 0,5%. Onki av teimum søguligu yvirlitum, sum til eru, heldur ikki tey, sum Plymouthbrøðurnir sjálvir hava gjørt, sýna, at rørslan hevur havt nakra serliga framgongd áðrenn fyrri heimsbardagi var liðugur. Tað er ikki fyrr enn í 1920-unum, ið røtt kann verða um ein vøkstur av álvara, so talast kann um eina fólkarørslu. Hetta høvdu teir eisini til felags við Heimamissiúnina, og helt hesin vøkstur eisini fram í 30-unum.

B. HEIMAMISSIÓNIN

Søguliga bakgrundin fyri heimamissiúnini, sum tók upp eitt arbeiði í Føroyum, røkkur langt aftur í tíðina líka til tær sokallaðu gudiligu somkomurnar, pietismuna, herrnhutismuna o.s.fr.. Í 1853 tók ein bólkur av leikfólki seg saman til at stovnseta eitt missiðsfelag, sum longu í upphavi var merkt av innanhýsis stríði vegna fríkirkjuligar hugsanir. Í 1858 blivu

ófriðakropparnir so koyrdir út úr felagnum, og rørslan helt fram undir leiðslu av einum presti somuleiðis fleiri í sjálv-
ari nevndini. Í 1861 varð sett á stovn "kirkelig Forening for
den Indre Mission i Danmark", sum er beinleiðis orsøkin til,
at farið varð undir eitt tílíkt heimamissiðnskt arbeiði í Fø-
royum.

Hin fyrsta lítla byrjanin til eitt sokallað heimamissiðnskt
arbeiði í Føroyum var gjørt av Einar M. Riise í 1895, táio hann
var útnevndur til hjálparprest hjá Fr. Petersen.

Hesin Riise leyp ferð eftir ferð í prædikum sínum á kristni-
uppfatan føroyinga. Hann lýsti hana sum eina krabbameinssjúku,
sum hevði etið seg inn í ta gomlu kristnina, sum var vorðin ein
vanakristindómur. Hann brigslaði fólki fyri, at tað at tey gingu
í kirkju og til altars, onki var uttan tómir vanar. Í danska
blaðnum "Kristeligt Dagblad" samanber han føroyingar við heid-
ningar, og leingist hann eftir, at ungir íðnir menn skuldu fáa
kall til at fara til Føroya fyri at tæna Harranum. Um føroyingar
sigur hann, at teir av lyndi eru innilokaðir í sjálvum sær. Hann
sigur seg eisini hava eitt satt stríð at berjast móti ellisgaml-
ari misrøkt og eini gudstrúgv, sum er fongd við alt menniskja-
ligt.

Emil Bruun, sum var prestur í Føroyum samstundis sum Riise,
talar harímóti um, hvussu vinsælt og blítt fólkið í Føroyum var.
Ein av teimum fyrstu føroyingunum, som kom í samband við heima-
missiðnsvekingina sigur, at kirkjugongdin tá var ógvuliga góð.
Var onkur, sum ikki gekk í kirkju, varð hann hildin at vera eitt
sindur undarligur, sigur hann. Hann metir eisini "religiðsitetin"
hjá føroyingum tá at vera stóran. Fyri honum var ongin ivi um,
at teir gomlu føroyingarnir høvdu eina einfalda og fasta trúgv.

Hin næsti umboðsmaðurin fyri heimamissiðnsrørsluna varð
Frantz M.R. Busch, sum varð hjálparprestur eftir Riise í 1896.
Tað varð hann, sum gjørði, at Føroyar fingi hin fyrsta heima-
missiðnstrúboðaran, cand.teol. Axel Fr. Moe í 1904. Axel Fr. Moe
búði tað fyrsta árið suðuri í Hvalba hjá Busch presti. Axel Fr.
Moe hevði ikki nógvar vinir, bert Busch prest og konu, og kendi

hann seg sum ein fremmandan, sum ongin hevði brúk fyri og sum ikki var vælkominn. Í 1905 flutti Moe til Havnar at búgva á nýstovnaða sjómannsskúlanum, sum skuldi rekast í anda heimamissiónsins, men sum seinni varð niðurlagdur vegna ov lítla undirtøku.

Axel Fr. Moe fór skjótt í hernað móti føringafelagnum, sum hann metti vera ógvuliga vandamikið, tí tað virkaði fyri, at føroyskt skuldi verða kirkju-og skúlamál. Hetta lyndi hjá talsmonnum Heimamissiónsins til at vilja "danisera" kom seinni til at virka sum eitt danskt mentunartrýst.

Axel Moe gjørði eina meting av andaligu støðu prestana og segði, at seks av prestunum vóru meir ella minni andaliga deyðir. Í hansara eygum var bert ein trúgvandi prestur í Føroyum, og tað var vinur hansara Busch. Av øðrum trúgvandi, sum hann kundi rokna við, vóru bert Plymouthbrøðurnir. Eisini kærði hann seg um andaligu støðu fólksins; øll vórðu hildin fyri at vera líka góð kristin, og saknaði hann skilnaðin, sum hann segði, átti at vera millum trúgvandi og vantrúgvandi.

Axel Moe talaði í móti og fordømdi eirindaleyست gudstrúnna hjá føroyingum; hetta elvdi til stóran beiskleika millum ein part av fólkinum. Táíð hann í Meinigheitshúsinum í Havn gav til kennar, at hann hevði samhuga við Plymouthbrøðrunum, við tað at hann hevði tikið teir sum fyrmynd fyri, hvussu ein livandi samkoma skuldi vera, leiddi hetta til hart stríð millum Moe og so leiðsluna fyri Meinigheitshúsið, og endaði tað við, at Moe fekk forboð fyri at tala í Meinigheitshúsinum.

Í 1906 fór at ganga framá fyri Heimamissiónina, við tað at tað eydnaðist Moe at verða prestvígdur og gerast hjálparprestur hjá Busch hin 12. septembur s.á.. Á henda hátt fingur Føroyar ein ferðaprest, sum var heimamissiónsmaður. Indre Missión í Danmark lónti honum.

Í 1910 byrjaði Heimamissiónin tey sonevndu Ólavsøkumøtini, har teir vántaðu, at øll Guds børn í Føroyum fóru at mæta upp til. Eini 70 fólk møttu upp til fundin sjálvan Ólavsøkudag í Havn, og sigur hetta okkum nakað um, hvussu nógv viðhaldsfólk henda rørslan kundi metast at hava um hetta mundið.

Sum árinu gingu tók Heimamissiónin alt meira lut í og stöðu til føroyskan politik. At teir hava havt eina miðvísa ætlan við hesum, er ongin ivi um, tí teir kendu ta ovurhonds stóru virðing føroyingar høvdu fyri øllum tí, sum danskt var. Tað beinleiðis beiska stríðið, sum leikaði í millum Heima-missiónina og Sjálvstýrisflokkinn, var ikki, so sum Heimamissiónin helt, religiøst, men politiskt. Táíð embætið sum sóknar-prestur í Havn var leyst eftir C.A.Hansen, ráddi Moe frá, at Jákup Dahl, sum var sjálvstýrismaður og tjóðskaparliga sinnaður, varð útnevndur. Og táíð Sjálvstýrisflokkurin hevði fingið meiriluta á lögtingi og Jákup Dahl var útnevndur til Føroya próst í 1918, segði Ryving-Jensen sína hugsan um hetta í drúgv-ari blaðgrein, sum greitt vísti hvørja politiska leið Heima-missionsfólkið vildi halda. Ryving-Jensen kallaði m.a. Føroya Fólkaháskúla fyri eina verksmiðju, hvørs endamál var at fram-leiða sjálvstýrismenn, og hann skulsetti eisini Háskúlan fyri at læsa kristindómin úti.

Samhugin, sum Heimamissiónin hevði havt við Plymouthbrøðurnar, og sum so greitt var komin til sjóndar tey fyrstu árinu við millum annað felags møtum v.m., bleiv ikki við at vara. Í 1913 kom tað til eina endaliga uppgerð millum hesar báðar rørs lur. Moe mátti viðurkenna, at Plymouthbrøðurnir vóru á skeivari leið, og at Heimamissiónin mátti halda seg burtur frá skeivu læru teir-ra og halda fast við ta trúgv, sum givin var okkum frá forfed-rum várum í arv.

Stórvegis hendingar kunnu ikki sigast at hava farið fram í Heimamissionsins virksemin innan lok fyrra heimsbardaga. Í einum fyrilestri í missionshúsinum í Haslev hin 9. apríl 1913, málaði Ryving-Jensen andaligu stöðu føroyinga við døprum litum og helt, at ongin vón var fyri tí andaliga arbeiðinum í Føroyum. Í 1916 fluttu bæði Axel Moe og Ryving-Jensen aftur til Danmarkar, og ongin var til attaka upp virksemin, sum um hetta mundið var byrjað av teimum. Í Nationaltidende í 1917 heitir Ryving-Jensen á ungar íðnar prestar um at fara til Føroya at virka, tí onki ekta trúarlív var at finna har á flestu stöðum. Heldur ikki fyri hesa vekingarrørslu varð nakar munagóður framburður at

staðfesta fyrr enn aftaná fyrra heimsbardaga ella í 20-unum, táio hon fyri álvara fór at gera vart við seg.

Niðurløga

Heitið á sjálvari ritgerðini "Vekingarrørslurnar móttvegis gomlu gudstrúnni og mentanini hjá føroyingum" (Eindarmentan føroyinga) krevur eina gjøllari frágreiðing.

Hugtakið "Vekingarrørslur" skal í hesi ritgerð skiljast sum umboð fyri ávikavist Plymouthbrøðurnar og Heimamissiúnina og tiltøk teirra, og als ikki sum eitt ella annað fyrbrigdi, sum kundi kallast ávikavist veking "Brøðranna" ella "Heimamissiúnsins". Tí í hesum tíðarskeiði, ritgerðin viðgerð, er ongin verunlig veking farin fram, um so er, at vit harvið hugsa um hugtakið "veking" sum eina fólkarørslu, sum so aftur vildi ført við sær, tað vit kundu kalla eina "mentunnarkollvelting".

Heitið "gudstrúgv og mentan" (í heitinum á sjálvari bókini verður hugtakið "enhedskultur" nýtt, sum annars ikki er til á donskum) skal skiljast út frá tí sjónarmiði, at í føroyska samfelagnum fanst tað, vit kunnu kalla ein eindarmentan. Hetta er at skilja soleiðis, at "identiteturin" hjá tí einstaka menniskjanum var at finna í tí, at tað var ein partur av eini ávísari ætt, familju, bygdasamfelagið, kirkjuni, ja sum heild ein partur av føroysku tjóðini.

Í føroyska samfelagnum fanst um hetta mundið, tað sum P.G. Lindhardt nevnr ein "sociologisk situation", táio vekingarrørslurnar byrjaðu virki teirra ávikavist 1865 og 1895. Allar tær fortreytir, sum vanliga verða settar at vera treyt fyri, at vekingarrørslur stinga seg upp í samfelagnum, kunna økjast og stöðast, vóru til staðar í føroyska samfelagnum. Tí verður spurningurin: Hvussu var "reaktiónin" uppá hesar vekingarrørslur? Fylgdu føroyingar teirri eggjan undir ávirkan uttan eftir, sum kom við hesum vekingarrørslum?

Ongin ivi er um, at tjóðskaparrørslan bjargaði eindarmentan føroyinga frá at fara til grundar, og kom tessvegna til at virka sum eitt bulvirki móttvegis nýggjum átrúnaðarligum rørslum ella

sagt við øðrum orðum: tjóðskaparrørslan bleiv eitt "funktio-
nelt alternativ" til vekingarrørslurnar soleiðis at skilja,
at vit kunnu av røttum siga, at føroyingar varðveittu "tradi-
tionella" andaliga tilknýti teirra til kirkjuna langt inn í
20. øld, og at, hóast íðið virki bæði frá Plymouthbrøðrunum
og Heimamissiónini, varð eindarmentan føroyinga før fyri at
prógva lívsmátt og harvið lívsrætt sín, so at vit enn ikki í
dag kunnu tala um eina "sekularisering" í Føroyum í sama mun
sum í hinum norðurlondum.

Táíð tað í veruleikanum skuldi ganga ein hálv øld, áðrenn
tosað kann verða um eitt brot á "religiøsu" eindina, sum var
í føroyska samfelagnum, aftaná at roynd varð gjørd at skapa tað,
sum M.Balle-Petersen nevnir eina "revolution i værdisystemet",
har miðað varð fram ímóti at bróta niður hina gomlu eindarment-
anina og í staðin fyri eina "sociala" og eina "religiøsa" eind,
skapa tveir bólkar av "trúgvandi" og "vantrúgvandi" og seta mark
teirra millum, so kann av røttum sigast, at vekingarrørslurnar
komu til at virka sum eitt fremmant fyrbrigdi í føroyska sam-
felagnum.

KILDER OG LITTERATUR:UTRYKTE KILDER:Bispearkivet i Tórshavn

Protokol over kirkesyn på Færøerne 1834-1884.

Protokol over kirkesyn på Færøerne 1884-1917.

Føroya Landsskjalasavn, Tórshavn

Regnskabsbog for Østerø Præstegæld incl. inventarlist over samtlige kirker til 1918.

Gejstlig Mødeprotokol (1741):

ANNO 1669, dend 24 September ehr
denne protocol af mig Vnderskreven
Igjenndragen och forseigled, och
findes der vdj It Hundrede Førge-
tiufge Och tvou Blade, som er
nommererit, Och skal der vdj
indføres huis som for dend
Geistlige Ret her vdj ferøe
Nøedwendigt kand kreve
at protocolere, Datum
Torshavn vt supra

(sign) Peder Sørensen.

Petur W. Háberg, Argir (privatarkiv):

Foredrag på Academia Færoensis 12. oktober 1978 (manuskript).

Indre Missions arkiv, Korskarvej 25, Fredericia:

Brev fra Axel Moe til Stiftsprovst Zeuthen	11 12 1905
Brev fra Axel Moe til Stiftsprovst Zeuthen	17 01 1906
Menighedshusets resolution, bilag til brev af 9. marts 1906	24 02 1906

Brev fra Axel Moe til Stiftsprovst Zeuthen	06 03 1906
Brev fra Menighedshuset i Tórshavn til Indre Mission i Danmark	09 03 1906
Brev fra sognepræst M.A.Hansen til Indre Mission i Danmark	12 03 1906
Brev fra Ryving-Jensen til Stiftsprovst Zeuthen	17 03 1906
Brev fra pastor Busch til Stiftsprovst Zeuthen	19 03 1906
Brev fra Otto Moe til Stiftsprovst Zeuthen	24 03 1906
Brev fra Axel Moe til Stiftsprovst Zeuthen	09 04 1906
Brev fra Axel Moe til Stiftsprovst Zeuthen	26 08 1909
Brev fra Axel Moe til Stiftsprovst Zeuthen	19 01 1911

Beretning for Indremissionær M.Hansen,Trangesvaag for Regnskabsaaret 1920.

Beretning for Indremissionær Alfred Petersen,Klaksvig for Regnskabsaaret 1920.

Beretning for Indremissionær M.Hansen,Trangesvaag for Regnskabsaaret 1921.

Beretning for Indremissionær M.Hansen,Trangesvaag for Regnskabsaaret 1922.

Beretning for Indremissionær Alfred Petersen,Klaksvig for Regnskabsaaret 1922.

Beretning for Indremissionær Kristen M.Ottosen,Fuglefjord for Regnskabsaaret 1922.

Beretning for Indremissionær Johan H.Simonsen,Vestmanhavn for Regnskabsaaret 1922.

Beretning for Indremissionær Johan H.Simonsen,Vestmanhavn for Regnskabsaaret 1923.

Beretning for Indremissionær Kristen M.Ottosen,Fuglefjord for Regnskabsaaret 1923.

Beretning for Indremissionær Kristen M.Ottosen,Fuglefjord for Regnskabsaaret 1924.

Indre Missions Protokol

1862 I s 12.

1897 s 85.

1903 s 175.

Præstegårdens arkiv, Kvívík:

Ministerialbogen for Nordstrømø Præstegæld (døde).

P.M.Rasmussen, Tórshavn (privatarkiv):

Fortegnelse over postiller, der har været anvendt på Færøerne igennem tiderne, samt hvor de enkelte er fundet og hvornår.

TRYKTE KILDER OG ANVENDT LITTERATUR:

Aggebo, Anker, Niels Finsen, Die Lebensgeschichte eines grossen
1947   Arztes und Forschers,
                                 Zürich 1947.

Andersen, N., Færøerne 1600-1709,
1964   Tórshavn 1964.

Andersen, Oskar J., Om Kingos Psalmedigtning,
1934   Kbhvn. 1934 i Dansk Kirkeliv.

Anhøj, Niels, Rejsebreve fra Færøerne,
1967   Holbæk 1967.

Atlanten, Medlemsblad for foreningen "De Danske Atlanterhavsøer".
1911-1914 bd.III.
1915-1917 bd.IV.
1918-1919 bd.V.

Balle, N.E., Lærebog i den evang.-christlige Religion,
1791   Kbhvn. 1791.

Balle-Petersen, Margaretha, Guds folk i Danmark. Nogle synspunkter
1977   på studiet af religiøse grupper i Folk
                                 og Kultur, Årbog for Dansk Etnologi og
                                 Folkemindevidenskab 1977.

Barnekow, Kjell, Niels Hemmingsens Teologiska Åskådning,
1940   Lund 1940.

Bartholdy, C., Professor Lindhardt og vækkelserne,
1951   Kbhvn. 1951 i I.M.T. nr.7.

- Begtrup, J., Nogle Oplysninger til nærmere Kundskab om Færøerne,
1809   fornemmelig med Hensyn til Undervisningen der; med
                         Forslag til en dansk Skole i Thorshavn.
                         Kbhvn.1809.
- Brú, Heðin, Det gamle bondesamfund,
1958   Kbhvn.1958 i Færøerne I.
- Bruun, Gudmund, Færøernes Kirke,
1942   Kbhvn.1942 i "Danmark" nr.22.
- Bugge, K.E., Grundtvig, N.F.S.,
1980   Kbhvn.1980 i D.B.L. bd.V.
- Busch, Marianne, Den gamle købmand i Vaag. Minder fra mit barn-
1934   domshjem,
                         Kbhvn.1934 i Hjemliv og Trosliv bd.III v/J.Busch.
- Christensen - Göransson, Kyrkohistoria,
1969   Stockholm 1969 bd.2.
1976   Lund 1976 bd.3.
- Clemen, Otto, Luthers Werke in Auswahl,
1959   Berlin 1959 Band IV.
- Coad, F.Roy, A History of the Brethren Movement,
1968   Great Britain 1968.
- Dagblaðið (færøsk avis)
1947 - 31.jan.
- Dahl, Adolf, Gomul trúgv úr Dali,
1931   Tórshavn 1931 i Varðin bd.11.
- Dahl, J., Kirkjan á tanganum,
1935   Tórshavn 1935 i F.K. nr.5-6.
1943   Tórshavn 1943 i F.K. nr.11-12,
                         Deknatænastan í Føroyum.
1944   Tórshavn 1944 í Varðin bd.23,
                         Deknatænastan í Føroyum.
- Dahl, Sverri, Håndværk og Redskaber,
1958   Kbhvn. 1958 i Færøerne I.
- Danielsen, Victor, Aðru ferð,
1962   Vestmanna 1962.

Danmarks Præstehistorie 1884-1911,

1927 Kbhvn.1927 bd.II.

1932 Kbhvn.1932 bd. I.

Danmarks Statistik, Statistiske Meddelelser 4.Rk.56.bd.,

1918 Kbhvn.1918.

Dansk Kirke Stat,

1934 Århus 1934 bd. I.

1934 Kbhvn.1934 bd. II.

1934 Århus 1934 bd. III.

Debes,H.J., Tjóðskaparrørslan og Føringafelagstíðin,

1969 Tórshavn 1969 Formæli til "Føringatíðindi".

Debes,Lucas,Færoæ og Færoa Reserata (1673-74),

1963 Tórshavn 1963 (ny udg.).

De danske kirker, Bornholm-Færøerne-Grønland,

1970 Kbhvn.1970 bd.19.

Den Danske Kirkes Historie v/Hal Koch og Bj.Kornerup,

1951 Kbhvn.1951 bd.V.

1954 Kbhvn.1954 bd.VI.

1959 Kbhvn.1959 bd.IV.

Den nordiske kirkes historie v/J.L.Balling og P.G.Lindhardt,

1973 Kbhvn.1973.

Die Religion in Geschichte und Gegenwart,

1958 Tübingen 1958 2.Band.

Dimmalætting (færøsk avis):

1888,10.nov.

1888,17.nov.

1888,22.dec.

1889, 5.jan.

1889,12.jan.

1889,19.jan.

1889, 2.febr.

1892,23.juli

1894,13.okt.

1902,11.okt.

1904,19.nov.

1904,26.nov.

Dimmalætting f.

1904,17.dec.
 1906,12.jan.
 1906,12.juni
 1908,10.okt.
 1911,8.marts
 1911,25.marts
 1911, 8.apr.
 1911,15.apr.
 1911,26.apr.
 1911, 6.maj
 1911,17.maj
 1911,20.maj
 1911,31.maj
 1911,14.juni
 1915,30.jan.
 1947,9.apr.

Djupe dal, Reidar, Jens Christian Svabo,
 1957   Tórshavn 1957 i Varðin bd.32.

Djurhuus, N. Dansen,
 1958   Kbhvn.1958 i Færøerne II.

Evangelisk Ugeskrift

1861

Fridriksson, Fridrik, Min Livssaga,
 1933   Kbhvn./Årh.1933.

Fuglaframi (færøsk tidsskr.)

1901 nr.22.

1901 nr.23.

Fædrelandet

1845,24.jan.

Færingetidende

1852,9.juli nr.7.

Færøsk Kirketidende (F.K.)

1892 nr. 1

1895 nr. 3

1896 nr. 3

Færøsk Kirketidende f.

1898 nr.7
1899 nr.11
1899 nr.12
1900 nr.2
1900 nr.3
1900 nr.10
1901 nr.4
1902 nr.9
1905 nr.13
1906 nr.4
1906 nr.5
1906 nr.11
1906 nr.16
1910 nr.5
1910 nr.6
1910 nr.8
1910 nr.13
1910 nr.16
1910 nr.18
1910 nr.24
1912 nr.3
1912 nr.6
1912 nr.15
1913 nr.1
1913 nr.2
1913 nr.5
1913 nr.6
1913 nr.7
1913 nr.8
1913 nr.9
1914 nr.20
1915 nr.6
1915 nr.7
1915 nr.8
1943 nr.11-12

Føringatíðindi (F.T. færøsk tíðsskr.).

1895 nr.5

1899 nr.22

1899 nr.23

1899 nr.24

1900 nr.19

1900 nr.24

1901 nr.1

1901 nr.2

1901 nr.4

Føroya Banki 1906-1981,

1981 Tórshavn 1981.

Føroya Fólkaháskúli, 1899-1949 Minningarrit,

1949 Tórshavn 1949.

Føroyskar Bókmentir í Úrvali,

1964 Tórshavn 1964.

Føroysk-Donsk Orðabók v/H.A.Jacobsen og Chr.Matras,

1961 Tórshavn 1961.

Glebe-Møller, Jens, Hemmingsen, Niels,

1980 Kbhvn.1980 i D.B.L. bd.VI.

Grane, Leif, Københavns Universitet 1479-1979, Det teol.Fakultet,

1980 Kbhvn. 1980 bd.V.

Graversen, H., Salmedigteren Thomas Kingo,

1911 Kbhvn.1911.

Gustavsson, Anders, Några forskningstrender inom nordisk etno-

1982 logi och folkloristisk under 1970-talet.

1983 Pingströrelsen på Åstol.

Háberg, Petur W., Gumma mín og Eg,

1976 Tórshavn 1976.

Hammershaimb, V.U., Folkelivsbilleder,

1891 Kbhvn.1891 i Færøsk Anthologi I.

Handbuch der Kirchengeschichte,

1979 Freiburg 1979 Band IV.

- Hansen, Jóhanna Maria Skylv, Matarhald í Føroyum ..... ,
 1938 Tórshavn i Varðin bd.18.
 1967 Tórshavn 1967,
 Gamlar Gøtur II (Aandelig Visebog).
- Helveg, H.P., Færøerne i billeder og tekst,
 1913 Kbhvn.1913.
- Hermansen, Carl, Så mangel en sommer,
 1967 Kbhvn.1967.
- Holmquist, Hj., Kirkehistorie,
 1935 Kbhvn.1935 bd.II.
 1940 Kbhvn.1940 bd.III.
- Holt, Paul, Kirkelig Forening For Den Indre Mission I Danmark
 1961f. gennem 100 år.
- Hägglund, Bengt, Teologins Historia,
 1975 Lund 1975.
- Illustreret Religions Leksikon,
 1950 Skandinavisk Bogforlag 1950 Bd.III.
- Iversen, Hans, Salmesang og Åndelig Vise i Kvívík før Århundrede-
 1975 skiftet,
 Kbhvn.1975 i Fra Færøerne/Úr Føroyum.
- Indre Missions Tidende (I.M.T.)
 1858, okt.
 1861 s 97ff.
 1861 s 148ff.
 1862 s 146
- Jacobsen, H.J., Landbrug,
 1958 Kbhvn.1958 i Færøerne II.
- Jacobsen, Jørgen-Frantz, Færøerne-Natur og Folk,
 1936/1953 Tórshavn/Kbhvn.1936 og 1953.
- Jacobsen, M.A., Úr Bókmentasøgu okkara,
 1921 Tórshavn 1921.
 1922 Tórshavn 1922,
 Niels Winther i Varðin bd.2.
 1923 Tórshavn 1923,
 Um prestin H.R.L.Jensen i Varðin bd.3.

- Jacobsen, Ole, Meddelerregister,
1975   Kbhvn.1975 i Fra Færøerne/Úr Føroyum.
- Jakobsen, Jakob, Færøsk Aandsliv Før Og Nu,
1901   Tórshavn 1901 i T.K. nr.1-2
1957   Tórshavn 1957 i Greinir og Ritgerðir.
- Jansen, F.J.Billeskov, Kingo, Thomas Hansen,
1981   Kbhvn.1981 i D.B.L. bd.VII.
- Joensen, J.K.,   Peningaviðurskifti,
1955   Tórshavn 1955 i Føroyar undir fríum handli í 100 ár.
- Joensen, Jóan P., Færøske Sluppfiskere,
1975   Tórshavn 1975.
1980   Lund 1980,
                                 Färöisk Folkkultur.
1981   Tórshavn 1981 i Fróðskaparrit 28.og 29.bók,
                                 Trúgv og siðir.
- Joensen, Robert, Høgtíðir og Veitsluhald á Vetri,
1974   Klaksvík 1974.
- Johannesen, Marius, Kirkjusteinur,
1944   Tórshavn 1944 i F.K. nr.5-6.
- Johansen, Adrian, Indre Mission på Færøerne,
1950   Kbhvn.1950 i I.M.T. s 209.
1954   Kbhvn.1954 i I.M.T. s 575ff.,
                                 Glimt fra Indre Missions arbejde på Færøerne.
- Johansen, Sámal, Á Bygd,
1970   Vágur 1970.
- Kalkar, Otto, Om Kingos Salmedigtning,
1907-09   Kbhvn.1907-09 i K.S.5.Rk.bd.IV.
- Kallsoy, Jóhan, Føroya Fólkaháskúli,
1924   Tórshavn 1924 i Varðin bd.4.
- Kielberg, Børge, Færøfolk...,
1946   Kbhvn.1946.
1946   Tórshavn 1946 i F.K.
- Kingo, Thomas   En Ny Psalme-Bog...,
1689   Odense 1689.
- Kirkehistoriske Samlinger, 4.Rk.bd.5,
1897-99   Kbhvn.1897-99.

Kirkeleksikon for Norden,

1904 Aarhus 1904 bd.II.

1911 Kbhvn. 1911 bd.III.

Koch, L.J., Hans Adolf Brorson og hans psalter,

1918 Kbhvn.1918.

1931 Kbhvn.1931,
Salmedigteren Brorson.1936 Kbhvn.1936,
Bror-Studier.1945 Kbhvn.1945 i Dansk Kirkeliv,
Dansk Pietisme.1979 Kbhvn.1979 i D.B.L. bd.II,
Brorson, Hans Adolph.Kornerup, Bjørn, Jesper R. Brochmand,

1979 Kbhvn.1979 i D.B.L. bd.II (H.A.Hens).

1980 Kbhvn.1980 i D.B.L. bd.VI,
Hersleb, Peder.Kristeligt Dagblad (K.D.)

1897, sept.nr.223

1897, okt.nr.4

1897, okt.nr.10

1897, okt.nr.17

1897, okt.nr.57

1906, 8.okt.

Krosslío, Jákup Dahl, Skúlaskapur í Føroyum,

1902/1969 Tórshavn 1902/1969 i Búreisingur.

Lagtingstidende

1907

1908

Landt, Jørgen, Forsøg til en beskrivelse over Færøerne,

1800/1965 Kbhvn.1800/Tórshavn 1965.

Lexikon Für Theologie und Kirche, III.Band,

1959 Freiburg 1959.

Lindhardt, P.G., Vækkelse og kirkelige retninger,

1978 Århus 1978.

1982 Kbhvn.1982 i D.B.L. bd.X,
Mynster, J.P.

Lív og Læra (Plymouthbrødrene's organ)

1960 nr.3

1961 nr.5

Long, Rikard, Føroya Fólkaháskúli 40 ár,

1940 Tórshavn 1940 i Varðin bd.20.

Lov om Ordningen af Skole-og Undervisningsvæsenet på Færøerne

1855 af 1.Marts 1854 findes i "Love og Anordninger, samt andre offentlige kundgjørelser....for Aarene 1853 og 1854 samlede og udgivne af Algreen-Ussing III Deel, Kbhvn.1855.

Luthers Skrifter i Udvalg, Bd.III,

1980 Århus 1980.

Lærarafólk í Føroyum, 1870-1976,

1976 Tórshavn 1976.

Lützen, Chr., Undervisning,

1958 Kbhvn.1958 i Færøerne II.

Mackenzie, George Stuart, A Short Account of the Faroe Isles, Drawn up for the Edinburg Encyclopedia.

1815
1822 (dansk udg.) Kort Efterretning om Færøerne v/Sir Mackenzie; med Anmærkninger af Dherr. Pastor H.C.Lyngbye og Dr.Pfil.Forchhammer.

Malling, Anders, Dansk Salme Historie,

1962 Kbhvn.1962 bd.I.

1962 Kbhvn.1962 bd.II.

1963 Kbhvn.1963 bd.III.

1964 Kbhvn.1964 bd.IV.

1966 Kbhvn.1966 bd.V.

1971 Kbhvn.1971 bd.VI.

1972 Kbhvn.1972 bd.VII.

1978 Kbhvn.1978 bd.VIII.

Martling, Carl Henrik, Kyrkosed och Sekularisering,

1961 Stockholm 1961.

Matras, Chr., Fornur hugsunnarhátur,

1924 Tórshavn 1924 i Varðin bd.4.

Matras, M. Folketallet på Færøerne,

1966 Tórshavn 1966 i Føroyar í Dag/Færøerne i Dag.

- Mitens, Edward, Føroyskt Lógsavn,
1953 Tórshavn 1953.
1958 Kbhvn.1958 i Færøerne II.,
Fiskeri og Fiskeeksport.
- Moe, Axel Fr., Indre Mission paa Færøerne,
1921 Kbhvn.1921 i Ebenezer, Kirkelig Forening For Den
Indre Mission I Danmark gennem 60 aar.
1936 Kbhvn. 1936 i I.M.T.,
Fra Indre Missions første dage paa Færøerne.
- Mohr, Janus, Lív og Lutir,
1974 Hoyvík 1974.
- Molland, Einar, Konfesjonskunnskap,
1961 Oslo 1961 (ny udg.1976),
1976 Kbhvn.1976 dansk udg.v/P.G.Lindhardt,
Kristne Kirker og Trossamfund.
- Mortensen, A., Yvirlit yvir søgu einahandilsins,
1955 Tórshavn 1955 i Føroyar undir fríum handli í 100 ár.
- Munck, John, Men Gud greb ind,
1960 Kbhvn.1960.
- Nedergaard, Paul, Dansk Præste og Sognehistorie,
1951 Kbhvn.1951 bd.I.
1963 Kbhvn.1963 bd.VI.
- Neiiendam, M. Evang.forkyndelse....,
1943 Kbhvn.1943 i Haandbog i Kristendomskundskab V.
1979 Kbhvn.1979 i D.B.L. bd.I,
Balle, Nicolai Edinger.
1982 Kbhvn.1982 i D.B.L. bd.XI,
Pontoppidan, Erik (Ludvigsen).
- Nordisk Teologisk Uppslagsbok (Leksikon),
1957 Lund 1957.
- Næs, J.A., Tíðin Rennur-Tíðir Broystast,
1950 Tórshavn 1950 i Jólaboð.
- Patursson, Jóannes, Tættir úr Kirkjubøar Søgu.Endurminningar.
1966 Tórshavn 1966.
- Pedersen, Gotfred, Min rejse til Færøerne,
1945 Dansk Baptistforlag 1945.

- Petersen, Johanne, Skoleforhold paa Færøerne,
1936 Tórsh.1936 i Føroya Barna-og Ungmannablað bd.I.
- Petersen, Ludvig, Skolevæsen,
1966 Tórshavn 1966 i Føroyar í Dag/Færøerne i Dag.
- Petersen, Marie Eide, Religiøs sæd og skik på Nólsoy og i Funningur
1975 o.år 1900,
Kbhvn.1975 i Fra Færøerne/Úr Føroyum.
- Petursson, Pétur, Church and Social Change.A Study of The
1983 Secularization Process in Iceland,1830-1930.
- Pontoppidan, E.L., Sandhed til Gudfrygtighed.....,
1737 Kbhvn.1737.
- 1959 Oslo 1959 (I afhandlingen henvises til denne).
- Poulsen, J.Chr., Kirkjusøga Hests,
1937 Tórshavn 1937 i F.K.nr.3-4.
- 1947 Tórshavn 1947,
Hestsøga.
- Provisorisk Reglement for Almueskolevæsenet af 28.Mai 1845 findes
1845 i "Kongelige Forordninger og Aabne Breve...
udg.af Dr.Kolderup-Rosenvinge, Kbhvn.1845.
- Præste Foreningens Blad (P.F.B.).
1923,23.nov.nr.47
1923, 7.dec.nr.49
1923,28.dec.nr.52
1924, 4.jan.nr. 1
1924,18.apr.nr.16
1924, 4.juli nr.27
1924,25.juli nr.30
1924, 1.aug. nr.31
1924, 8.aug. nr.32
1924, 5.sept.nr.36
1924,26.sept.nr.39
1924,17.okt. nr.42
- Rasmussen, P.M., Tættir úr Føroya Kirkjusøgu,
1978 Tórshavn 1978.

- Rasmussen, Rasmus, Højskolebevægelsen paa Færøerne,
1938/39 Tórsh.1938/39 i Føroya Barna-og Ungmannablað.
1949 Tórshavn 1949,
Sær er siður á landi.
- Rasmussen, R.K., Gomul Føroysk Heimaráð,
1959 Tórshavn 1959.
- Reyni, Jens av, Vejen. Herrens gerning på Færøerne gennem 3/4årh.
1941 Tórshavn 1941.
- Rigsdagstidende Lovforslag 3die Sess.1851,
1851 Anhang A.nr.1-90 sp.301-311.
- Rowdon, Harold H., The Origins of the Brethren 1825-1850,
1967 London 1967.
- Ryving-Jensen, J.Chr.V., Præstemangelen paa Færøerne,
1917 Kbhvn.1917 i I.M.T.
1917 Kbhvn.1917 i Nationaltidende 19.og 26.aug.,
Kirkeliv paa Færøerne.
1919 Kbhvn.1919 i Et indlæg i det færøske spørgs-
mål "Det danske sprog paa Færøerne".
- Rønne, Jørgen Falk, Færøerne,
1900 Kbhvn.1900.
- Rørdam, H.F., Danske Kirkelove III,
1889 Kbhvn.1889.
- Scharfe, Martin, Die Religion des Volkes. Kleine Kultur-und
1980 Sozialgeschichte des Pietismus.
Tübingen 1980.
- Schiøler, Gudmund, Thomas Kingo,
1951 Kbhvn.1951 i Vartovbogen.
- Schousboe, J., Thomas Kingos Livsbelysning,
1941 Kbhvn.1941 i Dansk Kirkeliv.
- Seyðabrævið
1971 Tórshavn 1971.
- Skaale, Jóannes, Litteratur,
1966 Tórshavn 1966 i Føroyar í Dag/Færøerne i Dag.
- Skarði, Jóhannes av, Fólkaháskúlin,
1957 Tórshavn 1957 i Varðin bd.32.
1964 Tórshavn 1964 i Varðin bd.36,
Jólafundurin 1888.
- Skarði, Símun av, Pátrúgv....,
1931 Tórshavn 1931 i Varðin bd.11.

- Soltau, H.W., Brødrene "Hvem er de?" eller "De fandt det skrevet",
1933 Tórshavn 1933 (oversat fra engelsk).
- Steining, Jørgen, Nyere historie,
1958 Kbhvn. 1958 i Færøerne I.
- Svabo, J. Chr., Indberetninger fra en Reise i Færøe 1781 og 1782,
1976 Kbhvn. 1976.
- Svendsen, Erik Norman, Kingos Salmebog....,
1965-68 Kbhvn. 1965-68 i K.S.7.Rk.6.bd.
- Sørensen, H.J.J., Erindringer fra Færøerne,
1862 Kbhvn. 1862 i Dansk Maanedsskrift II.
- Sørensen, Th., Færøerne for 30 år siden og nu,
1913 Tórshavn 1913.
- The New Schaff-Herzog Encyclopedia of Religious Knowledge,
1952 Michigan 1952, Volume III.
- 1953 " 1953, " IX.
- The Oxford Dictionary of the Christian Church,
1974 New York-Toronto 1974.
- Tidende for Forhandlingerne ved Provindsialstænderne,
1844
1846
- Tingakrossur (T.K.færøsk avis).
1901, 20. nov.
1904, 28. dec.
1905, 13. sept.
1906, 28. febr.
1907, 19. juni
1907, 25. sept.
1910, 3. aug.
1910, 12. okt.
1910, 2. nov.
1910, 14. dec.
1911, 10. maj
1913, 16. juli
1914, 9. sept.

Trapp, J.P., Danmark. Færøerne bd. XIII,
1968   Kbhvn. 1968.

Trúboðin (IM's organ)
1961, sept. nr. 9

Ussing, Henry, Min livsgerning,
1939   Kbhvn. 1939.

Vilstrup, Harald, Digteren Hans Adolph Brorson,
1952   Kbhvn. 1952 i Vartovbogen.

Vísur til Brúðardans,
1966   Tórshavn 1966.

Weihe, A., Tjóðminni,
1938   Tórshavn 1938.

Winther, Niels, Et embedsaristokratisk Udkast til en Communallov
1850   for Færøerne, angrebet med stadig Hensyn til Grund-
                                loven og Localiteterne.
                                Kbhvn. 1850.

Winthereik, P.H. Færøerne udfra en folkelig betragtning,
1967   Kbhvn. 1967 i Vartovbogen.

Øssursson, Janus, Olavsdagen-Færøernes Nationaldag,
1950   i Livet på Færøerne v/H.A. Djurhuus,
                                Dansk Kulturforlag 1950.

1963   Tórshavn 1963,

Føroya Biskupa, Prósta og Prestatal.

Ørsted, Børge, J.P. Mynster og Henrich Steffens. En studie i
1965   dansk kirke- og åndshistorie o. år 1800.
                                Kbhvn. 1965.

PERSONREGISTER

N.Anhøj 133	D.J.Danielsen 131,138
Anström 136	V.Danielsen 132,139,140
J.Arndt 63,64,106	J.N.Darby 122,123
Balle 74,77,78,109	P.Dass 94
M.Balle-Petersen 206	L.Debes 23,47,52,59,106
C.Bartholdy 2,163,200	V.Dietrich 53
B.Bartholin 63	A.Djurhuus 31
W.Beck 147,148,149,150	N.Djurhuus 14
J.Begtrup 24	R.Effersøe 33
J.G.Bellet 123	Cl.Eliassen 124
O.Benum 38	T.R.English 136,137
A.Brend 137,138	A.C.Evensen 38
J.R.Brochmand 8,52,55,56,57, 58,59,64,106,107,135	Chr.A.Faulenborg 135,136,137,138
H.A.Brorson 69,70,71,72,108	J.F.Fenger 79
E.Bruun 153	Fr. Friðriksson 129,130
G.Bruun 107,108	A.N.Groves 123
J.Bunyan 132	N.F.S.Grundtvig 35,62,79,80,108, 150
Ax.Busch 156	A.Gustavsson 2,201
Fr.M.R.Busch 135,155,156, 157,162,163,164,171,172, 174,175,176,184	V.U.Hammershaimb 152,153
M.Busch 155	P.W.Håberg 8,124,125,133,141
Bærentsen 17	M.A.Hansen 161,168,169,173,178, 179
Christian III 54	M.Hansen 204,205
Christian IV 56	O.Hansen 176
Christian V 65	Olaf Haraldssøn 13
Christian VI 55,74	Olav den hellige 13
Campell 131	H.P.Helveg 184
S.Christiansen 137	N.Hemmingsen 54,55
Congleton 123	C.Hermansen 108
Cronin 123	P.Hersleb 69,77
J.Dahl (provst) 38,39,54,106, 181,184	Hunderup 16,26,27
J.Dahl (Købm.) 155	Fr.Hutchenson 123
	A.Højlund 178
	Andreas Isaksen 129 (Dia í Geil)

- Dj.Isaksen 33
 Elspa Isaksen (í Geil) 129
 Kristin Isaksen (í Geil) 131
 Hans Iversen 106, 107
 Dr. Jacobsen 38
 E.E.C. Jacobsen 35
 H.N. Jacobsen 126
 Jacob Jacobsen 37
 Júst Jacobsen 33
 Jørgen-Fr. Jacobsen 13
 M.A. Jacobsen 31
 Sigrid Jacobsen 33
 A.M. Jensen 158
 H.R.L. Jensen 31, 35, 36
 Hans Joensen 129, 132
 R. Joensen 81, 106, 107
 S. Johansen 108
 Justinianus 139
 O.F.C. Jørgensen 25
 Katrina 129
 Keiding 205
 B. Kielberg 108
 Th.H. Kingo 62, 63, 65, 67, 68,
 69, 78, 89, 100, 107, 108,
 109
 Carl Koch 79
 Hal Koch 2, 201, 203
 S.P. úr Kunoy 37
 Landt 23, 24, 55, 59, 106
 P.G. Lindhardt 2, 3, 163, 200,
 201, 202, 203
 Lunddahl 14
 Luther 52, 53, 54, 65, 74, 75, 78
 H.C. Lyngbye 24
 A.P. Macdonald 129
 G.S. Mackenzie 24
 Alex. Marshal 130
 C.H. Martling 2, 202, 203, 204
 Melanchton 54
 Alex. Mitchell 130, 131
 Ax. Fr. Moe 47, 138, 139, 156, 157,
 158, 159, 160, 161, 162, 163,
 164, 165, 166, 167, 168, 169,
 170, 171, 172, 173, 174, 175,
 176, 177, 178, 179, 181, 182,
 183, 184, 185
 Carl Moe 158
 Otto Moe 171, 172
 P. Mohr 85
 J.P. Mynster 79
 H. Müller 55, 106
 H.C. Müller 14, 126
 Newton 124
 A. Nielsen 161, 164
 Nólsoyar Páll 33
 J.D. Nolsøe 14
 Nap. Nolsøe 153
 R. í Nýggjustovu 127
 Jens Nørregård 35
 Jens Olsen 33
 J.P. Olsen 38
 M. Olsen 126
 E. Orr 125
 K. Ottosen 205
 J. Patursson 31, 33, 34
 Alfr. Petersen 204, 205
 Fr. Petersen 151, 155, 169
 G. Petersen 124, 140
 Johanne Petersen 25, 27
 Johs. Petersen 25
 M.E. Petersen 85
 Th. Petersen 124

- Pétur Petursson 2
 Pløyen 16
 A.Poach 53
 E.Pontoppidan 69,74,75,76,77,
     78,109
 M.Pontoppidan 79
 J.Chr'.Poulsen 91,92,108,127
 P.M.Rasmussen 145
 R.Rasmussen 35,37,38,39
 Corn.Reinert 92
 Bj.Rekdal 38
 H.P.Resen 56,57,64
 J.av Reyni 124,126,141,142
 E.M.Riise 29,150,151,152,153,
     154,155
 H.Rosenkrantz 63,64
 J.Chr.V.Ryving-Jensen 132,164,
     167,170,171,174,175,176,181,
     182,184,185
 C.F.Rønne 146
 P.Rørdam 79
 Skat Rørdam 79
 G.Rörer 53
 P.Saxtorp 106
 M.Scharfe 2,202,204
 J.H.Simonsen 205
 Jóhann við Sjógv 129
 S. av Skarði 37,38
 A.Sloan 132,133,134
 N.Sloan 125
 W.G.Sloan 8,29,125,126,127,
     128,129,130,131,132,135,
     140
 H.W.Soltau 122,134,135
 Spener 74
 W.J.Stokes 123
 Svabo 23,55,59,106
 Bl.Svendsen 72
 H.J.J.Sørensen 85
 H.Thomissøn 89
 C.L.Tillisch 16
 F.F.Tillisch 16
 E.Trier 35,36
 H.Ussing 150,151
 Niels Chr.Winther 14,15,16,
     17
 P.H.Winthereik 14
 S.M.Zachariasen 35
 Zeuthen 156,163,168,169,170,
     171,172,176,184
 Zinzendorf 55
 J.Øssursson 13

FORKORTELSER

D.B.L.	Dansk Biografisk Leksikon
F.K.	Færøsk Kirketidende
F.T.	Føringatfóindi
I.M.	Indre Mission
I.M.T.	Indre Missions Tidende
K.D.	Kristeligt Dagblad
K.S.	Kirkehistoriske Samlinger
P.F.B.	Præste Foreningens Blad
Pl.	Plymouthbrødrene
T.K.	Tingakrossur

NB. Alle færøske stednavne står i Nominativ!

